

DANSKE STUDIER

1966

UDGIVET AF
AAGE HANSEN OG ERIK DAL

UNDER MEDVIRKEN AF
NIELS MARTIN JENSEN

AKADEMISK FORLAG
KØBENHAVN

INDHOLD

<i>Steffen Hejlskov Larsen</i> , adjunkt, Kolding Gymnasium:	
Om billedstrukturer i dansk lyrik	5
<i>Erik Sønderholm</i> , universitetsadjunkt, Københavns Universitet:	
Om Lauremberg som dansk digter	47
<i>Erik M. Christensen</i> , mag. art., amanuensis, Århus Universitet:	
Et ukendt digt af Ewald og et velkendt brev i original	59
<i>Jørgen Egebak</i> , cand. mag.:	
Studier i Harald Kiddes »Helten«	75
<i>Arthur Arnholtz</i> , professor, dr. phil., Københavns Universitet:	
Tillæg til Fremførelsens historie	96

MINDRE BIDRAG

<i>Morten Borup</i> , lektor:	
Goldschmidtiana I–III	106
<i>Leif Nedergaard-Hansen</i> , mag. art., lektor, Statens og Hovedstadskommunernes	
Kursus: Om Brorson's »Op! all den ting som Gud har gjort«	119
<i>Povl Ingerslev-Jensen</i> , kapelmester, kgl. operarepetitør:	
Et Oehlenschläger-fund	121
<i>Bjarne Stoklund</i> , museumsinspektør, Nationalmuseet:	
Publikationer fra Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens	
historie	124

ANMELDELSER

<i>Mogens Brøndsted</i> , amanuensis, Københavns Universitet:	
R. W. Brednich: Volkserzählungen und Volksglaube von den Schicksals-	
frauen	130
<i>Erik Dal</i> , førstebibliotekar, dr. phil., Det kgl. Bibliotek:	
Jan Ling: Levin Christian Wiedes vissamling	131

Claus Fasting – Johanne Luise Heiberg. To rettelsel	132
---	-----

Om billedstrukturer i dansk lyrik

Af STEFFEN HEJLSKOV LARSEN

1. I visse tekster er en undersøgelse af billederne af afgørende betydning for forståelsen, i andre er en sådan analyse ikke særlig udbytterig. En undersøgelse af billederne er heller ikke den eneste analyse, som man må foretage, hvis man ønsker at gå i dybden i en litterær tekst. En syntaktisk beskrivelse er nødvendig også og i mange tilfælde mere givende end en billedregistrering. Men billedstrukturer er så væsentlige inden for digtningen, at ingen tekst er undersøgt ordentlig, før også billederne er gransket.

2. *Normalsproget.*

Det centrale begreb inden for al sprogbeskrivelse er normalsproget, og normalsproget er også alfa og omega i denne undersøgelse af billedstrukturerne i dansk lyrik. Inden for sprogvidenskaben betyder normalsproget eller normalprosaen det almindeligt anvendte skriftsprog, der ikke er præget af egentlig litterær brug – altså den overindividuelle, køligt ræsonnerende fremstilling. Sprogfolkene kalder sætningen »konen, hun kastede æggene væk« for ikke-normalsproglig, det dobbelte subjekt er unødvendigt for tilegnelsen af sætningens meddelelse, den normalsproglige sætning må lyde: »konen kastede æggene væk« eller »hun kastede æggene væk«.

Denne brug af normalsprogsbegrebet er ikke praktisk ved beskrivelsen af de litterære billedstrukturer. Alle tre sætninger: »Konen, hun kastede æggene væk«, »konen kastede æggene væk« og »hun kastede æggene væk« kommer ud på et med hensyn til bogstavelig og overført mening: de er alle bogstavelige. Et udvidet normalsprogsbegreb vil være bedre egnet til en skildring af billederne, og jeg vil derfor forsøge at bruge normalsproget med betydningen gængs sprog – eller mere præcist: om det sprog, der udtrykker, hvad vi mener er »sandt« eller »virkeligt«. Vi har f. eks. lært i skolen, at månen er rund, og videnskaben bekræfter påstanden; sætningen »månen er rund« kan derfor kaldes »sand«, eller man kan sige, at den udtrykker noget »virkeligt« – i overensstemmelse

med den her foreslåede sprogbrug er dermed sætningen »månen er rund« normalsproglig, sætningen »månen er firkantet« unormal. Normalsproget bliver på denne måde udtryk for vort tilværelsesbillede og kan være både skriftsprog og talesprog, det kan anvendes i forskellige genrer, og det kan have forskellige stillejer; teaterreplikken (f. eks. hun: »gå væk!«) er normalsproglig på samme måde som prosareferatet (f. eks. hun sagde, at han skulle gå sin vej), sætningen »hun er en skæg pige« er lige så normalsproglig som sætningen »hun er en morsom pige«.

Nu kan man spørge: hvorfor bringe forvirring i begreberne ved at bruge ordet normalsprog på en anden måde end i sprogvidenskaben? For det første fordi intet bedre navn tilbyder sig for det sprog, der udtrykker vore virkelighedsforestillinger, for det andet fordi det lige så rimeligt kan bruges om det virkelighedsskildrende sprog som om det ræsonnerende og kølige skriftsprog. Både det sprogvidenskabelige normalsprogsbegreb og det her foreslåede beror på intuitionen, det man også kalder sprogfølelsen. Vi registrerer forholdsvis nøjagtigt, når en syntaktisk konstruktion eller en bøjningsform afviger fra normalsproget. Lige så nøjagtigt fornemmer vi, når et ord bruges på en overført måde, altså er i strid med vore virkelighedsforestillinger. Vi er sikre på, at sætningen: »konen, hun kastede æggene væk« er syntaktisk unormal. Men vi er lige så sikre på, at sætningen har en normal mening, giver et normalt virkelighedsbillede; konen, hun *kaster* æggene bort, hun *sy* dem eksempelvis ikke, sætningen »konen sy æggene« ville være i modstrid med det normale sprog, men ikke med normalsprogets syntaktiske eller bøjningsmæssige regler. Det synes altså, som om udtrykket normalsprog også dækker en fornemmelse af et almindeligt virkelighedsbillede.

Forvirring opstår i øvrigt først, når man ikke skelner skarpt mellem de to betydninger af normalsproget. I det følgende vil jeg prøve at holde fast på begrebet normalsprog i betydningen: normal virkelighedsskildrende.

Det er klart, at i nogle tilfælde er det vanskeligt at afgøre, om ordene udtrykker et normalt virkelighedsbillede. Sætningen »englen går gennem stuen« kan opfattes på flere måder, alt efter om læseren eller tilhøreren er ateist eller kristen, ja det kan endda have betydning for opfattelsen af sætningen, om han er kristen af den ene eller den anden observans. I tilfælde af denne art er der ikke andet at gøre end at opregne alle de læsemuligheder, som man ud fra et kendskab til tilværelsesbillederne kan antage, at der må være. Har man imidlertid at gøre med sproglige udtryk,

der ikke som »englen« hører hjemme i bestemte miljøer, bliver afgørelsen af, hvad der er normalt eller ikke, ofte vanskelig at begrunde, man må stole på sin sprogfølelse. Men ikke nok med, at man må stole på sin intuition, når man vil beskæftige sig med billederne; man må også tage hensyn til, at sproget er i stadig bevægelse. En sproglig vending, der på et tidspunkt er ny og unormal, vinder efterhånden hævd i sproget og bliver derved normal. Hvad der er normalsprog på et tidspunkt, er ikke normalsprog på et andet. Skal man derfor i konkrete sproglige situationer afgøre, hvad der er sproglig normalt, så må man gå ud fra et normalsprog i en bestemt periode i sprogets udvikling. Enhver periode kan selvfølgelig bruges som basis for en afgørelse. Udtrykket »en knallert« om en cykel med letvægtsmotor følte for 10–15 år siden som en sproglig nydannelse med let metaforisk klang, idet ordet »knallert« dengang normalt brugtes om et papirhylster med knaldsats; nu opfattes ordet som fuldstændig normalt i sproget. Det er umiddelbart klart, at ens fornemmelse for, hvad der er normaldansk eller ikke, er sikrere, når man har at gøre med sin samtids sprog, end når man har at gøre med ældre generationers. Jeg vil derfor i det følgende udelukkende benytte den moderne læsers »normaldanskfølelse« som vejleder, når jeg skal afgøre, om der i en tekst er tale om normalsprog eller ikke. Den moderne sprogfølelse er dog, som man forstår, ikke noget særlig pålideligt redskab for en sproganalyse, men alligevel behøver man ikke at skamme sig over sin intuition, for sprogfølelsen er næsten altid tydelig nok til, at man i foreliggende tekster kan udpege brud på normalsproget. Der er f. eks. ikke tvivl om, at blandt følgende sætninger:

vinden blæser
solen galer med rødt svælg
råbenes usikre fugle er nået frem
et æble falder fra en våd gren
solen skinner på havets grammofon
nu er træerne igen ruiner
skænderiet er slået op på væggene

vil alle opfatte »vinden blæser« og »et æble falder fra en våd gren« som normalsprog, men alle øvrige sætninger forekommer unormale.

3. Døde metaforer, slidte sammenligninger og individuel ordopfattelse.

Sætningerne i det umiddelbart foregående kan alle karakteriseres som enten klart normalsproglige eller klart i modstrid med normalsprogets kombinationsregler. Andre eksempler end disse sætninger ville måske ikke være slet så lette at rubricere. Den følgende række indeholder f. eks. flere sætninger, som man ikke uden videre kan kalde normale eller unormale:

vinden hyler om hjørnet
 hun løber let som en gazelle
 skyerne farer af sted over himlen
 toget løber hurtigt
 jeg er tørstig som et vandværk

Årsagen er, at sætningerne indeholder udtryk, som ikke optræder helt normalt i sproget, men som alligevel ikke kan siges at være i direkte modstrid med normalsproget. Man kalder et udtryk som »hyler« i sætningen »vinden hyler om hjørnet« for en »død« metafor, fordi ordet hverken bruges på helt normal vis eller optræder med tydelig overført betydning. Og sammenligningen »som en gazelle« i sætningen »hun løber let som en gazelle« kaldes en »slidt« sammenligning, fordi udtrykket hverken er helt normalsprogligt eller helt i modstrid med normalsproget.

Sådanne »døde« metaforer og »slidte« sammenligninger bemærker man ikke i en i øvrigt normalsproglig sammenhæng. I en passage som f. eks.:

saalænge Solen stod paa Firmamentet, og saalænge Planeterne
 drejede sig om Solen, var det ikke set, at Mennesket havde
 stillet sig paa den rene Tanke

vil de fleste ikke ved en almindelig gennemlæsning lægge mærke til »døde« metaforer. Udtryk som »stod paa«, »drejede sig«, »stillet sig paa« opfattes ikke som overførte udtryk eller metaforer, ja ikke engang som »døde« metaforer. Først ved en mere intens læsning, hvor man netop går på jagt efter ord med overført betydning, lægger man mærke til dem, og selv ved intens læsning opfattes de kun som »stående« vendinger eller »døde« metaforer. Og hvad der gælder »døde« metaforer, gælder også »slidte« sammenligninger: »slidte« sammenligninger træder ikke frem i en i øvrigt normalsproglig tekst:

Danmark havde han ofret sine Evner til det yderste, Nætter og Dage,
 de takkede ham for det ved at afsætte ham som en utro Forvalter.
 Var der da noget at stille op med disse Folk, som ikke ville?

En almindelig gennemlæsning fører ikke til, at man lægger mærke til »havde ... ofret« eller til »afsætte ham som en utro Forvalter«; »afsætte ... som en utro Forvalter« er en så hyppigt brugt sammenligning, i øvrigt hentet fra Jesu lignelser, at man ikke studser særligt over udtrykket. Først en læsning med det formål at finde netop metaforer og sammenligninger, får »havde ... ofret« og »afsætte ham som en utro Forvalter« til at springe frem i bevidstheden. Man må derfor regne »døde« metaforer og sammenligninger med til normalsproget, vel at mærke hvis man ikke netop går på jagt efter dem.

Selv om man i det store og hele kan sige, at normalsproget kender vi alle, så udtrykker vi os tit i modstrid med sproget. Årsagen er ikke alene, at vi uden videre bruger metaforer og sammenligninger, men også at vi ikke kender tilstrækkeligt til normalsproget. Pædagogens opgave i dansk sprog er at vejlede netop på dette punkt. Men også pædagoger kan være usikre: betyder »opslidsning« opsprætning af f.eks. slagtedyr, eller betyder ordet en slids i en nederdel? Et rundspørge blandt folk med sproglig erfaring vil sikkert ikke give et entydigt svar.

4. Brud på normalsproget.

Selv om der er mange vanskeligheder forbundet med i alle tilfælde at skelne mellem normalsprog og afvigelser fra dette, så er de oplagte eksempler på tydeligt normalsproglige passager og klare brud på normalsproget langt de fleste i dansk litteratur. Lad os kikke på en række eksempler med tydelige brud på normalsproget, alle hentet fra nyere dansk poesi (kun bruddene undersøges, en analyse af ordenes overførte og bogstavelige betydning kommer senere):

solen galer med rødt svælg
 råbenes usikre fugle er nået frem
 solen skinner på havets grammofon
 nu er træerne igen ruiner
 skænderiet er slået op på væggene

I hver af disse sætninger optræder et og kun et brud på normalsproget (bruddet markeres med en skråstreg /):

solen/galer med rødt svælg
 råbenes/usikre fugle er nået frem
 eller: råbenes usikre/fugle er nået frem
 solen skinner på havets/grammofon

nu er træerne igen/ruiner
 eller: nu er træerne/igen ruiner
 skænderiet er/slået op på væggene
 eller: skænderiet/er slået op på væggene

I to af de fem sætninger trækkes grænsen mellem de normalsproglige dele med stor sikkerhed, i tre af sætningerne befinder der sig glosser, der ikke klart lader sig placere i en bestemt normalsproglig enhed: I sætningen »råbenes usikre fugle er nået frem« er det ikke nemt at afgøre, om »usikre« hører sammen med »råbenes« eller sammen med »fugle er nået frem«. I »nu er træerne igen ruiner« kan man heller ikke uden videre anbringe »igen«, hører ordet sammen med »nu er træerne« eller sammen med »ruiner«? Og i »skænderiet er slået op på væggene« er det »er«, der volder knuder: hører ordet sammen med »skænderiet« eller sammen med »slået op på væggene«? Der er imidlertid ingen tvivl om, at »råbenes« og »fugle er nået frem« ikke kan læses under et i overensstemmelse med normalsproget, heller ikke »nu er træerne« og »ruiner« eller »skænderiet« og »slået op på væggene«. De ord, der i en ytring kan høre til to forskellige normalsproglige enheder, markeres på følgende måde:

råbenes(/)usikre(/)fugle er nået frem
 nu er træerne(/)igen(/)ruiner
 skænderiet(/)er(/)slået op på væggene

To skråstreger i parentes angiver således, at de ord, som står mellem skråstregerne, både kan høre med til den foregående og til den efterfølgende normalsproglige enhed.

I poesi optræder der en lang række brud på normalsproget, og dermed deles teksterne i en lang række normalsproglige enheder af vekslende længde; lad os f. eks. registrere bruddene og følgelig også de normalsproglige enheder i ytringerne i Benny Andersens Velgørenhedskoncert:

1. Sort arbejdsløs/krage(/)
 hopper rundt med(/)hænderne i lommen
 på bunden af grusgraven.
2. Ældre tipvogn/
 klimprer hen ad to rustne strenge
 efter gehør.
3. Kragen(/)letter med en(/)hånlatter.
4. Men tipvognen/nejer scenevant
 på afgrundens rand.

Den første normalsproglige enhed omfatter ordene: »sort arbejdsløs«,

den næste: »krage hopper rundt med«, den tredje: »hopper rundt med hænderne i lommen på bunden af grusgraven«, den fjerde: »ældre tipvogn«, den femte: »klimprer hen ad to rustne strenge efter gehør«, den sjette: »kragen letter med en«, den syvende: »letter med en hånlatter«, den ottende: »men tipvognen«, og den niende og sidste: »nej scenevant på afgrundens rand«. Bruddene på normalsproget er ganske klare, undtagen mellem anden og tredje normalsproglige enhed og mellem sjette og syvende. Det er ikke indlysende, hvor grænsen mellem de normalsproglige enheder går i passagen: »krage hopper rundt med hænderne i lommen på bunden af grusgraven«, og den trækkes heller ikke med nogen sikkerhed i tredje ytring: »kragen letter med en hånlatter«. Man kan ikke klart placere »hopper rundt med« i den første ytring, og »letter med en« i tredje. Hører »hopper rundt med« sammen med »krage« eller sammen med »hænderne i lommen på bunden af grusgraven«? Og hører »letter med en« sammen med »kragen« eller sammen med »hånlatter«? Man kan ikke give et tydeligt svar. At »krage« ikke kan læses under et i overensstemmelse med normalsproget sammen med »hænderne i lommen på bunden af grusgraven«, er imidlertid klart, og det er også indlysende, at man ikke kan opfatte »kragen« og »hånlatter« under et i overensstemmelse med normalsproget i tredje ytring.

Bruddene på normalsproget i Velgørenhedskoncert og de dermed markerede normalsproglige enheder er væsentlige træk i digtets opbygning; det samme er de glidende overgange mellem nogle af enhederne. Og Velgørenhedskoncert er ikke enestående i så henseende. Næsten hvert eneste digt er på tilsvarende vis delt op i normalsproglige enheder. Betegnelsen normalsproglig enhed er imidlertid besværlig at håndtere og tilmed behæftet med associationer, der ikke er heldige i denne forbindelse; det vil derfor være praktisk at indføre en særlig betegnelse for disse centrale stilelementer, som hidtil er blevet kaldt »normalsproglige enheder«, og ordet »plan« melder sig.

5. Plan.

Ved ordet plan forestiller man sig en ubrudt flade af en eller anden slags, og den betydning af ordet passer godt i denne forbindelse. De normalsproglige enheder er netop »ubrudte« flader af ord, »ubrudte« i den betydning, at de ikke indeholder brud på normalsproget. Til ordet plan er også knyttet en forestilling om et niveau, altså om en flade, der lægges ind i et landskab eller et rum, en sådan betydning har ordet i fysikken og

geometrien, og disse associationer til ordet passer også godt til formålet her, idet visse normalsproglige enheder ligesom strækker sig ud over enhedens grænser; i sætningen:

kulde løber over flankerne af broget hav
 er der brud på normalsproget mellem »broget« og »hav«, den sidste normalsproglige enhed i ytringen »hav« har en mening, som den første enhed »kulde løber over flankerne af broget« retter sig ind efter, således at ordet »hav« præger hele sætningen. Ordet plan har yderligere den fordel, at det er kort og kan bruges i sammensætninger: planbrud, planmønster, planstruktur o.s.v.

Når man læser en sætning med et planbrud igennem, sker der et ophold i læseforløbet netop på det sted, hvor bruddet findes: læseren standser op for at sikre sig, at han ikke har læst forkert og for ikke at gå fejl af meningen i det hele taget. Jo mere usædvanlig konstruktionen er, desto større ophold. Han lægger mærke til det første ord i det nye plan og det sidste ord i det gamle. Og han lægger ikke blot mærke til, at de tilhører hver sit plan, men han gør sig også de to ords betydning klart. Han danner sig således en forestilling om to forskellige emnekredse eller virkelighedsområder.

Kikker man f. eks. på sætningerne med et og kun et planbrud i det foregående, så bliver man ved en almindelig gennemlæsning klar over, at solen/galer med rødt svælg

består af et solplan: »solen« og et hancplan: »galer med rødt svælg«, og solen skinner på havets/grammofon
 er bygget op af to planer: et naturplan: »solen skinner på havets« og et grammofonplan: »grammofon«. I de sætninger, hvor der er en glidende overgang mellem de to planer, bruges planbruddet ofte til at fremhæve de »usikre« ord. I

råbenes(/)usikre(/)fugle er nået frem
 lægger man straks mærke til menneskeplanet: »råbenes« og fugleplanet: »fugle er nået frem«, men opmærksomheden samles måske nok mest om »usikre«, der ikke kan placeres med sikkerhed i enten det ene eller det andet plan. I

nu er træerne(/)igen(/)ruiner
 lægger læseren mærke til et træplan: »nu er træerne« og et ruinplan: »ruiner«, kun »igen« kan ikke klart anbringes i et af de to planer og springer nok derfor frem i læserens bevidsthed. I

skænderiet(/)er(/)slået op på væggene
 oplever han et menneskeplan: »skænderiet« og et vægplan: »slået op på

væggene«, det lille ord »er«, der kan læses under et med begge planer i overensstemmelse med normalsproget, er imidlertid så lidet beskrivende, at det ikke tiltrækker sig særlig opmærksomhed i denne forbindelse.

6. Planmønstre.

I en lyrisk tekst følger ofte planbrud efter planbrud, og de emneplaner, som man lægger mærke til ved hvert brud, er ofte de samme. I sådanne tilfælde markerer planbruddene digtets opbygning og idé. Lad os kikke på planmønstret i Velgørenhedskoncert:

1. Sort arbejdsløs/krage()
hopper rundt med(/)hænderne i lommen
på bunden af grusgraven.
2. Ældre tipvogn/
klimprer hen ad to rustne strenge
efter gehør.
3. Kragen(/)letter med en(/)hånlatter.
4. Men tipvognen/nejer scenevant
på afgrundens rand.

I første ytring standser læseren op mellem »arbejdsløs« og »krage«; ordet arbejdsløs bruges om mennesker, »krager« er ikke »arbejdsløse«. Læseren fikserer altså to emneområder: et menneskeplan og et fugleplan. Umiddelbart efter gør læseren ophold mellem »krage« og »hænderne«; kun mennesker har hænder, ikke krager. Læseren fikserer altså igen to emneområder: et menneskeplan og et fugleplan, om end ikke så klart som i første omgang, fordi »hopper rundt med« kan høre sammen med både fugleplanet og menneskeplanet.

I den anden ytring gentager det samme sig: læseren standser op mellem »tipvogn« og »klimprer« og fikserer et menneskeplan og et tipvogneplan. Kun mennesker klimprer på musikinstrumenter. Tipvogneplanet identificeres med fugleplanet i det foregående, for det første fordi menneskeplanet optræder i alle tre modstillinger: menneske/krage, krage/menneske. tipvogn/menneske, og det er naturligt at gøre det mønster færdigt i fantasien, som tydeligt er tegnet, om end ufuldstændigt; for det andet fordi vore almindelige erfaringer siger os, at krager virkelig kan hoppe rundt mellem tipvogne i en grusgrav, læseren »ser« et billede for sig og gør sig forestillinger, som han mener er i overensstemmelse med noget virkeligt.

Ved at tvinge læseren til hele fem gange i alt gennem digtet at sammenholde menneskebeskrivelser med fugle- og tingsskildringer skaber Benny Andersen to forestillingsverdener i digtet: et naturplan og et menneskeplan.

En række passager i Velgørenhedskoncert kan ikke placeres i enten det ene eller det andet plan, og de er ikke direkte anbragt mellem de to planer som »hopper rundt med« og »letter med en«. I den første ytring kan »sort« strengt taget både høre med til menneskeplanet og til naturplanet, kan der ikke både være tale om en »sort arbejdsløs« og en »sort krage«? Og hvad der gælder »sort«, gælder også for »på bunden af grusgraven«, »ældre«, »hen ad to rustne«, »men«, »på afgrundens rand«, således at opbygningen af digtet kan beskrives grafisk på følgende måde:

1. <»Sort«> »arbejdsløs« <krage>	»...« = menneske-
<»hopper rundt med«> »hænderne i lommen«	planet;
<»på bunden af grusgraven«>.	<...> = naturplanet;
2. <»Ældre«> <tipvogn>	<»...«> = overlap-
»klimprer« <»hen ad to rustne«> »streng	ning af de to
efter gehør«.	planer.
3. <Kragen> <»letter med en«> »hånlatter«.	Den grafiske mar-
4. <»Men«> <tipvognen> »nej scenevant«	kering af planerne
<»på afgrundens rand«>.	skifter fra digt til
	digt.

Det er imidlertid muligt at inddele Velgørenhedskoncert på en anden måde, idet »ældre tipvogn« kan læses under et med menneskebeskrivelsen i første strofe i stedet for i sammenhæng med krageskildringen. Bruddet mellem »tipvogn« og »klimprer« markerer et nyt plan, nemlig et musikplan, og dette musikplan dukker op også i tredje strofe: »nej scenevant på afgrundens rand«, hvor det markeres ved bruddet mellem »tipvognen« og »nej«. Opfattes digtet på denne måde, bliver der tre planer: et menneskeplan, et krageplan og et musikplan.

Også i dette tilfælde kan en række passager placeres i mere end et plan, bortset fra overglidning mellem to planer i første strofe: »hopper rundt med« og i tredje strofe: »letter med en«. »Sort« kan også i denne inddeling høre sammen med både krage- og menneskeplanet, »på bunden af grusgraven« ligeledes; »hen ad to rustne« hører både til menneskeplanet og til musikplanet på samme måde som »ældre«; og »men« og »på afgrundens rand« opfattes tilsvarende. Grafisk kan dette planmønster fremstilles på følgende måde:

1. <»Sort«> »arbejdsløs« <krage>
<»hopper rundt med«> »hænderne i lommen«
<»på bunden af grusgraven«>.	»...« = menneske-
planet;
<...> = krage-
planet;
2. [»Ældre«] »tipvogn«
[klimprer] [»hen ad to rustne«] [streng
efter gehør].	<»...«> = overlap-
ning af plan »...«
og <...>;
3. <Kragen> <»letter med en«> »hånlatter«.	[...] = musikplanet;
4. [»Men«] »tipvognen« [nej scenevant]
[»på afgrundens rand«].	[...] = overlap-
ning af plan »...«
og [...].

Nu kan man tro af de to grafiske fremstillinger, at der er en meget stor forskel mellem de to planopfattelser af digtet. Det er der imidlertid ikke. Sagen er, at ordgruppen »arbejdsløs«, »hænderne i lommen«, »hånlatter« og ordgruppen »klimprer«, »streng efter gehør«, »nej scenevant« både kan opfattes som *et* plan og som *to*, og dette er den egentlige årsag til, at man kan beskrive digtets planopbygning på to måder. Begge de to understregninger er egentlig lige utilstrækkelige, den ene overbetoner *enheden* i menneske-musikplanet, den anden overbetoner *forskellen* mellem menneskeplanet og musikplanet.

Man kan spørge, hvorfor jeg har taget et sådant digt, og svaret er nemt: det forhold mellem planerne, som man finder i Velgørenhedskoncert, er et såre almindeligt fænomen i lyrikken, ja er vistnok noget ejendommeligt netop for den lyriske genre. I de følgende eksempler dukker tilsvarende fænomener op, og der vil jeg forsøge at finde et navn for dem. Men lige meget hvilket planmønster man foretrækker i Velgørenhedskoncert, så oplever læseren en stadig vekslen mellem forestillingen om en grusgrav og forestillingen om en koncert, og denne vekslen er væsentlig i digtet, væsentlig for forståelsen af digtets idé.

7. Overføring.

Det er ikke altid, at emnecområderne i poesi er holdt skarpt ude fra hinanden som i Velgørenhedskoncert, ofte er to eller flere stofområder kun modstillet visse steder i digtet, mens de andre steder er i samme niveau, d.v.s. læses under et i overensstemmelse med normalsproget. Lad os kikke lidt på dette lille digt »Gamle folk« af Robert Corydon:

1. De gamle folk
kom altid op
paa bakken
ved solnedgang.
2. De var knoglede,
rækkende/træer,
3. mens solen/
rugede over/skoven
4. og lyset(/)blev(/)
skruet ned(/)
bag sorte(/)stammer.

Første strofe og ytring indeholder intet brud på normalsproget, men i anden strofe og de tre næste ytringer finder man hele fem sådanne brud, der dog ikke alle er af samme karakter, nemlig mellem

»knoglede, rækkende« og »træer«,
 »solen« og »rugede over«,
 »rugede over« og »skoven«,
 »lyset« og »skruet ned« og
 »skruet ned« og »stammer«.

Det første brud er mest betydningsfuldt, idet dette markerer et tydeligt menneskeplan og et tydeligt naturplan. De øvrige brud fremhæver nok også en særlig naturbeskrivelse og en særlig menneskebeskrivelse, men ikke nær så tydeligt som det første brud: »rugede over« er vel en »død« metafor (ruge kyllinger ud), men bruges nu almindeligt som udtryk for at spekulere over et eller andet problem, dog må den oprindelige betydning af udtrykket nok ikke udelukkes; også »skruet ned« er lidt dobbeltbundet: man taler nok i normalsproget om at skrue ned for lyset (ved petroleumslamper og lignende), men denne anvendelse af udtrykket er ret sjælden, og normalt forbinder man ved ordene noget med at trække tilbage (skrue sin fordringer ned), at presse ned (isen skruede skibet ned) o.s.v. Man ser altså, at »rugede over« og »skruet ned« ikke klart kan placeres i enten menneskeplanet eller naturplanet.

Den anden strofes opbygning smitter af på eller overføres til den første strofe, når digtet læses som en helhed. I første strofe skildres nogle gamle mennesker i et landskab. Efter gennemlæsningen af hele digtet spaltes denne beskrivelse i to emnekredse, et menneskeplan og et naturplan, selv om der ikke er brud mellem menneskebeskrivelsen og naturskildringen i denne strofe; og man fornemmer to planer: »de gamle folk kom

1. »De gamle folk
kom altid op«
〈paa bakken
ved solnedgang〉.

»...« = menneskeplanet;
〈...〉 = naturplanet;
〈»...«〉 = overlapning af de to
planer.

1. »De gamle folk
kom altid op«
〈paa bakken
ved solnedgang〉.
»...« = menneskeplanet;
〈...〉 = naturplanet;
〈»...«〉 = overlapning af de to
planer.
2. »De var knoglede,
rækkende« 〈trær〉,
3. 〈»mens«〉 〈solen〉
»rugede over« 〈skoven
4. og lyset〉 〈»blev«〉
»skruet ned«
〈»bag sorte«〉 〈stammer〉.

1. »Her sidder jeg og Josefsen med lange hår, »...« = livs-
2. mens gadelygter rundt i verden tændes. – planet;
3. Her svinder tid og rum«〈»som kaffen i en kop«〉, 〈...〉 =
4. »mens livets«〈»aften-«〉〈blade langsomt vendes〉. bladplanet;
〈»...«〉 =
overlapping
af de to
planer.

Digtet indeholder kun *et* eklatant brud på normalsproget, nemlig mellem »livets« og »-blade«, »aften-« kan høre med til både »livets« og »-blade«. Planbruddet markerer et livsplan og et bladplan, men det sidste: » blade langsomt vendes« forekommer læseren som en del af digtets hele frokost-stuemiljø: på et spisehus sidder man jo netop og læser aftenaviser, og derfor har man svært ved at opfatte »-blade langsomt vendes« metaforisk, som man givetvis skal. Læseren forberedes imidlertid i det foregående på, at visse foreteelser i frokostmiljøet skal forstås overført, idet der i

trede linie er anbragt en sammenligning: »svinder . . . som kaffen i en kop«. Man forestiller sig, at Schade og Josefsen sidder og drikker kaffe, og at »tid og rum« forsvinder for de to »som kaffen i en kop«; »kaffen i en kop« hører både til situationen og opfattes som en metafor for, at noget langsomt forsvinder, uden at man bemærker det. Når læseren kommer til digtets sidste linie er han forberedt: »aftenblade«, der »langsomt vendes«, læses både ind i situationen og opfattes metaforisk som udtryk for livets banale og lidt melankolske forløb.

»Døde« metaforer kan »genoplives« i en tekst. De læses i en teksts begyndelse med sprogets sædvanlige »udvandede« betydning, se f. eks. Frank Jægers linier i Sidenius i Aasø:

Bestorm mig, Hav, og smelt mig i din Vælde!

Bedæk mig, Bølge, med dit beske Skum!

Linierne opfattes som retoriske apostrofer, og vendinger som »bestorm«, »smelt« og »bedæk« læses som udtryk for digterens ønske om, at havvandet skal sprøjte ind over ham og gøre indtryk på ham ved sin kraft.

Læser man videre i teksten, får disse klicheer imidlertid en ny betydning. I det følgende opfattes en række tidligere bogstavelige ord nu overført, og det smitter af på de første linier:

Som Skræntens Træ, med blottet Rod og Nerve,
staar jeg for Fald og skælver i min Venten.

Du er som de, usalige Veninde:

Umættelig som Sandet, veg som Skrænten.

Denne strofe fortolker en del af den landskabsbeskrivelse, der indleder digtet: Jeget er som træet, kvinden som skrænten, kun en ting fortolkes ikke: »Havet«; og havet graver netop skrænten ud, således at træet truer med at styrte omkuld. Det spørgsmål står tilbage: Hvad er som »Havet«? Driften? Kærligheden? Livet? Læserens fornemmelse af, at »Havet« betyder noget i den retning, ændrer læsningen af de første passager, hvor »bestorm«, »smelt« og »bedæk« nu får erotiske betydningsvaleurer, og hvor de retoriske apostrofer får lidenskabelig mening.

På denne måde gøres en tydelig »død« metafor som »bestorm mig« »levende« igen i en ny digterisk helhed:

Hvem kalder Skrænten paa om ikke Havet?

Hvem syder Sandet for om ikke Bølgen?

Alt kalder her og længes, selvom alt

forstaar, at Død og Undergang er Følgen.

Bestorm mig, Hav, og smelt mig i din Vælde!
 Bedæk mig, Bølge, med dit beske Skum!
 Og Bølgen slaar den tørre Tang til Side.
 Og Havet æder Skrænten mere krum.

Som Skræntens Træ, med blottet Rod og Nerve,
 staar jeg for Fald og skælver i min Venten.
 Du er som de, usalige Veninde:
 Umættelig som Sandet, veg som Skrænten.

8. *Metaforer.*

Efterhånden som læseren kommer frem i et digt, registrerer han ikke blot planbruddene og emneområderne, men også planernes forhold til hinanden. Strengt taget sker registreringen og justeringen af planerne så godt som samtidigt. I de fleste tilfælde danner *et* plan udgangspunkt for læsningen af digtet, og de andre planer underordner sig dette ene plan, d.v.s. de læses overført eller med et andet ord: metaforisk. Lad os undersøge J. P. Jacobsens *Marine*:

1. [»Frem under«] »Haarets« [»ravnsorte«] [Sky'r]
 »Øjnene« [»blinkende«] [Tvillingefyr] ». . . « = men-
 [»Straaler og«] »flyr. neskeplanet;
2. Aandedrags«[-luftninger] [»lune og blide [. . .] = natur-
 Henover«] »Skuldrenes« [Klipper] [»de hvide planet;
 Sagtelig glide«]. [» . . . «] = over-
3. [»Mens imod«] »Dragtens Kniplinge«[-kyst] lapning af de to
 [»Svulmende vugges det bølgende«] »Bryst« planer.
 [»Skumhvidt, men tyst.
4. – Ak, om der lød dog
 Smeltende blød og
 Daarende mild,
 Hen til sig dragende,
 Kjærlighedsklagende
 Havfruesang!«].

Digtets to hovedplaner markeres ved hjælp af en række brud på normalsproget, men bruddene er ikke alle af samme art. Der er tydeligt brud i sammensætninger mellem:

»Aandedrags-« og »-luftninger«

»Kniplinge-« og »-kyst«

og i øvrigt mellem:

»Skuldrenes« og »Klipper« og

»Sky'r« og »Øjnenes«.

Andre steder er bruddet på normalsproget sløret ved hjælp af ord, der hører til begge de to hovedplaner: kvindebeskrivelsen og naturskildringen. I

Haarets ravnsorte Sky'r

er der brud mellem »Haarets« og »Sky'r«, men »ravnsorte« hører både sammen med naturplanet (»Sky'r«) og kvindeplanet (»Haarets«), idet man i normalsproget både kan tale om ravnsort hår og ravnsorte skyer. I

Øjnenes blinkende Tvillingefyr

er »Øjnenes« og »Tvillingefyr« »ude af niveau«, mens »blinkende« både kan benyttes sammen med »Øjnenes« og sammen med »Tvillingefyr« i overensstemmelse med normalsproget. I

Tvillingefyr straalere og flyr

er »Tvillingefyr« og »flyr« ikke i samme »niveau«, mens »straaler« i normalsproget både kan bruges sammen med naturplanets »Tvillingefyr« og kvindeplanets »flyr«; en komplikation er det dog, at »flyr« om øjnenes vigen vel nærmest er en »død« metafor og kun med nogen anstrengelse læses ind i menneskeplanet med en bogstavelig værdi. I (imod)

-kyst svulmende vugges det bølgende Bryst

er der et brud mellem »-kyst« og »Bryst«, men mellem disse to ord er anbragt en række gloser: »svulmende vugges det bølgende«; svulmende vugges et bølgende kvindebryst, men mod en kyst vugges også bølgende vover svulmende, så der er ingen tvivl om, at »svulmende vugges det bølgende« både hører med til kvindeplanet (»Bryst«) og til naturplanet (»-kyst«). En vis differentiering af denne ordgruppe er dog tydeligvis tilstræbt: »bølgende« er nærmere knyttet til »-kyst« end »svulmende«, og »svulmende« er nærmere knyttet til »Bryst« end »bølgende«.

Et enkelt sted er der ikke brud på normalsproget mellem »kvindeord« og »naturgloser«, nemlig i anden ytring:

-luftninger lune og blide henover Skuldrenes.

Det er klart, at »-luftninger« og »Skuldrenes« her ikke er »ude af niveau«, men læses under et i overensstemmelse med normalsproget. Digtets to planer er imidlertid allerede i første ytring blevet så klart markeret, at læsren uden vanskelighed overfører planmønsteret derfra til anden

ytring, som i øvrigt også indeholder hele to klare brud på normalsproget, brud, der tydeligt markerer digtets to planer.

Ved siden af de allerede nævnte gloser:

»ravnsorte«

»blinkende«

»straaler«

»svulmende vugges det bølgende«

findes der en række andre ord i digtet, som ikke hører klart til et af de to planer:

»frem under«

»lune og blide henover«

»de hvide sagtelig glide«

»mens imod«

»skumhvidt, men tyst«

» – Ak, om der lød dog smeltende blød og daarende mild, hen til sig dragende, kærlighedsklagende Havfruesang«.

Bortset fra »frem under«, »lune og blide henover« og »mens imod« hører dog alle nærmest til menneskeplanet; hvide klipper er vist sjældne, og når man siger, at havets bølger vugges tyst, så får man en fornemmelse af, at bølgerne personificeres. Og hele sidste del af digtet? Skildrer sidste ytring ikke et ømt og venligt kvindetemperament, som den portrætterede ikke er i besiddelse af? Men man kan ikke nægte, at hvide klipper findes, at man i normalsproget kan sige, at bølgen vugger tyst, og at havfrueforestillingen er nært tilknyttet begreber som natur og hav.

Der er ingen tvivl om, at kvindeplanet dominerer i digtet. Efterhånden som man læser frem i Marine bliver det tydeligere og tydeligere, at her beskrives en kvinde, hvis ydre og indre egenskaber karakteriseres ved hjælp af et nordisk og romantisk landskabssceneri: et diset portræt af en grandios skønhed, blot uden ømhed og imødekommenhed. Digtets virkning beror på de meget fine svingninger mellem kvindeforestillinger og naturforestillinger, der lader naturbeskrivelserne fremstå som metaforer med vanskeligt fikserbare værdier og giver især alle digtets præsensparticipier og adjektiver både stemning og kolorit. Det er i særlig grad præsensparticipierne og adjektiverne, som indgår i begge planer med deres bogstavelige værdi, og i kraft af deres tilknytning til både kvindebeskrivelsen og naturskildringen henter de forestillingskraft og atmosfære fra begge emneområder. Grafisk kan man angive ord med klart overført betydning med kursiv:

1. [»Frem under«] »Haarets« [»ravnsorte«] [*Sky'r*]
»Øjnenes« [»blinkende«] [*Tvillingefyr*]
[»Straaler og«] »flyr.
2. Aandedrags«[*-luftninger*] [»lune og blide
Henover«] »Skuldrenes« [*Klipper*] [»de hvide
Sagtelig glide«].
3. [»Mens imod«] »Dragtens Kniplinge«[*-kyst*]
[»Svulmende vugges det bølgende«] »Bryst«
[»Skumhvidt, men tyst.
4. – Ak, om der lød dog
Smeltende blød og
Daarende mild,
Hen til sig dragende,
Kjærlighedsklagende
Havfruesang!«].

Ofte vælges ikke som i Marine *et* plan som udgangspunkt for tolkningen, men flere. Det ser man f. eks. i Velgørenhedskoncert.

Velgørenhedskoncerts planstruktur kunne man beskrive på to måder. Den første gav følgende grafiske billede:

1. <»Sort«> »arbejdsløs« <krage>
<»hopper rundt med«> »hænderne i lommen«
<»på bunden af grusgraven«>.
2. <»Ældre«> <tipvogn>
»klimprer« <»hen ad to rustne«> »streng
efter gehør«.
3. <Kragen> <»letter med en«> »hånlatter«.
4. <»Men«> <tipvognen> »nej scenevant«
<»på afgrundens rand«>.

Den anden afbildes på denne måde:

1. <»Sort«> »arbejdsløs« <krage>
<»hopper rundt med«> »hænderne i lommen«
<»på bunden af grusgraven«>.
2. [»Ældre«] »tipvogn«
[klimprer] [»hen ad to rustne«] [streng
efter gehør].
3. <Kragen> <»letter med en«> »hånlatter«.

4. [»Men«] »tipvognen« [nej scenevant]
[»på afgrundens rand«].

Betyder de to planregistreringer, at digtet kan læses på to måder? Svaret bliver et klart ja. Lad os tolke digtet ud fra den opfattelse af digtet, der forudsætter to og kun to planer, altså det første planmønster:

Digtet hedder Velgørenhedskoncert, og så venter man sig en skildring af en koncert. Læseren er derfor tilbøjelig til at opfatte menneskeplanet bogstaveligt og naturplanet metaforisk. Første strofe læses i overensstemmelse med dette mønster som en beskrivelse af en kragelignende arbejdsløs, der overlegent spankulerer rundt med hænderne i lommen under en koncert i det fri. Men den sidste linie vanskeliggør denne udlægning: hvorfor foregår koncerten i en grusgrav? Hvis digtet virkelig skildrer en koncert for arbejdsløse eller lignende, så er det vel ikke rimeligt at forestille sig den i en grusgrav? Læseren søger derfor efter en anden udlægning og prøver at opfatte »på bunden af grusgraven« metaforisk. Grusgravmiljøet er dog meget anskueligt, og »på bunden af grusgraven« er vanskelig at »oversætte« til metaforiske værdier. Måske handler digtet kun om en grusgrav med en krage, og titlen skal forstås metaforisk sammen med »arbejdsløs« og »hænderne i lommen«?

Næste strofe giver ikke svar på spørgsmålet. Læses den som en fortsat koncertskildring, så opfattes »tipvogn« meget let som en metafor for en kraftig person (»ældre herre« eller »ældre dame«), og tolkes strofen som en beskrivelse af en grusgrav, så læses »klimprer« og »streng efter gehør« metaforisk som udtryk for de lyde, som tipvognen afstedkommer, når den glider langs rustne stålwirer; i visse grusgrave trækkes tipvognene ved hjælp af stålwirer, der er fastgjorte forneden på tipvognen, returwiren løber tilbage over vognene, holdt oppe af et standersystem; arrangementet kan minde om S-togenes og sporvognenes ledningsanordninger, og på afstand kan man nok få de lange rækker af stålwirer til at ligne strengene på et musikinstrument og standerne brættet, der holder strengene på plads.

Sidste strofe giver ikke det ene plan tydelig forret frem for det andet. I den første ytring kan man næsten lige så let opfatte »kragen« som en metafor for en arbejdsløs, som man kan læse »hånlatter« overført som udtryk for en krages skrigen. Og i den sidste ytring har det ene plan heller ikke ret meget mere vægt end det andet: både »tipvognen« og »nej scenevant« kan skiftevis læses metaforisk.

Under læsningen af Velgørenhedskoncert oplever læseren, at de samme

forestillinger hele tiden flyttes fra en sfære til en anden: snart ser han en sort arbejdsløs, snart en sort krage; snart forestiller han sig et menneske hoppe rundt, snart en fugl, og der er stor forskel på bevægelsen; snart ser han rustne stålwirer for sig, snart rustne strenge på et musikinstrument, hvad der også gør en forskel. Stærkest virker måske denne svingning i digtets sidste linie: forestillingen om en tipvogn, der svajende og duvende kører langs med en dyb kløft i en grusgrav, veksler med forestillingen om en fyldig kvindelig musiker, der nejer foran orkestergraven og fiaskoen; »afgrunden« er jo et dobbelttydigt ord, der både kan betyde en virkelig kløft i et landskab og så en fiasko. Denne svingning mellem to forestillingskredse frembringer en humoristisk virkning, fordi de to emneområder virker så uforenelige, men humoren har en pessimistisk tone: natur og kunst kan ikke bringes i harmoni, ja latterliggør hinanden: grusgraven kaster et komisk skær over koncerten.

En grafisk fremstilling af digtets læsemønster vil tage sig sådan ud:

1. <»Sort«> »arbejdsløs«<krage> metaforisk menneskeplan
 <»hopper rundt med«> »hænderne i lommen« »...«<kurs.> hører sammen med bogstaveligt
 <»på bunden af grusgraven«>. naturplan <...>, og metaforisk naturplan
2. <»Ældre«> <tipvogn> <...> <kurs.> hører sammen med bogstaveligt
 »klimprer«<»hen ad to rustne«> menneskeplan »...«.
- »strenge
- efter gehør«.
3. <Kragen> <»letter med en«> »hånlatter«.
4. <»Men«> <tipvognen> »nejer scenevant«
 <»på afgrundens rand«>.

En tolkning af digtet ud fra det andet læsemønster vil forme sig noget anderledes: opfattes første og tredje ytring som en skildring af en krage, så kan anden og fjerde læses både som en beskrivelse af en koncert og en tipvogn; og opfattes første og tredje ytring som en skildring af en arbejdsløs, så kan anden og fjerde også læses både som en beskrivelse af en koncert og en tipvogn. Første og tredje ytring kan altså læses i sammenhæng med anden og fjerde uden hensyn til, hvorledes første og tredje opfattes, og det sker, fordi menneskeplanet og musikplanet nu ikke læses som *et* plan mere. Kort sagt: i planmønster nr. 2 kan der gøre sig flere tolkningsmuligheder gældende end i nr. 1.

Det normale vil dog være at opfatte »arbejdsløs« og »hænderne i lommen« i første strofe metaforisk og resten bogstaveligt, således at

strofen tolkes som en skildring af en krage i en grusgrav; »arbejdsløs« opfattes som udtryk for, at kragen ikke foretager sig noget, og »hænderne i lommen« betyder, at dens vinger holdes ind til kroppen, mens den hopper. Forklaringen på, at man tolker strofen på denne måde, findes i de to følgende strofer: grusgravmiljøet synes dér hele tiden at danne baggrund for begivenhederne; og grusgrav og krager hører ligesom til samme emnekreds.

Anden strofe opfattes nok som en beskrivelse af en tipvogn; krager, tipvogne og grusgrave hører jo sammen i vor almindelige forestillingsverden, og musikskildringen læses metaforisk; »klimprer« og »strenge efter gehør« lader sig dog stadig kun »oversætte« til tipvogneplanet med det største besvær, således at »tipvogn« af læseren forsøgsvis tolkes som en person; titlen »Velgørenhedskoncert« forbindes også med musik; synsbilledet af en korpulent ældre musiker melder sig.

Den første ytring i tredje og sidste strofe har samme planstruktur som den første strofe og læses på samme måde: krageplanet bogstaveligt og menneskeplanet metaforisk; men den næste sætning kan ikke tolkes lige så nemt: handler den om en tipvogn eller om en spillende ældre musiker? Det synes, som om »tipvogn« og »nej scenevant« lige let kan opfattes metaforisk, men måske er man også her mest tilbøjelig til at læse musikplanet metaforisk; forestillingen om en ældre musiker i god stand har læseren dog haft for øjnene, og digtets komiske pointe er faldet: koncert for en enlig uinteresseret krage i vor kulturelle grusgrav. Grafisk:

1. <»Sort«> »arbejdsløs« <krage>
<»hopper rundt med«> »hænderne i lommen«
<»på bunden af grusgraven«>.	i ytring nr. 2 og nr. 4 hører metaforisk musikplan [...] (<i>kurs.</i>) sammen med bogstaveligt menneskeplan »...«, og bogstaveligt musikplan [...] hører sammen med metaforisk menneskeplan »...« (<i>kurs.</i>).
2. [»Ældre«] »tipvogn«
[<i>klimprer</i>] [»hen ad to rustne«]
[<i>strenge efter gehør</i>].	
3. <Kragen> <»letter med en«>
»hånlatter«.	
4. [»Men«] »tipvognen« [<i>nej scenevant</i>]
[»på afgrundens rand«].	

I Velgørenhedskoncert er de to vigtigste planer næsten i ligevægt (1. tolkning: naturplanet og menneskeplanet, 2. tolkning: tipvogneplanet og musikplanet), men i andre tekster med flere planer kan et dominere i tekstens begyndelse og et andet i dens slutning. På den måde sker der en

perspektivændring i digtets midte: det plan, som i begyndelsen læstes bogstaveligt, opfattes i slutningen metaforisk, og det plan, som man begyndte med at tolke metaforisk, opfattes til slut bogstaveligt. Lad os kikke på følgende digt uden titel af Poul Borum:

1. Bølgende/
du/kornmark
fygende i vindil/
drømmesikker(/)
under(/)blæstens/hånd
2. thi intet
efterlader spor
3. men blæsten(/)
har(/)elsket/kornet

Digtets to planer er tydeligt markeret, idet der er brud på normalsproget mellem:

- »bølgende« og »du«,
- »du« og »kornmark«,
- »vindil« og »drømmesikker«,
- »drømmesikker« og »blæstens«,
- »blæstens« og »hånd«,
- »blæsten« og »elsket«,
- »elsket« og »kornet«.

Mellem »kornmark« og »fygende« kan der måske være tale om et brud, idet man normalt kun bruger udtrykket »fyge« om sne. Forestiller man sig, at kornet drær, så synes det dog normalsprogligt at tale om, at kornmarken »fyger«, eller at det »fyger« hen over kornmarken, idet man så forestiller sig, at blomsterstøvet »fyger«. To ord: »vindil« og »drømmesikker«, kan ikke siges at være normale, alligevel er de blevet registreret som normalsproglige udtryk. Hvorfor? Svaret er, at nok er både »vindil« og »drømmesikker« usædvanlige udtryk, men begge udtryk læses nærmest bogstaveligt hver for sig og begge er dannet i overensstemmelse med den måde, man skaber nye sammensætninger på på dansk.

Alle digtets brud på normalsproget markerer de samme to emneområder: et menneskeplan, der både vedrører det fysiske (»du« og »hånd«) og det psykiske (»drømmesikker« og »elsket«); og et naturplan, der skildrer kornets bølgen for vindens kast.

Tre passager hører ikke klart til et af de to planer, nemlig: »under«, »thi intet efterlader spor« og »har«. Af disse tre har kun »thi intet

efterlader spor« særlig interesse. Ordene kan både være en udtalelse om resultatet af kornmarkens bølgen (naturplanet) og en konstatering af de menneskelige følelsers uhåndgribelighed (menneskeplanet):

1. »Bølgende«	»...« = naturplanet;
[du] »kornmark	[...] = menneskeplanet;
fygende i vindil«	[»...«] = overlapning af
[drømmesikker]	de to planer.
[»under«] »blæstens« [hånd]	
2. [»thi intet
efterlader spor«]
3. [»men«] »blæsten«
[»har«] [elsket] »kornet«

I første strofe dominerer naturplanet: anden person er en almindelig poetisk tiltaleform, så »du« opfattes let som et metaforisk udtryk for: læg mærke til, se her foran mig, eller tilsvarende; »drømmesikker« læses ligeledes som en metafor, nemlig for det glidende, stadigt forandrende, det »søvngængeragtigt« mekaniske ved kornets bølgen; endelig opfattes »hånd« som udtryk for kraften i blæsten, der tvinger bevægelserne frem i kornaksene.

Anden strofe læses i forlængelse af første strofe som en skildring af det forgængelige og stadigt tilbagevendende ved alting her i livet, altså også kornets bølgen. Men læst i sammenhæng med næste strofe får man en anden opfattelse af passagen:

Sidste strofe kan kun tolkes som en erotisk beskrivelse: »elsket« er ensidigt knyttet til de levendes verden, nærmere bestemt de højere dyr, at »elske« kan vanskeligt opfattes som billede på vindens »forhold« til kornet, »kornet« læses metaforisk for kvinden (det frugtbare og groende), og »vinden« opfattes som udtryk for manden (det hastige og ustadige). Denne opfattelse af naturplanet slår tilbage i digtet: »thi intet efterlader spor« læses nu som et udsagn om den korte og evigt tilbagevendende elskov, der ikke ændrer verden, og første strofe skifter fuldstændig mening, idet »bølgende«, »kornmark fygende i vindil« og »blæstens« nu opfattes som metaforer: »bølgende« som udtryk for det bevægelige kvindelige sind og legeme, »kornmark fygende i vindil« som udtryk for det lidenskabelige og frodige hunkøns sjæl og krop, der bevæges af kærligheden, »blæsten« skal forstås som den mandlige drift.

Sammenstillingen af vindens leg i kornet og mandens elskovsleg med kvinden tjener til at uddybe og nuancere skildringen af kærligheden.

Det driftsbestemte, det korte øjeblik, det lette ved mødet fremhæves af naturplanet. Perspektivforskydningen skaber dertil bevægelse i digtet; læseren oplever, at vinden og kornet forvandler sig til mand og kvinde, og glæden ved at overvære denne forvandling giver digtets lidt vemodige opfattelse af kærligheden en optimistisk tone: kærlighed overalt.

Man kan markere de bogstavelige og metaforiske ordgrupper i digtet, efterhånden som man læser frem i digtet, og man kan markere dem, når digtet er læst til ende, kursiveringerne vil blive forskellige:

A 1. »Bølgende«

[du] »kornmark
fygende i vindil«
[drømmesikker]
[»under«] »blæstens« [hånd]

B 1. »Bølgende«

[du] »kornmark
fygende i vindil«
[drømmesikker]
[»under«] »blæstens« [hånd]

2. [»thi intet
efterlader spor«]

2. [»thi intet
efterlader spor«]

3. [»men«] »blæsten«
[»har«] [elsket] »kornet«

3. [»men«] »blæsten«
[»har«] [elsket] »kornet«

Der er ingen tvivl om, at de metaforiske værdier af »kornmark fygende i vindil« og »blæstens« i første strofe af Poul Borums digt er meget vage, selv ved senere gennemlæsninger, hvor man er klar over digtets pointe. Nogle digte indeholder meget tydelige metaforer, andre særdeles uklare. Utydeligst er metaforværdierne nok i digte, hvor læsemønsteret overføres fra en del af digtet til en anden, der er helt normalsproglig. Corydons »Gamle folk« er i denne henseende belysende:

1. »De gamle folk
kom altid op«
〈paa bakken
ved solnedgang〉.

2. »De var knoglede,
rækkende« 〈træer〉,

3. 〈»mens«〉 〈solen〉
»rugede over« 〈skoven

4. og lyset〉 〈»blev«〉
»skruet ned«
〈»bag sorte«〉 〈stammer〉.

Første strofe kan kun læses bogstaveligt: læseren ser for sig en bakke med gamle mennesker ved solnedgangstid. Digtets sidste strofe skaber

fuldstændig forvirring i læserens sind: nu kaldes de gamle mennesker »træer«, og en hel solnedgang skildres. Det er klart, at »rugede over« og »skruet ned« opfattes metaforisk i strofen, men hvad med »træer«? Dette ord kan læses metaforisk, og så må »knoglede« og »rækkende« opfattes bogstaveligt; men natursceneriet er så anskueligt, at man næsten nemmere tolker »træer« bogstaveligt og »knoglede, rækkende« overført; hvad skal disse gamle folk også oppe på den bakke, spørger læseren sig selv. Tolker man sidste strofe som en skildring af nogle forblæste træer på en skrænt ved solnedgang, så overføres denne udlægning til første strofe, hvor »de gamle folk« nu læses let metaforisk som udtryk for de knoglede træer langs kimmingen, som man ikke lægger mærke til før solnedgang; på dette tidspunkt ses de nemlig i silhouet. Men ligevægten mellem naturplanet og menneskeplanet i anden strofe eller den tilnærmelsesvis ligevægt gør den overførte læsemåde i strofe ét yderst ubestemt og usikker. En grafisk fremstilling af læsemønsteret kan ikke illustrere det vage i de overførte værdier:

1. »De gamle folk
kom altid op«
〈paa bakken
ved solnedgang〉.	metaforisk menneskeplan
»...« (<i>kurs.</i>) hører sammen
med bogstaveligt naturplan
〈...〉, og metaforisk natur-
plan 〈...〉 (<i>kurs.</i>) hører sam-
men med bogstaveligt men-
neskeplan »...«.
2. »De var knoglede,
rækkende« 〈træer〉,	
3. 〈»mens«〉 〈solen〉
»rugede over« 〈skoven	
4. og lyset〉 〈»blev«〉
»skruet ned«
〈»bag sorte«〉 〈stammer〉.	

Der er i øvrigt et ganske ejendommeligt forhold mellem planerne i dette digt: de forskellige ordgrupper i menneskeplanet er ikke af samme vigtighed eller prioritet eller hvordan man vil udtrykke det. Modstillingen af træerne og de gamle folk er digtets centrale tema, og denne modstilling eller flertydighed har ingen indflydelse på digtets anden modstilling: solen og den rugende. Denne sidste modstilling opfattes for sig, og læsemønsteret er helt klart: »rugede over« og »skruet ned« læses metaforisk. Denne tolkning har ingen indflydelse på tolkningen af de-gamle-folk-planet og træplanet. Vi har altså nok at gøre med to emneområder i digtet: et menneskeplan og et naturplan, men en del af menneskeplanet og en del af naturplanet hører sammen på en særlig måde. I den grafiske

illustration er dette forsøgt angivet ved spatiering af de passager, som læses metaforisk, uanset hvordan man tolker træplanets forhold til de-gamle-folk-planet.

9. *Symboler.*

I visse tilfælde synes ordene i poesi både at have overført og bogstavelig betydning. Hvis følgende sætninger:

huset lå afsides ved en lille vej
 hans tanker kredsede altid om det samme betydningsløse emne
 kærligheden mellem dem ebbede ud efter et par års forløb
 rosenbusken visnede, da den var et par år gammel

kombineres, så fremkommer der i visse kombinationer en ny mening, en betydning, der ikke findes i sætningerne hver for sig. Den første sætning i

huset lå afsides ved en lille vej, hans tanker kredsede altid om det samme betydningsløse emne

læses i kombinationen ikke som den bliver opfattet isoleret, men får en ny mening tillagt. Den beholder i kombinationen nok sin oprindelige betydning, men samtidig er den også udtryk for den følgende sætning. Ytringen »huset lå afsides ved en lille vej« har altså en dobbeltbetydning, både en bogstavelig og en overført. En passage, der samtidig læses bogstaveligt og overført kan man kalde et (litterært eller poetisk) symbol.

I kombinationen:

kærligheden mellem dem ebbede ud efter et par års forløb, rosenbusken visnede, da den var et par år gammel

er den sidste ytring et symbol, den er nemlig udtryk for den første sætning samtidig med, at den også læses bogstaveligt. Hvad er nu årsagen til, at netop disse kombinationer tvinger symbolske læsemåder frem og ikke andre, f. eks.:

hans tanker kredsede altid om det samme betydningsløse emne, kærligheden mellem dem ebbede ud efter et par års forløb?

Svaret ligger i kombinationernes opbygning:

huset lå afsides ved en lille vej, hans tanker kredsede altid om det samme betydningsløse emne (1)

er bygget op på en måde, der adskiller sig fra strukturen af:

hans tanker kredsede altid om det samme betydningsløse emne, kærligheden mellem dem ebbede ud efter et par års forløb (2).

For det første tilhører de to ytringer i (1) hvert sit emneområde, mens

de to ytringer i (2) virker sammenhængende. For det andet er de to ytringer i (1) parallelt opbyggede, mens ytringerne i (2) ikke er ensartede. Forskellen mellem

huset lå afsides ved en lille vej (a),

hans tanker kredsede altid om det samme betydningsløse emne (b) og

kærligheden mellem dem ebbede ud efter et par års forløb (c)

ligger her ikke i det syntaktiske, for disse tre sætninger er bygget næsten ens op: subjekt + verballed + adverbialled. Nej, forskellen og ligheden ligger i betydningen: (a) og (b) handler begge om noget småt, mens (c) skildrer noget, som forsvinder. Da nu (a) og (b) handler om noget »tilsvarende«, og de to sætninger alligevel skildrer væsensforskellige ting, så opfattes begge sætninger som forskellige udtryk for det samme; det tilløb til en enhed, som findes i kombinationen, gøres færdig af læseren i fantasien, og den første af sætningerne opfattes symbolsk som udtryk for den anden. (b) og (c) skildrer ikke væsensforskellige ting og handler heller ikke om noget »tilsvarende«, og ingen af de to sætninger opfattes symbolsk.

Symboler optræder hyppigt i poesi, nogle gange er et symbolkompleks digtets kerne, andre gange er symbolerne underordnede andre strukturer. Først skal et par digte gennemgås, hvor vi møder symbolformer, der er centrale i digtets struktur. Oehlenschlägers Korsørs Fæstning ser sådan ud:

»Bygningen hist, hvor Kanoner er lagt, var fordum et Kloster,

Siden en Fæstning det blev, nu er det Pakhuus for Korn.«

<Saadan gaaer Humaniteten frem! I barbariske Tider

Dyrkedes Gud, saa Krig, endelig Ager og Eng.>

Digtet indeholder ingen brud på normalsproget, og det består kun af to beskrivelser: en skildring af fæstningen i Korsør og en ironisk udrædning om menneskehedens udvikling. Mere enkel kan opbygningen af et digt næppe være. Det centrale strukturelle element er paralleliteten mellem fæstningsskildringen og udviklingsbeskrivelsen, en indholdsmæssig parallelitet:

I første halvdel af digtet, hvor Korsørs fæstning beskrives, findes tre tidsangivelser: »fordum«, »siden« og »nu«, og på hvert tidspunkt har bygningen en ny funktion:

fordum: kloster

siden: fæstning

nu: pakhus.

I anden halvdel, hvor humanitetens udvikling skildres, findes også tre tidsangivelser: »i barbariske Tider«, »saa« og »endelig«, og på hvert tidspunkt er menneskeheden kommet et skridt videre i sin udvikling:

i barbariske tider: dyrkedes Gud

saa: dyrkedes krig

endelig: dyrkedes ager og eng.

Klosteret svarer til gudsdyrkelsen, fæstningen til krigen, og pakhuset til landbruget. Denne parallelitet mellem fæstningsplanet og udviklingsplanet tvinger en symbolsk læsemåde frem. Og da udviklingsplanet er mest betydningsfast, opfattes digtets to første linier symbolsk som udtryk for de to sidste. Bygningen er således både en fæstning og et udtryk for den sørgelige udvikling fra fortidens storhed til nutidens materialisme. Oehlenschläger har med et »saadan« først i tredje linie (begyndelsen af udviklingsbeskrivelsen) understreget sammenhængen mellem de to parallelle planer og giver derved digtet et tydeligt pædagogisk præg: der skal ingen tvivl være om, at den beskrevne bygning er et udtryk for en forkastelig udvikling.

Passagen, som fungerer som symbol i Oehlenschlägers digt, nemlig de to første linier, får kun »tilført« ny mening *en* gang, i andre digte sker det, at symbolet får »tilført« ny mening adskillige gange under læsningen af digtet, således at man kan tale om en gradvis opladning af symbolet med stadig mere mening. Lad os analysere Sophus Claussens Aftenandagt:

Det er den Stund, da Mørket, sig bredende,
opfylder Haverne, Vangene,
da Pindsvin(/)sværmer i Gangene(/)
og Tjenestepiger ved Ledene.

Den Time, da Natten, den fredende,/
vækker(/)i Villaen(/)Sangene,
mens lille Rebekka til Klangene
luger Salaten i Bedene.

Den Stund, efter Dagen, den hedende,
da Blomsterne rejser sig prangende,
men Fuglene tier bag Hangene
og Vejene/lytter til Fjedene.

Nu slæbes de selvopgivende
 søvntrætte Smaabørn i Badene.
 De bér til den Alt-forladende.
 Nu skjuler sig Svanen i Sivene.

Og Moderhjærtet, det anende,
 er bleven vidunderlig drømmende.
 Hvor taler du sødt og formanende,
 Caty./min Svane paa Strømmene.

Digtet indeholder kun få brud på normalsproget, nemlig mellem

»Natten, den fredende« og »vækker«,
 »vækker« og »Sangene«,
 »Vejene« og »lytter til Fjedene« og
 »Caty« og »min Svane paa Strømmene«.

Bruddet mellem »Caty« og »min Svane paa Strømmene« er det tydeligste, og det markerede menneskeplan og det markerede animalske plan slår derfor tilbage i digtet, således at tydelige menneskeskildringer læses som noget forskelligt fra tydelige dyrebeskrivelser. Udtrykkene »sværmer i Gangene«, »vækker i Villaen« og »lytter til Fjedene« kan både placeres i det animalske plan og i menneskeplanet, og ordene understreges derfor som indifferente over for modsætningen mellem det animalske plan og menneskeplanet. Forskellig fra det animalske plan og menneskeplanet opfattes et døgnplan i anden strofe, hvor passagen: »Den Time, da Natten, den fredende, vækker« indeholder et brud på normalsproget, som markerer et tidsplan og et animalsk plan eller et menneskeplan. I tredje strofe registreres også et vejplan, der er »ude af niveau« med både det animalske plan og menneskeplanet: »Vejene lytter til Fjedene«; passagen indeholder et brud, som klart markerer et vejplan (»Vejene«) og et animalsk plan eller et menneskeplan (»lytter til«). Tidsplanet og vejplanet er intet sted i digtet »ude af niveau« eller modstillet, og derfor læser man disse to emneområder under et som et plan, et nattebegivenhedsplan. Planet er dog uden skarpe konturer, idet det både omfatter skildringer af dag og nat, af blomster og veje, ja måske også aftensange. Slørede konturer finder man i øvrigt også i andre sammenhænge i digtet, og det undrer man sig ikke over: digtet hedder jo Aftenandagt. Af digtets tre planer er *et* mere betydningsfuldt end de andre, og det er det uklare døgnplan, der indleder næsten hver strofe: »den Stund, da«, »da«, »Den

Time, da«, »mens«, »Den Stund«, »da«, »Nu«, »Nu«; alene linien: »men Fuglene tier bag Hangene og Vejene lytter til Fjedene« i tredje strofe og linien: »De bér til den Alt-forladende« i næstsidste strofe og så den sidste strofe mangler en tidsangivelse, men »nu« er jo underforstået i de to sidste tilfælde. Dette tidsplan binder digtets sætninger sammen.

I næsten hver sætning dominerer *et* emneområde: 1. skildrer tiden (»Det er den Stund«), 2. beskriver aftenen (»da Mørket, sig bredende, opfylder Haverne, Vangene«), 3. dyrene (»da Pindsvin sværmer i Gangene«), 4. menneskene (»og Tjenestepiger ved Ledene«), 6. aftenen (»da Natten, den fredende, vækker i Villaen Sangene«), 7. menneskene (»mens lille Rebekka til Klangene luger Salaten i Bedene«), o.s.v. Det skal siges, at Sophus Claussen ikke går så skematisk til værks, som det af denne analyse kunne se ud til, idet der ligesom er glidende overgange mellem emneområderne: første strofe er f. eks. nok opdelt i tre planer, der er manifesteret i strofens fire sætninger, men nogle af ordene i sætningerne hører strengt taget til samme emneområde: »Haverne, Vangene«, »Gangene« og »Ledene«, men alligevel opfattes strofen som en beskrivelse af tre forskellige emnekredse på grund af planbrud i de følgende strofer, vel at mærke når digtet læses som en helhed:

»Det er den Stund, da Mørket, sig bredende, opfylder Haverne, Vangene, da« [Pindsvin] [sværmer i Gangene] <og Tjenestepiger ved Ledene.>	»...« = tidsplanet; <...> = menneske- planet; [...] = det animal- ske plan;
»Den Time, da Natten, den fredende,« [vækker] [»i Villaen«] <»Sangene,« »mens«> <lille Rebekka til Klangene luger Salaten i Bedene.>	<...> = overlap- ning af menneske- planet <...> og det animalske plan [...];
»Den Stund, efter Dagen, den hedende, da Blomsterne rejser sig prangende,« [men Fuglene tier bag Hangene] »og Vejene« [lytter til] [»Fjedene.«]	[<»...«>] = over- lapning af menne- skeplanet <...>, det animalske plan [...];
<»Nu«> <slæbes de selvopgivende søvnrætte Smaabørn i Badene. De bér til den Alt-forladende.> [»Nu«] [skjuler sig Svanen i Sivene.]	plan [...] og tids- planet »...«; de metaforiske pas- sager er kursiverede.

<Og Moderhjærtet, det anende,
 er bleven vidunderlig drømmende.
 Hvor taler du sødt og formanende,
 Caty,> [*min Svane paa Strømmene.*]

<»...«> = overlap-
 ning af menneske-
 planet <...> og
 tidsplanet »...«.

Den ensartede opbygning af sætningerne i første strofe fører ind på en almindelig undersøgelse af alle sætningerne i digtet. Og nu opdager man, at disse i det store og hele er parallelle:

2. mørket opfylder haverne og vangene
3. pindsvin sværmer i gangene
4. tjenestepiger (sværmer) ved ledene
6. natten vækker i villaen sangene
7. Rebekka luger til klangene salaten i bedene
9. blomsterne rejser sig prangende
10. fuglene tier bag hangene
11. vejene lytter til fjedene
12. børnene slæbes i badene
13. de (børnene) bér til den altforladende
14. svanen skjuler sig i sivene.

Også her er det de sidste to sætninger, som ikke følger trop, idet de har en anden opbygning end de elleve foregående:

15. moderhjærtet er bleven vidunderlig drømmende
16. hvor taler du (Caty) sødt og formanende.

Mellem de sidste to og de foregående sætninger er der flere forskelle: for det første skildrer de sidste sætninger noget psykisk, mens de første beskriver noget fysisk, for det andet vedrører de sidste sætninger noget statisk, mens de første skildrer noget dynamisk (bortset fra »Fuglene tier bag Hangene« og »Vejene lytter til Fjedene«), for det tredje er der i de sidste tale om kun *en* genstandsforestilling, mens der i de første er tale om mindst to genstandsforestillinger (undtagen i »Blomsterne rejser sig prangende«).

De elleve parallelle sætninger, som næsten alle handler om hver sit, indvirker på hinanden, da læseren får den fornemmelse, at sætningerne alligevel på en eller anden måde handler om det samme, blot på forskellige områder: den samme dynamiske livskraft får blomsterne, dyrene og menneskene til at søge kontakt med deres dybereliggende kræfter: instinkterne, safterne, sjælen. Særlig tydelig er denne »opladning« visse steder i digtet, f. eks. i fjerde strofe:

Nu slæbes de selvopgivende
 søvntrætte Smaabørn i Badene.
 De bér til den Alt-forladende.
 Nu skjuler sig Svanen i Sivene.

Strofen er bygget op med to planer: et menneskeplan og et animalsk plan, nærmere bestemt et fugleplan. De to ytringer i menneskeplanet er både indholdsmæssigt og grammatisk parallelle med den ene ytring i fugleplanet, og »Nu skjuler sig Svanen i Sivene« opfattes symbolsk, nemlig rent bogstaveligt og metaforisk som udtryk for følelsens dukken ned i vækstens ubevidste lag. Også andre end disse sætninger »smitter af« på hinanden. Næsten alle naturbeskrivende ytringer læses mere eller mindre symbolsk som udtryk for åndelige kræfters bevægelser, f. eks.

Pindsvin sværmer i Gangene,
 Blomsterne rejser sig prangende
 Fuglene tier bag Hangene.

Det er imidlertid ikke muligt præcist at karakterisere symbolindholdet af disse sætninger, idet mange forskellige kræfter virker ind på de symbolske passager.

Et plan er ikke blevet karakteriseret endnu, nemlig tidsplanet. Dette beskriver fra begyndelsen af digtet skumringstimen, men efterhånden »lades« »Mørket«, »Natten« og »Dagen« »op« med alle de betydninger, som smitter af fra digtets øvrige planer. »Natten« og »Mørket« læses som natten og mørket, men også som kærligheden, væksterne, tavsheden, søvnen, ubevidstheden, drømmenes time, i modsætning til »Dagen«, der er travlheden og bevidsthedens symbol. Digtet bærer derfor med rette titlen: »Aftenandagt«, forstået således: aftenfølelse, nattemning, mørkedrømmeri, ubevidsthedsforførmelse.

Det centrale i Aftenandagt er sammenspillet mellem de parallelle sætninger, men planbruddene har også en plads i digtets struktur. Man bemærker f. eks., at den symbolske mening af

Nu skjuler sig Svanen i Sivene
 forstærkes og fastholdes af det metaforiske tillæg til kvinden »Caty«:
 min Svane paa Strømmene;
 den metaforiske betydning af ordet »Svane« i sidste strofe overføres til den bogstavelige passage i det foregående og ændrer betydningen af det tilsvarende ord dér, selvfølgelig stadig under forudsætning af, at digtet læses som en helhed. I andre digte er der imidlertid et mere kompliceret og mere jævnbyrdigt samspil mellem symbolik og metaforik. Lad os se på Paul la Cours Gry:

Første strofe af Gry skildrer digterens oplevelser af naturen:

Jeg hører Dyrene paa Bjerget træde
og Bølgerne berede sig til Dag,
jeg hører Træerne af Jorden drikke
og Marken strække sine tunge Drag.

Strofen består af to ytringer. Den første sætning »Jeg hører Dyrene paa Bjerget træde og Bølgerne berede sig til Dag« indeholder kun *et* brud på normalsproget, nemlig mellem »Bølgerne« og »berede«; »Bølgerne« benyttes om naturfænomener, og »berede« er et ord, der bruges om mennesker og dyr. Den første sætning indeholder således to emnekredse: »Jeg hører Dyrene paa Bjerget træde og Bølgerne« og så »berede sig til Dag«, naturbeskrivelsen dominerer i sammenhængen, og »berede sig til Dag« læses ind i denne som et metaforisk udtryk for at skylle mod land på en hurtig måde. Den anden ytring »jeg hører Træerne af Jorden drikke og Marken strække sine tunge Drag« er betydelig mere kompliceret end den første: tredje linie opfattes i lyset af de to foregående, og »drikke« lades op med sin fulde betydning, efter at læseren har hørt om dyrene på bjerget. Man læser derfor først linien med brud på normalsproget mellem »Jorden« og »drikke«, og ligesom før registreres to emnekredse: et naturplan og et animalsk plan. Tredje linie består folgelig af to emnekredse: »jeg hører Træerne af Jorden« og så »drikke«, og »drikke« forsøges læst ind i naturbeskrivelsen, som også i denne ytring dominerer. Men »drikke« kan kun have betydningen suge i sammenhængen, og hvorledes kan man høre træer suge? I normalt sprogbrug ville sætningen »jeg hører træerne suge vand af jorden« være urimelig, og man måtte for at få mening i den opfatte »hører« som udtryk for oplever eller forestiller sig eller ancr. Et brud på normalsproget fornemmes derfor også mellem »hører« og »Træerne«, og et jegplan og et naturplan markeres som to modstillede emnekredse. Tolkningen får indflydelse på det allerede læste, idet »hører« i første sætning nu også opfattes overført eller i hvert tilfælde med udvidet betydning. Også her opleves altså et brud på normalsproget, nemlig mellem »hører« og »Dyrene«, hvorpå der tilsvarende fornemmes et jegplan og et naturplan i første sætning. Sidste linie »og Marken strække sine tunge Drag« kan læses bogstaveligt, dog synes »strække« at være rykket lidt »ud af niveau« i forhold til naturbeskrivelsen, da »strække« opfattes i samme plan som »drikke« og »berede sig«, d.v.s. som en skildring af levende væseners aktivitet; i naturplanet læses »strække« som udtryk for at skråne, skyde frem o.s.v. i det begyndende lys. Hele strofen har således følgende struktur:

[Jeg hører] »Dyrene paa Bjerget træde
 og Bølgerne« <berede sig til Dag,>
 [jeg hører] »Træerne af Jorden« <drikke>
 <»og«> »Marken« <»strække«> »sine tunge Drag.«

Det personificerende plan <...> og en del af jegplanet [...] læses metaforisk i hver ytring, mens naturbeskrivelsen »...« opfattes bogstaveligt. De to metaforiske emnekredsers funktion i strofen er at give indtryk af eftertænksomhed og intensitet hos digteren (»hører«) og menneskelighed og levende aktivitet i landskabet (»berede sig til Dag«, »drikke« og »strække«).

Anden strofe er også bygget op af to ytringer:

Alverden vaagner op i mig i Smerte,
 saa tyst et Opbrud i mit stumme Sind.
 Jeg hører nogen vandre over Vandet
 og Lyset sagte flyve mod hans Kind.

Den første skildrer digtersjælens stemninger, og jegplanet er næsten ene-rådende:

[»Alverden«] [vaagner op i mig i Smerte,
 saa tyst et Opbrud i mit stumme Sind.]

[»...«] = overlap-
 ning af natur-
 planet »...« og
 jegplanet [...].

»Alverden« opfattes som et virvar af forestillinger, der findes netop i morgengryet i digterens sind, forestillinger, som er hentet fra naturen, idet »Alverden« viser tilbage til første strofe. Passagen er parallel med strofe 1, fordi der er tale om opbrud begge steder: i digtets første strofe »berede« og »strække«, i denne passage »vaagner« og »Opbrud«. Da jegplanet er mest betydningsfast, læses naturbeskrivelsen i første strofe symbolsk, d.v.s. både bogstaveligt og overført som udtryk for et sjæleligt opbrud.

Det er klart, at ved den første gennemlæsning af digtet sker der ligesom en omlejring af opfattelsen af den første strofe, hvis betydningsmønster ændrer sig, når sjæleskildringen er læst. Men allerede ved anden gennemlæsning foregribes beskrivelsen af digterens sindsstemninger under tolkningen af strofen, idet man ikke blot placerer metaforerne (»hører«, »berede sig«, »drikke« og »strække«) ind i naturplanet; nej man opfatter nu naturskildringen halvt overført, og de metaforiske planer læses derfor ikke blot som udtryk for naturen, men også for sjæleskildringen. Læseprocessen finder således sted i flere stadier og i flere lag, der må drages frem under analysen: ordene registreres både i forhold til sætningen, de

står i, strofen, det foregående og det følgende og endelig til hele digtet.

De to sidste linier i Gry er de vanskeligste, idet der for det første skydes et helt nyt emneområde ind: »sagte flyve mod hans Kind«, der ikke er i samme plan som »Lyset« (man kan ikke i normalsproget sige, at lyset flyver sagte, der er således brud mellem »Lyset« og »flyve«, hvorved et naturplan »...« og et fugleplan (:...:) fikseres); for det andet optræder udtrykket »nogen vandre over Vandet«; i almindelig daglig tale kan man ikke »gå på vandet«, kun om *en* alment accepteret situation kan man bruge udtrykket, nemlig om Kristus' vandring på Tiberiassøen. Der fornemmes derfor et brud på normalsproget mellem »vandre« og »over Vandet«, men »nogen vandre over Vandet« kan læses som en normalsproglig sammenhæng.

Mellem »hører« og »nogen« registreres et brud på normalsproget af samme art som i første strofe mellem »hører« og »Dyrene« og »hører« og »Træerne«, ganske vist kan man vel normalt godt sige, at jeg hører nogen vandre, men bruddet overføres næsten automatisk fra den første strofe til den anden, fordi alle sætningerne med »jeg hører« er bygget ens op: »Jeg hører Dyrene«, »jeg hører Træerne«, »Jeg hører nogen«, og det vil derfor være naturligt at læse disse passager på samme måde. »Jeg hører« placeres uden vanskelighed i jegplanet [...], mens »nogen vandre over Vandet« ligesom bliver en slags »nogen«-plan <...>, der hører sammen med »han« (»hans Kind«), »han« er alt, der bryder op, det, der kommer over vandet, en fortsættelse af det personificerende plan.

Mellem »Jeg hører« og »Lyset sagte flyve mod hans Kind« registreres et brud: de to ordgrupper hører sammen i *en* sætningshelhed, og de kan ikke kombineres i normalsproget; bruddet markerer nu klart jegplanet og naturplanet i digtets anden strofe. I øvrigt forstærker bruddet mellem »Jeg hører« og »Lyset« også fornemmelsen af brud mellem »Jeg hører« og »nogen«. Sætningens struktur kan afbildes således:

[Jeg hører]	<nogen vandre over>	><Vandet	><...>« = overlap-
og Lyset>«	(:sagte flyve mod:)	(:<hans Kind.>:)	ning af natur-
			planet »...« og
			det personifice-
			rende plan <...>;
			(:<...>:) = overlap-
			ning af fugleplanet
			(:...:) og det per-
			sonificerende plan
			<...>.

I strofe 1 læstes »hører« med en betydning, som gik i retning af: at forestille sig, opleve, ane. Det er rimeligt at overføre denne læsemåde til anden strofe.

»Vandet« og »Lyset« hører naturligt til naturplanet, som læstes symbolsk i første strofe; man vil derfor være tilbøjelig til at overføre den symbolske læsemåde til denne passage, og denne tilskyndelse støttes for det første af, at der er tale om bevægelse og opbrud (»vandre« og »flyve«) i denne ytring ligesom i de tidligere passager, for det andet af, at »Vandet« og »Lyset« så tit er anvendt overført, især i religiøs sprogbrug. Samtidig med, at læseren således ser havet og lyset for sig, som digteren »hører«, så fornemmer han, at ordene også skildrer sindstilstande.

Af de to ordgrupper »Lyset« og »sagte flyve mod hans Kind«, er »Lyset« dominerende, og »sagte flyve mod hans Kind« læses derfor ind i den symbolske naturbeskrivelse. Ordgruppen udlægges således både ud fra den bogstavelige naturskildring (og så er passagen udtryk for den lette varme, som morgensolen giver i kinderne) og ud fra den symbolske betydning af naturbeskrivelsen (og har nu indholdet: oplevelse af varme, glæde, lethed, ynde).

Kun »nogen vandre over Vandet« er vanskelig at gribe. Havde der stået »Kristus« i stedet for »nogen« (jævnfør »hans« i sidste linie), havde man haft at gøre med en kristelig farvet religiøs tekst, men der står »nogen«. Betyder »nogen« lyde, der kommer hen over vandoverfladen fra skibe eller fjerne kyster? I så fald må »vandre« læses tilsvarende metaforisk, »ude af niveau« med »over Vandet«. Tolkningen af passagen er imidlertid for håndgribelig i forhold til den foregående sjæleskildring, hvorfor man lader »nogen« og »vandre« fyldes med overført betydning fra konteksten: »nogen« er den næsten religiøse opbrudsfølelse, kraften i naturen og sjælen: det åbne. Hele digtet koncentrerer sig i dette »nogen«; man kunne kalde ordet for digtets centrum.

Symbolsk og metaforisk mening blandes i Gry på en meget kompliceret måde, der er meget vanskelig at udrede. Men groft taget kan Gry beskrives således: først naturbeskrivelse med mange metaforer, derpå sjæleskildring, som naturbeskrivelsen er symbol for, endelig repeteres den metaforiske og symbolske naturskildring, som afrunder digtet.

10. *Fra romantik til modernisme.*

Fremgangsmåden i denne oversigt over elementære strukturformer inden for billedsproget i dansk lyrik fra 1800 til 1960 har været: fra det enkle til det komplicerede. De digte, som i deres helhed er blevet brugt som eksempler, er blevet analyseret i rækkefølge efter deres grad af komplikation. Det mærkelige er nu, at teksterne nogenlunde følger hinanden i kronologisk orden: Oehlenschlägers Korsørs Fæstning er skrevet før Sophus Claussens Aftenandagt, der igen kommer før Paul la Cours Gry; og J. P. Jacobsens Marine er skrevet før Benny Andersens Velgørenhedskoncert og Poul Borums tekst, Borums og Benny Andersens digte er dog skrevet nogenlunde samtidigt omkring 1960. Der synes således at være tale om en udvikling i dansk poesi fra det enkle til det komplicerede. Bekræftes denne antagelse, når man undersøger hele perioden fra Oehlenschläger til Benny Andersen?

Både ja og nej! *Taget under et* er der en tydelig udvikling fra det enkle til det mere komplicerede, men dette indebærer ikke, at hvert digt af en yngre forfatter er mere kompliceret end hvert digt af en ældre, eller at et ældre forfatterskab altid er mere enkelt end et yngre. Tværtimod har mange moderne digtere skrevet tekster, der er mere enkle end mange ældres poesier, og flere ældre digteres produktion er mere kompliceret end flere yngres. Schack von Staffeldts digte er f. eks. i det store og hele mere komplicerede end Holger Drachmanns og Tom Kristensens, og Benny Andersens Velgørenhedskoncert er enklere end Johannes Jørgensens ungdomsvers. Men bedømt under et er fyrrernes digtning mere kompliceret end halvfemsernes og halvfemsernes mere kompliceret end romantikkens, således at man kan tale om en fortløbende udvikling fra 1800 til dags dato, selvfølgelig med afbrydelser og reaktioner, f. eks. tyvernes lyrik.

Hvad er det nu, der bevirker, at digtene således forekommer mere og mere komplicerede? Noget kort svar er det ikke muligt at give på dette spørgsmål. Der er i det store og hele tale om et stadigt større antal markerede emnekredse i digtene. Oehlenschlägers og J. P. Jacobsens tekster indeholder to emnekredse, konstaterede vi, mens Sophus Claussens og Paul la Cours vers rummer en 4-5 stykker. Men det større antal planer i Claussens og la Cours digte er ikke hele grunden til, at deres ting forekommer mere komplicerede end Oehlenschlägers og Jacobsens vers. Det betyder ikke så meget for et digts tilgængelighed, om det indeholder

få eller mange planer. Hvad der imidlertid tæller, er antallet af planer, som kan læses bogstaveligt. Et digt med mange emnekredse er ganske nemt at læse, hvis *et* plan og kun *et* danner udgangspunkt for læsningen, og vel at mærke hvis dette plan er omfattende og tydeligt. Er denne betingelse ikke opfyldt, kan et digt være overordentlig vanskeligt at udlægge, fordi læseren mangler et fikserbart emneområde at tolke de mange metaforer ud fra; »Templet for Kybele« af Ole Wivel er et eksempel på en sådan tekst med kun *et* bogstaveligt plan og mange metaforiske emnekredse, der er vanskelig at læse, fordi det bogstavelige plan er lidet omfattende og besværligt at fiksere. Men hvad med digte, hvor der er flere planer, der kan læses bogstaveligt?

Vi forestiller os, at vi har at gøre med to digte, som begge indeholder en række emnekredse, der er markeret ved brud på normalsproget. Og vi sætter, at nogle af disse planer efter tur opfattes bogstaveligt, efterhånden som digtene læses igennem. Det digt, som indeholder flest planer, som kan læses bogstaveligt, vil være mest kompliceret at læse. Skift mellem forskellige læsemønstre kræver stor sproglig følsomhed og reaktionsevne af læseren, og selv en tekst med to planer vil virke mere indviklet end et digt med mange planer, hvis toplansdigtet er bygget op med ændringer i læsemønstret og mangeplansdigtet alene indeholder *et* uforanderligt læsemønster. Det er derfor, at Benny Andersens Velgørenhedskoncert med kun to emnekredse opleves mere kompliceret end f. eks. Johannes V. Jensens ungdomsdigte, hvor mange små planer er skudt ind i den dominerende jegskildring.

Symbolformerne er et særligt problem: et digt med symbolske passager kan læses fuldstændig bogstaveligt uden symbolske ordbetydninger, og læseren får alligevel noget ud af læsningen, ja han kan mene, at han til fulde har forstået digtet. Sophus Claussens Aftenandagt kan læses som et bogstaveligt digt om de mange stiltfærdige ting, der sker ved skumringstide i et villakvarter, og kun ganske få passager må nødvendigvis opfattes metaforisk, hvis man skal have en klar opfattelse af digtet i dets helhed. Læst overfladisk vil Aftenandagt være lettere at forstå end de allerfleste digte med brud på normalsproget. Først når man forstår symbolstrukturen i digtet, opleves det på den rigeste måde, og da vil oplevelsen føles kompliceret. Jo flere symbolsammenhænge, der erkendes i en tekst, desto mere kompliceret opfattes den. Der vil f. eks. ingen tvivl være om, at Korsørs Fæstning virker enklere end Aftenandagt, når strukturen i begge digte opfattes. Men nu forholdet til metafordigtene?

Metaforstrukturer vil nok i almindelighed være lettere at fiksere end symbolformer. Det er nok derfor, at kun ganske få digte udelukkende er bygget op over symbolske mønstre. I de fleste tilfælde markerer digterne ved brud på normalsproget de emnekredse, der er parallelle, og derfor symbolske. Sådan er planerne i Aftenandagt markeret, og i Gry er der et sindrigt og omfattende samvirke mellem metaformønsteret og symbolformen. En sammenligning af Velgørenhedskoncerts og Aftenandagts sværhedsgrad, under forudsætning af fuldstændig forståelse af de to digtes opbygning, er dog vanskelig: metaformønsteret i Velgørenhedskoncert er meget mere kompliceret end mønsteret i Aftenandagt, men til gengæld er symbolstrukturen i Aftenandagt særdeles kompliceret, og i Velgørenhedskoncert findes ingen symboler. Symbolkomplekser og metaformønstre er to forskellige strukturformer, der ikke med udbytte lader sig sammenligne.

Hvad vil digterne nu med disse stadig mere komplicerede tekster? Ja, svaret giver de selv i de enkelte digte: Oehlenschläger vil fortælle om den heroiske fortid og den jammerlige materialistiske nutid samtidig med, at han vil vise læserne et symbol på historiens tilbageskridt: Korsørs Fæstning. J. P. Jacobsen har ikke samme pædagogiske hensigt med sit digt Marine, han vil fortælle os om en kvindes storartede, men kolde udseende og karakter, således at hun ligesom iklædes den nordiske natur. Paul la Cour skildrer sindets næsten religiøse opbrudsfølelser, som han genfinder overalt i naturen.

Denne gennemgang kunne en læser afbryde med et spørgsmål, og adskillige læsere af lyrik, især moderne lyrik, har også stillet det ved mange lejligheder: hvorfor udtrykker digterne sig ikke på en normal måde i stedet for på den stadig mere komplicerede facon, når det dog kan lade sig gøre at formulere deres ideer og hensigt i normalsprogets form?

Til dette kan der svares, at normalsproget er en yderst usikker sproglig formidler af følelsesbestemte budskaber. Der slides vældigt på ordene i de normale meddelelsesmidler. Slår man op i en avis eller et ugeblad, finder man talrige eksempler på udvanding af sproget. Sportsreportager er fyldt med højdramatiske udtryk som »tvære ham ud«, »dræbe«, »slår hårdere end knojern«, »drømmeture«, og modesiderne vrirler med ord som »yndig«, »bedårende«, »henrivende«, »skøn«. Men ordene skal ikke læses særlig bogstaveligt, »dræbe« betyder blot slå i gulvet eller bringe under kontrol, »drømmeture« betyder kun holdture til Madrid eller Rom, »henrivende« skal bare forstås som ganske pæn. Alle disse over-

drivelser tjener det formål at gøre fremstillingen mere dramatisk for derved at sælge bladet eller det, som omtales, og det er der selvfølgelig ikke noget ondt i. Men den, der ønsker at udtrykke sig præcist, i dette tilfælde digteren, kan ikke bruge disse »slidte« ord. En lang række af det moderne normalsprogs almindelige gloser kan ikke anvendes i digtningen, fordi deres betydning er svækket, selvfølgelig bortset fra de tilfælde, hvor ordene *skal* have en klichépræget og svækket betydning. Digteren kan ikke tale om en yndig solnedgang, for læseren vil straks komme til at tænke på dameundertøj, og han kan heller ikke bruge udtrykket »drømme-pige«, for så kommer alle til at tænke på banale pinupper.

Da mange ord er svækket i det moderne normalsprog, så søger digterne sjældne ord frem og bruger dem i lyrikken: faggloser, fremmedord, kirkelige ord. De sjældne ord i sproget undgår man oftest i massemeddelelsesmidlerne, fordi man der ikke vil udsætte kunderne for at skulle slå op i ordbøger, ja i det hele taget vil man ikke gøre kunderne opmærksom på, at der er noget, de ikke forstår. Så bliver de måske fortrydelige. Og når massemeddelelsesmidlerne undgår de sjældne gloser, så beholder de deres oprindelige betydning og kan bruges af digterne.

Men så udbredte er massemeddelelsesmidlerne blevet i det 19. og 20. århundrede, at der efterhånden ikke er mange ord, som undgår at blive slidt. Der sker til stadighed en nedbrydning af sproget, og ingen normal-sproglige områder fritages for denne udvikling. Hverken hverdagsgloser, religiøse ord, faggloser eller fremmedord undgår svækkelse. Digterne søger derfor stadig mere energisk at sikre sig mod, at deres ord mister betydning, og det gør de på en særlig måde: de giver flere og flere ord den betydning, som de ønsker ordene skal have. Ved at bryde normalsproget i stykker og stille stumperne sammen i symbol- og metaformønstre kan man tvinge læseren til at opfatte ordene på en speciel og næsten uforanderlig måde, nemlig med den betydning, som kun fremgår af digtets helt særegne helhed. Og jo mere omfattende den kommercielle nedbrydning af sproget er i massemeddelelsesmidlerne, desto stærkere er trangen hos digterne til at skabe deres egne ordbetydninger. Da udviklingen og udbredelsen af massemeddelelsesmidlerne i de sidste menneskealdre har været voldsom, så er det ikke underligt, at digterne i stadig større grad undlader at benytte sig af normalsproget for at gå deres egne sproglige veje. Men hvad digteren vinder med hensyn til at sikre sig mod ordenes betydningsglidninger, taber han i umiddelbar forståelighed. Jo flere gloser i et digt, der skal forstås med en anden be-

tydning end den sædvanlige, desto større arbejde har læseren med at forstå digtet, d.v.s. finde de nye betydninger af ordene.

Digterne lader almindeligvis læserne have deres vanskeligheder, for den specielt digteriske anvendelse af sproget sikrer ham ikke alene mod ændringer i opfattelsen af hans tekster, men giver ham også særlige pædagogiske muligheder for at udbrede tanker og livsanskuelser.

Digterne har altid været optaget af livsanskuelser, og ned gennem tiderne finder man deres tanker om tilværelsen udtrykt i digtningen. Tilsyneladende kan det dog se ud, som om de sidste menneskealdres digtning i stadig ringere grad har beskæftiget sig med filosofi og livsanskuelser. Digterne beskriver kvinden, naturen, sjælen, kort sagt deres holdninger til visse ting, og filosofiske overvejelser hører man ikke meget om, på trods af at man ved, at mange digtere har ganske markante filosofiske opfattelser. Men manglen på tanker og ideer i nyere dansk digtning er kun tilsyneladende. Tanken er i den poesi, som her er beskrevet, skjult i digterværket, den er ikke formuleret. Ideerne skabes i læserens sind som en følge af selve læseprocessen. De her beskrevne symbol- og metaformønstre skaber en forestillingsverden for læseren, der implicerer en filosofisk livsopfattelse. Lad os kikke på et par af de digte, som blev analyseret i det foregående. Først Paul la Cours Gry. For at forstå digtet må læseren udlægge naturbeskrivelsen symbolsk som udtryk for noget sjæleligt: landskaber med træer, marker, vand og lys opfattes både bogstaveligt og overført. Læseren tvinges altså af sin trang til at forstå digtet til at anskue tingene åndeligt, ja han må idet mindste som en hypotese acceptere en spiritualistisk verdensopfattelse. Læsningen af flere digte af denne art vil vænne den, der læser, til en spiritualistisk oplevelsesform, og langsomt finder han sig til rette i en romantisk forestillingsverden, enten han er klar over det eller ej. Hæfter vi nu vor opmærksomhed ved Benny Andersens Velgørenhedskoncert, så præsenteres vi for en hel anden livsanskuelse: læseren må for at forstå digtet acceptere, at menneskers bevægelser og karakter minder om krager og tipvognes bevægelser og egenskaber. Der ligger i dette menneskesyn en satirisk holdning til tilværelsen, der er i slægt med de gamle moralistiske fabeldigteres. Men den livsanskuelse, som læseren hypotetisk må godtage for at forstå Velgørenhedskoncert, er ikke moralistisk i traditionel forstand. Den er absurd. Digtets pointe er nemlig, at tipvognen og kragerne hverken er som mennesker eller mennesker er som tipvogne og krager, men at tipvognen og kunstneren er *en* forestilling: en »tipvognkunstner«.

og at kragen og den arbejdsløse er *en* forestilling: en »kragearbejdsløs«. En mekanisk dukke og et skumpelskud. Læseren vænnes ved udlægningen af mange tekster af denne art til en skeptisk og humoristisk holdning til tilværelsen, ja måske til en nihilistisk grundindstilling. Og derved opdrages han i en bestemt livsanskuelse, uden at livsanskuelsen formuleres for ham.

Man ser således, at den såkaldte ufilosofiske og uforståelige digtning i flere tilfælde er raffinerede og klare indlæg i tidens livsanskuelsesdebat. De komplicerede digte med udviklede metaforiske og symbolske mønstre er i virkeligheden i mange tilfælde sproglige mekanismer, der yderst rationelt skaber metafysiske forestillinger. Og jo mere systematisk, de er bygget op, desto effektivere er de som meningsdannende redskaber.

Om Lauremberg som dansk digter

Af ERIK SØNDERHOLM

Siden midten af forrige århundrede har der i tyske, specielt nedertyske litteraturhistoriske kredse været en stigende interesse for den tysk-danske digter *Hans Willumsen Laurembergs* digteriske produktion og da især for hans på nedertysk forfattede »Veer Schertz Gedichte« (1652), der udkom samme år i dansk oversættelse¹. Da Lauremberg som bekendt levede i Danmark (fra 1623 til sin død i 1658) som professor i Sorø, er det naturligt, at denne tyske Lauremberg-interesse også bredte sig til Danmark, hvor man dog forståeligt nok har koncentreret sig om problemerne i forbindelse med den danske version af de fire nedertyske skæmtedigte; en ganske særlig interesse har der været knyttet til forsøgene på at finde frem til, hvem der har oversat digtene til dansk, idet hypotesen om at Lauremberg selv skulle være oversætteren aldrig er forsvundet helt, hvilket blandt andet ses af den kendsgerning, at den danske oversættelse medtages i danske litteraturhistorier på linie med originalværker fra dette tidsrum, mens andre oversættelser normalt udskydes af behandlingen. Det væsentligste danske bidrag til Lauremberg-forskningen er ydet af Julius Paludan i indledningen og kommentarerne til hans udgave af den danske oversættelse (1889). Hvad angår oversætterspørgsmålet kommer Paludan til det overbevisende resultat, at Lauremberg umuligt kan antages at have oversat digtene til dansk, dertil er der alt for mange misforståelser og fejl; oversættelsesfejlene er ofte lige så uhyrlige som vor skoletids klassiske eksempler af typen: Greis (nt. Grys) = gris, Wahn = vane osv.; disse fejl og misforståelser er så talrige, at hele partier bliver uforståelige for den læser, der ikke har den nedertyske tekst liggende ved siden; foruden disse rent verbale fejlversættelser er der i vid udstrækning også tale om, at oversætteren overhovedet ikke har forstået meningen i originalens konstruktioner, hvilket ikke har afholdt ham fra at oversætte til, hvad han mente, der stod eller i hvert fald kunne have stået. Det skal derfor ikke skjules, at det virker overraskende, at Paludan – og andre efter ham – roser oversættelsen i stærke toner (Paludan XL, XLIV og XLVII); samtiden har sikkert været af en anden opfattelse, hvad oversættelsens sjældne forekomst i bogauktionskatalogerne kunne tyde på.

I diskussionen om Laurembergs mulighed for at have været sin egen oversætter gør Paludan loyalt opmærksom på forskellige i denne forbindelse bemærkelsesværdige udtalelser fra Laurembergs samtidige, og det fra folk, der muligvis kan have kendt ham personligt; af disse udsagn fremgår det, at Lauremberg ikke blot har kunnet tale og forstå dansk, men også har optrådt som forfatter på dansk. Udtalelserne herom er så pålidelige, at Paludan ikke gør noget forsøg på at bestride rigtigheden heraf, men uheldet ville desværre, at det eneste danske digt af Lauremberg, som disse samtidige udtrykkeligt nævner ved navn, et bryllupsvers fra 1656, var gået tabt; Paludan havde i hvert fald ikke fundet det.

Dette digt er imidlertid ikke forsvundet; det findes bevaret i et enkelt håndskrift i Det Kongelige Bibliotek, i Rostg. 237,4° (jfr. i øvrigt A. Krarup: Katalog over Universitetsbibliotekets Haandskrifter II (1935), pag. 159). Dette håndskrift har i sin tid tilhørt Peder Syv, der selv har skrevet en del af de indførte tekster, dog ikke denne, der er skrevet af en fremmed og ret vanskelig læselig hånd; det skal for fuldstændighedens skyld nævnes, at Rostg. 237,4° er et udpræget samlingshåndskrift fra det syttende århundredes sidste fjerdedel, og at det kvalitativt er et af de bedste håndskrifter med hensyn til overleveringen af Kingo, Jacob og Matthias Worm, Bording og L. Kok.

Inden vi går videre vil det være rigtigst at citere den vigtigste og udførligste samtidige udtalelse om Laurembergs danske digt, idet Paludans gengivelse i 1889 desværre er fejlfuld og derfor vanskelig at få mening i; udtalelsen findes i Lavrids Koks »Introductio ad Lingvam Danicam« (ca. 1660, optrykt i og her citeret efter Danske Grammatikere I (1915), pag. 38):

Contra, si quis Epithalamium a Celeberrimo, et citra controversiam in omni scientiarum genere Doctissimo Doctore Johanne Laurenbegio Germani, cum ipsos triginta annos inter Danos vixerat, Danice conscriptum, Soræ, Anno 1656, cum scriptis clarissimi Bordingii Danicis contulerit, tum primum, quid distent æra lupinis, animadvertet.

Den sprogligt ejendommelige slutning kan næppe opfattes på anden måde, end at Lavrids Kok dog ikke er synderlig imponeret af Laurembergs danske digtforsøg; og han havde heller ikke grund til at være det, som vi straks skal se. Endvidere henviser Paludan til Ole Borchs »Dissertatio de Poetis« (1683, pag. 168), hvor det om bryllupsdigtet hedder:

Quin Epithalamium circumfertur Satyricum lingua Danica exaratum, quod ipsi attribuit vulgaris opinio, in quo crebræ et ingeniosæ punctiunculæ.

Det er naturligt, at den blotte viden om, at Lauremberg har digtet på dansk, har gjort det vanskeligt at nedmane den fra Rasm. Nyerup stammende teori om, at Lauremberg selv skulle have oversat de fire skæmte-digte. Heller ikke Paludans aldeles afgørende påvisning af de utallige fejlversættelser og graverende misforståelser af hele passager har formået at forvise disse digte fra den danske litteraturhistories centrum til dens udenværker. Fundet af det fire år yngre bryllupsdigt, der ikke er et af tidens sædvanlige bryllups(natte)digte, men et satirisk digt, afgør i hvert fald dette Laurembergproblem: dette – yngre – digt er i overraskende grad præget af sproglig og metrisk ubehjælpssomhed, ja kejtethed, sådan som Lavrids Kok gjorde opmærksom på, og noget sådant genfindes ikke i den danske oversættelse af skæmte-digtene, der metrisk set ligger over tidens gennemsnit, men hvis skavanker er af en helt anden art; en blot løselig konfrontation af de to værker gør det klart, at det ikke kan være den samme, der har oversat »Veer Schertz Gedichte« og skrevet bryllups-digtet; og da der ikke er den ringeste grund til at betvivle håndskriftets og de øvrige samtidiges forfatterangivelse, må den logiske konsekvens blive den, at Lauremberg ikke kan komme i betragtning som oversætter af skæmte-digtene.

Hvem er da oversætteren? Medmindre vi får helt ny viden, kan det næppe besvares med sikkerhed. Men ved at sammenholde forskellige kendsgerninger fra det foregående kan man måske nok nærme sig oversætteren en smule. Man har i den hidtidige drøftelse ikke fæstnet sig ved det forhold, at original og oversættelse udkom samme år i København; dette for den tid ret overraskende faktum næsten tvinger en til at overveje muligheden af, om Lauremberg dog alligevel ikke skulle have været impliceret på en eller anden måde i oversættelsesarbejdet. Men i så fald: hvordan? Bryllupsdigtet viser, at Lauremberg nok kunne dansk, men at han ikke kunne digte mere end til husbehov på dansk; til gengæld viser skæmte-digtene, at oversætteren nok kan skrive danske vers, men til gengæld er forbavsende usikker i nedertysk.

Da det er klart, at disse to modsætninger ikke kan forenes i samme person, må man prøve andre muligheder; den første og letteste er den, at oversættelsen er foretaget helt uden om Lauremberg. De mildest talt

forbløffende, men såre fornøjelige fejl, af hvilke Lauremberg dog må have været i stand til at pågribe adskillige, forklares på denne vis tilfredsstillende; imidlertid støder vi her på det ovenfor berørte forhold, at oversættelsen udkom samme år som originalen, og det er lidet troligt, at et så omfattende oversættelsesarbejde er leveret så hurtigt, at det kunne nå at udkomme som dansk piratudgave samme år; fejlene og misforståelserne i den danske tekst kan nemlig ikke forklares som tanketorsk og almindelige sjuskefejl, der er kort og godt tale om, at oversætteren ikke har forstået sit forlæg, ikke har kunnet nedertysk nok.

Nu skal det i denne sammenhæng retfærdigvis bemærkes, sådan som også Paludan gør opmærksom på, at Albert Bartholin i sit litteraturlleksikon »De Scriptis Danorum« (1666, pag. 75) nævner, at »Veer Schertz Gedichte« udkom i København 1648; men da en sådan udgave ikke er fundet nogetsteds og overhovedet heller ikke omtalt i samtidens øvrige litteratur, anser Paludan dette årstal for fejlagtigt. Albert Bartholins bogsamling bortsolgte på auktion 1663, og under bøger i quarto står anført som nr. 396: D. Laurenbergs Fire Skiemte-Dicte. Hafn. 1652, men det må vel snarere være den danske oversættelse, som Bartholin til gengæld ikke omtaler i sit leksikon. En gennembladning af auktionskataloger fra tiden gav kun til resultat, at Laurenbergs tyske digte blev fundet i Karl v. Manders bogauktionskatalog, opført under bøger i oktavo, nr. 178: Hans Willumsens ² Schertz-Gedichten; men desværre uden årstal! For fuldstændighedens skyld skal det nævnes, at Paludan kan påvise 13 udgaver af den nedertyske tekst, der alle er bevaret, mens den omtalte 1648-udgave som sagt kun kendes fra Bartholins omtale; så længe man ikke kan påvise denne udgave, gør man klogest i at afskrive den og holde sig til 1652 som udgivelsesår. Dette betyder som nævnt, at det er vanskeligt at godtage en dansk oversættelse samtidig med den nedertyske originals udgivelse.

Den anden mulighed, der kommer i betragtning, er, at oversættelsen må være foretaget i et vist samarbejde med forfatteren, åbenbart af en mand, hvis nedertyske og danske sprogkundskaber Lauremberg har haft mere tillid til end godt var. Den oprindelige, betydelig kortere version af »Veer Schertz Gedichte« er, som påvist af Bolt i *Jhrb. f. niederdeutsche Sprachforschung*, XIII pag. 47 ff., af noget ældre dato, muligvis fra 1630'erne, men omarbejdet o. 1648–50. Skulle det da være bekendtskabet med en digterkollega, en mulig oversætter, der har fået Lauremberg til at tage disse gamle digte frem og gå i gang med en omarbejdelse af dem?

Og førte dette til et samarbejde, der resulterede i en dansk oversættelse, foretaget af digterkollegaen? Et sådant samarbejde kan også på tilfredsstillende måde forklare samtidigheden. Men hvem blandt samtidens digtere kunne Lauremberg da have en så blind tillid til hvad angår nedertysk, at han åbenbart ikke har læst korrektur på oversættelsen? Udvalget er ringe, da vi af naturlige grunde må holde os til de kendte navne. Lauremberg-forskeren Lappenberg gættede i sin udgave af Laurembergs nedertyske værker (1861) på Søren Terkelsen, men han anfører ikke andre grunde, end at Søren Terkelsen i al almindelighed var kendt som oversætter fra tysk og hollandsk og en ret habil rimer. Det bør dog i den sammenhæng erindres, at Søren Terkelsen efter sit lange ophold som tolder i Glückstadt o. 1648 blev ridefoged på godset Vallø; denne stilling opgav han dog ret hurtigt og flyttede til Køge, hvor han boede i 1649, mens han i begyndelsen af året 1650 flyttede til Slangstrup³. Lappenbergs hypotese finder en vis støtte i dette forhold; de to digtere kan eventuelt have lært hinanden at kende i Terkelsens Vallø-Køge-år, og dette bekendtskab kan have ført til et samarbejde og en oversættelse. Dette kan bestyrkes af, at Lauremberg-oversætteren i én henseende i lidt for høj grad ligner Søren Terkelsen, idet de begge har den forkastelige vane at lade den fremmede ikke-forståede glose stå råt i den danske tekst; Terkelsen generede sig aldrig for at beholde hollandske eller tyske ord i sine danske versioner, hvis han enten ikke forstod originalen eller af rim- eller rytmemæssige grunde ikke kunne klare vanskelighederne på korrekt oversættermaner. Til gengæld bør det nævnes, at Terkelsen normalt anførte sit navn eller sine initialer på de af ham besørgede udgivelser, men noget sådant findes ikke på de danske skæmtedigtes titelblad.

Resultatet af ovenstående overvejelser bliver da, at der foreløbig ikke kan siges andet uimodsigeligt om oversætterens identitet, end at der ikke kan være tale om Lauremberg. Alle andre forslag lader sig ikke sandsynliggøre i tilstrækkelig grad og langt mindre bevise. Af de forskellige hypoteser forekommer det mig dog, at Lappenbergs stadigvæk er den mest antagelige; de øvrige forslag kan langt fra begrundes på så mange måder som Terkelsen-hypotesen.

De i begyndelsen af nærværende artikel citerede udtalelser om dette bryllupsdigt kunne tyde på, at det i og for sig lidet bemærkelsesværdige digt må have haft en vis udbredelse i samtiden. Et overraskende bevis herfor får man ved et citatlån hos Jacob Worm. Lånet stammer fra vers

119–122 i bryllupsdigtet; disse vers genfindes i Worms »Baadsmænds æredigt om den forgyldte vintappersvend«, der er et yderst kontant udfald mod Griffenfelds yngre broder Albert Schumacher, der i maj 1674 blev adlet under det velklingende navn Gyldensparre. Worm anvender i denne satire samme teknik som Lauremberg: den ironiske ros, skamrosen. Da han skal til at berømme den tidligere vintappersvend, der foruden adelskabet også havde opnået en høj marinerang, for hans imponerende krigsbedrifter og sømandskab, hedder det, omtrent som hos Lauremberg i nævnte vers:

Nu skulle Vi den Mand af Krigen ogsaa rose,
Vi hafde med hans Lou vel fylt en gandske posse,
Men der Vi der i greb, Var posen mit i tu,
dog vil Vi sige det, som rinder os i hu.

Worm var vokset op i Kirke Helsingø og var i sin latinskoletid i Slagelse løbedegn i Sorterup; da de fleste af de øvrige samtidige vidnesbyrd om Laurembergs digt også stammer fra disse kanter af landet, kan man i hvert fald fastslå, at bryllupsdigtet har været velkendt i det midtsjællandske område; om dette så skyldtes forfatterens fremstående position i Sorø eller satirens snævert-lokale sigte, skal lades uafgjort; for en fuldstændigheds skyld skal det præciseres, at det ikke er muligt at konstatere, om brudeparret er virkeligt eller blot fiktivt, idet kirkebogen for Sorø er brændt; i øvrigt har denne detalje ingen betydning for forståelsen af digtet, der bringes nedenfor.

NB.: Overleveringen af teksten er ikke god; ved gengivelsen er der foretaget så få rettelser som overhovedet muligt, og de er alle anførte i notcapparatet. Kommentarerne til digtet er ikke tænkt som fuldstændige, men skal blot være en første hjælp til læsning af teksten.

Lykynskning til Hans Pedersen og Helvig Hansdotters
Bryllup paa Sorø, 1656. H. W. Lavrenbergii

- 1 Ett gammellt ordsprog Var i Vore Forfædriss Mund,
Ded skicker sig ey Vell, og Riemer jngenglund,
- 3 Att ett Vlige Par i æctteskab sig finde,
som er en Vng smuck karll og en Bedaged quinde
Eller en Vnger Glutt med en Mand som er graa,
- 6 som Neplig med en kiep i Haanden kand fremgaa.
Men Saadan Snack er pladtt ickun Vnyttig Sladder,
Af Vforstandig folck, ded er kun Slider sladder,
- 9 Thi er itt quindfolck saa Stærck, saa frisck og sund,
Att ett gott Stycke smør smelttiss i Hindiss Mund,
Da er Hun Nock Bequem en Vng smuck Mand att tage,
- 12 og æcteskabens Lyst i Hindiss seng att smage.
Naar Manden giøre Vill, dett som mand giøre pley,
er Hun strax Rædebond, og aldrig siger Ney.
- 15 Daglig forfarrenhed ded samme oss monne Lærre,
Att ded kand Nogle Stedtz Nyttig og gafnligt Værre,
Att tage en Skrumpen Viff, som aldt for femtten Aar,
- 18 Hafde seett sinne Børnebørn, og Mormodr kalded vaar,
Thi Med den kierling kand en Vng Vellærd *Studenter*,
Bekomme ett kostligt kald, deraf Hand gott forventter.
- 21 En Snottisk ⁴ Bundedreng, som har Vsynligt Skæg,
Huiss Hage og Kind staa bar er som ett Hønsse æg,
Med saadan rynked Diefl annamme kand de fleste
- 24 En braver Bundegaard j Landtzbyen den beste
Endog Hun skraber oft og brugger sin Skiendtzmund
Hun beder ⁵ Lifvett ey: thi Hun Har ingenglund
- 27 J Hindis kiøb en tand. J derris Sind de menne
Effter en gammell Gied, ett vngtt kied att fortienne.
Men de besuige sig, og blifue før og før
- 30 saalenge Hun lefndiss er, en sysseldreng ⁶ og Slør ⁷
Dett ordsprock i sig self er sandtt og Vden Lyde

- Naar Mand ded samme⁸ vill beskedentlig Vdtyde.
 33 Thi denne talle og ord ickun forstaaes Her,
 om dem som allt⁹ for Vng og allt for gammell er.
 Men kierre Brudegom, og kierre Brud med rette,
 36 blandtt dette Folckiss tall kand ingen Eder Sette.
 Thi ederss Alder er som Vell kand skicke sig,
 Att komme i æteskab, forvden Skam og Suig.
 39 Der er Vell Nock en Skalck, og slem Misvndlig Praler,
 som for ded gifftermaall Haanlig eder bagtaller.
 Og siger, Er den Hans Pedersøn icke en daarre,
 42 Att for et kielled Lam, Hand tar ett skabbett faar.
 Som duer icke meer, og ingen Melck meer gifver
 Ja nogle med Vanryctt deriss Leen og spottværck¹⁰ driffver.
 45 Sigendis, Vill den giæck sin Sæd saa i ded Land,
 som intted anded bær, end tidsell, torn og Sand,
 Naar Hand Hafde Vdi sind Sin Leyde Jord att pløye,
 48 Hand har sig kjøbtt dertill, ett gammeltt skiden øge¹¹.
 En Vspagfærdig¹² Mær, som mesten er forslitt
 Som bider for og bag, Hun pumper¹³ Lumper¹⁴ tijtt.
 51 O Huilcken Fantasi, huorlediss folcked primmer,
 og slader ded som sig med sandhed intted rimmer.
 J kierre Brudgom Hanss, om saadan Vrange ord,
 54 Skulle i ey Skiøtte meer, end om en Hestelordtt,
 Thi endog dett er kiendtt, att ederss Brud er kommen,
 med ærre og Rædelighed till Middell Alderdommen.
 57 Och rører Nu hen ved Halftredie Pigiss Aar,
 J Huilcken feyre tid, den Største styrcke Staar.
 Hun er ey Vell saa Vng, som en treaarig quie,
 60 Ey heller gammel som en sluncken koe paa Stie¹⁵.
 Dog er Hun Passlig smuck, og Var ded icke Saae,
 Er dog om Nattertid de katter alle graa.
 63 Hun er saamend saa kiøn, Naar Hun sig Vill Vdpryde,
 Som ett Nysstoed fad, eller en Vdskrabed gryde.
 Hindiss pande gnister som der Skiultiss glimfer¹⁶ ind¹⁷
 66 er Hindiss Haar ey guull, er dog guull hindiss Skind
 Vill i da Skue an Hindiss knudervorne Hænder,
 Saa Haar¹⁸, men ey saa huid, som Elephantiss tænder.
 69 Da finde i ett tegn, og itt Vist kiendemærck,

- Af Arbejd og af træll¹⁹, hun flichtig i sit Værck
 Sin Hænder sincker icke i Skiød, men dem Vdrækker,
 72 J gierninger, som sig till gaufn og baade Strecker;
 Om de er Noged sortt aff sollenss Hissighed,
 Huad passer i derpaa, Hun praller ey der Med.
 75 Jeg troer dett Visselig, att Nogle af de Lemmer,
 Som dyller quindefolck²⁰, og Sørgeligen giemmer.
 Att aldriq Sollens Skin, og Værett kom der till,
 78 Men Vden Arbeyd, der i Mørcke sidder Still,
 Paa ederss brud Vell er saa Spæ saa blød og kielen,
 Som Keyserindenss er af Bosoc og Sarelen²¹
 81 Derforre i²² bruddegom og eders kierre brud,
 i Skulle værre glad og billig tacke Gud,
 Att i Nu endelig i disse Bryllupsdage
 84 En huer oppaa sin Side, paa ederss Jefn og Mage
 Nu burde ded sig Vell, og kunde sømliq Værre
 Att ieg Særdelliss skulle Vdbrede ederss ære
 87 Oc siunge ederss Loff; Men endog ieg ded kunde,
 Huorfra vill tage ieg saa meged tid og Stunde?
 Thi fromme Brudegom i er en Velactt Mand,
 90 som med ald Lov og rætt af Folcked rossiss kand
 J Hafuer i langtid i Mange Enge Vancked,
 og kychiens²³ *Proviandt* for ederss Hossbond sancked.
 93 Jgiennem flerste partt af ederss Fæderneland,
 J reyste hid og did, paa Vogn og saa till Vand.
 Nu Vill i ederss krop till roe og Huille gifue
 96 og borger vdj Soer, og sammestedtzt bonde blifve.
 Huortill i Hafuer faaett Hiemgift²⁴ med ederss brud,
 ett Stortt driftt for som er for Aarpeng leyd Vd,
 99 Dertill af queg og fæ en Stor haab og saa Mange
 Att de for tærre maa en gandske byes Vange.
 Af Hæste, Faar og suin, aff kiør adskillig flock,
 102 Men jngen Asen er der Hoss, ded Ved ieg Nock.
 Ded er Guds Skickelse²⁵ for huilcken Storre gafve,
 Tacknemmelig eder bør, Hustruen siett i Lafve²⁶.
 105 Och See Vell till att Hun derforre Annamme kand,
 Landgild og rente, som af en god Afvelssmand.
 Thi naar i lader af om dagen Jorden att dyrcke

- 108 Saa Skulle i om Natt med Mandtlig krafft og Styrcke
Arbeyde slictelig paa ederss Hustruiss grund,
og Være i dette Værck bestandig mild og Rund.
- 111 J Skulle hindiss æng saalediss riste²⁷, kvæge og pløye
Saa Harfue, rydde, att Hun sig dermed kand Nøye,
og Naar hun blifuer tør, igjen den gjørre fuct,
- 114 med en lefuendiss Vedske, om Hun kunde bære fructt.
Men faa Nu dette troer, de meener att en quinde,
som ofuer Aared er, skulle hun sig lade finde,
- 117 Med barn og barsell seng, att saadantt barn forvist,
Her eftter blifue skulle den grumme *Antichrist*²⁸.
Nu skulle ieg Helvig brud, med min Vers eder²⁹ rosse
- 120 Med ederss Lov ieg Hafuer opfyldtt den Storre posse,
Men der ieg græb der i, Var Possen mitt i tu,
dog Vill ieg sigc ded, som kommer mig i Hu.
- 123 Den tid Gud Hafde beslutt, att Hand Vilde eder sende,
(borttagendis ederss mand Claus) Jammer og elende,
Da lod i Merckelig see ederss Gudfryctighed,
- 126 att i till dette kaarss Var Villig og bereed.
Med ett frittwillig sind og Vforfærded Hierte,
Annammed i Gudtz forsyn – huad Var ded for en smertte,
- 129 Att i da enne Skulde – Herske tit ofver aldt
J marcken, Vdi gaard, i kister og vdi Stald.
J klagde og ofver titt³⁰ – ack³¹ Gud i Himmerige
- 132 Skall da nu min Attraa saa ganske fra mig Vige,
O huad er enckestand, besuerligtt, tungtt og Hartt
den quinde Wsell er som der af hafver partt.
- 135 Ded er vist en Haar Nød og Vanskelig att bide
kand neppelig holdis op – ligesom den rendeskide³².
Huad hielper att mitt godtz, mitt Huus og gaard er fuld
- 138 Naar sengen blifuer tom og Vtaalig af kuld.
Naar ieg seer paa mitt Fæ huorlediss alle dage
Huereen sig vden sorg belyster med sin Mage.
- 141 Med tyrren blander sig sin elskelige ku,
alt anded queg ieg har sig parrer tu og tu.
Minne faar deriss Væder Har, mine hoppe Stodheste,
- 144 Min Hønnss en Lystig Kock, som dem staar Vell tilbeste,
Jeg Skuer titt derpaa, ded gjør mig Hiertlig vee,

- att ieg Nu værre er en Vfornuftig fæ.
 147 Jeg Har vel Hiertensfryd og øyentrøstt ³³ i Hafue,
 men ey i seng mitt Hierte og øyen dermed att Lafve ³⁴
 Gud Naade mig og hielp att ieg maa komme engang,
 150 Fra denne enlig Stand og Vfordinglig tuang.
 See Helvig gode brud, har i ded icke tald,
 Saa haar ieg ded ord i ederss Sted afmalled,
 153 som i med billighed og rætt kunde Hafue førtt,
 Nu tacker Gud som Har den ynske og bønner Hørtt
 Hand Har den traad som var i sønderbrudtt af døden,
 156 Jgien till Haabe knytt, Af Lyckens sorg og Nøden
 J er nu blefuen fri, og Hafuer faatt en mand
 Som eder Natt og dag gafnlig forsørge kand.
 159 Fra Enckens Nafn og Stand, Gud eder frem beskytte
 og ederss Huus og seng med endræctig piller stytte
 Hand gifue i lefue maa tillsammen saa mange Aar,
 162 som i har kiør, griiss, Hønss, Hopper, Lam og faar.

NOTER

- (1) Original og oversættelse udkom begge i København, ifølge samtidige bogauktionskataloger, jfr. H. W. Laurembergs Fire Skjæmte digte, udg. af J. Paludan (1889), pag. XXII. – (2) Det er af interesse i denne forbindelse at bemærke, at Lauremberg her går under navnet *Hans Willumsen*, jfr. Paludan XLIII, der formoder, at det hos Søren Terkelsen i *Astreæ Siungekor III* (1654) trykte æredigt, undertegnet af H. Wilhelms, må være digteren, generalproviandtimester Hans Villumsen og ikke Lauremberg. – (3) Om årsagerne til S. Terkelsens flytning se nærmere A. Petersen: *Kjøge Bys Historie* (1888), pag. 40 og A. Sundbo: *Frederikssunds og Købstaden Slingerups Historie II* (1937), pag. 169. – (4) Snottisk] jfr. tysk: schnodderig – fræk, flabet. – (5) beder] fejl for: bider, bider ihjel? – (6) sysseldreng] sml. Feilberg: syssel-karl (-pige) – karl (pige) som opvarter ved gilder. – (7) Slør] normalt koll. – rak, gemene personer; med individuel betydning normalt om kvinde (evt. mand), der udfører urent arbejde og selv er snavset. – (8) ded samme] sml. tysk: das selbe. – (9) altt] Udg.; ms.: alle. – (10) spottværck] spotten.
 (11) øge] denne tostavellesform findes ellers ikke i dansk. – (12) Vspagfærdig] ufredsommelig, urolig. – (13) pumper] stavrer, går usikkert (Feilberg). – (14) Lumper] halter, hinker. – (15) paa Stie] til opførdning. – (16) glimfer] mineralet glimmer, der har en stærk glans. – (17) indj inde, derinde. – (18) Haar] hård. – (19) træll] slid, slæb (jfr. OdS V Træl). – (20) quindfolck] subjekt i sætningen. – (21) Bosoc og Sarelen] de to stednavne har ikke kunnet påvises; i Angora-området i Tyrkiet findes et

Bozok (= Josgad) med gamle kongegrave; Sarelen kunne være en fejlform for Sarden (= Sardes), Lydiens gamle hovedstad og kejserens residens? – (22) i] pron.: i. – (23) kychiens] kylling; jfr. nedertysk: Küken. Glosen også anvendt i 4. Skjæmte-digt, vers 20. – (24) Hiemgift] medgift. – (25) Skickelse] bestemmelse, tilskikkelse. – (26) siett i Lafve] gør gravid? jfr. vers 114–118. – (27) riste] pløje første gang, spec. om efterårspløjning af den grønjord, hvori der næste forår skal sås vårsæd. – (28) Antichrist] Udg.; ms.: Antiqvist. – (29) eder] Udg.; ms.: tøder. – (30) ofver titt] sml. ty: überoft = sehr oft. – (31) ack] Udg.; ms.: att. – (32) rendeskide] diarrhé. – (33) Hiertensfryd og øyetrøst] planterne *Melissa officinalis* L., og *Euphrasia officinalis* L., der brugtes som lægeplanter. – (34) Lafve] velsagtens tysk: laben = vederkvæge.

Et ukendt digt af Ewald og et velkendt brev i original

Af Erik M. CHRISTENSEN

Proveniens:

I 1911 skriver Louis Bobé: »Paa Fru v. der Maases Fødselsdag (24. Jan. 1777) opførtes af Familiens Medlemmer Gellerts Hyrdestykke »Das Band«, rimeligvis sat i Scene af Ewald og efterfulgt af en af ham forfattet Festsang paa Tysk. Et andet, hidtil ukendt Fødselsdagsdigt, hvori Digteren lader de forskellige Aarstider hylde »die ernstlich gute Henriette«, er fornylig bleven fremdraget og vidner ligesom de andre om hans versifikatoriske Evne i det tyske Sprog.«¹ I 1943 gentager han disse sætninger, idet han dog udelader bemærkningen om at digtet til Henriette »er fornylig bleven fremdraget«. ² Hvilket digt af Ewald sigter han til, og hvor er det offentliggjort?

Digtet synes ikke bekendt. Vi har ikke i Sprog- og Litteraturselskabets udgave noget digt med den citerede formulering, og hverken Dumreicher³ eller Ehrencron-Müller⁴ har registreret dets fremdragelse. Imidlertid eksisterer digtet, og det må antagelig forblive et mysterium, at Louis Bobé ikke har sørget for dets offentliggørelse i alle de år, hvor han vidste at teksten fandtes, hvor den var, og – måske – hvor den kom fra. Digtet, som vi vil kalde »Til Henriette«, blev lokaliseret af mig den 30. januar 1965 mellem et par velkendte breve fra Ewald, liggende i en montre i Ewald-stuen på Bakkehuset. Sammesteds lå også den hidtil ukendte original til det berømte dobbelte rimbrev fra Ewald og Spendrup til Bensen.⁵

Bakkehusets accessionsprotokoller⁶ meddeler intet om disse papirers tilkomst, og hverken den nuværende museumsinspektør (siden 1954) eller museets betjent (siden 1941) kan oplyse forholdet. Man henviser til den nylig afdøde forfatter og bibliotekar Carl Dumreicher som den, der efter dr. Bobés død var den mest fortrolige med Bakkehusets samlinger og deres historie, og fru Ida Dumreicher har med stor elskværdighed stillet sin mands arbejder og notater om Ewald til min rådighed; i disse papirer nævnes manuskripterne på Bakkehuset imidlertid ikke. Måske vil en gennemgang af Louis Bobés efterladte papirer kunne give et spor.⁷

Indtil en sådan undersøgelse kan iværksættes og måske give heldigt resultat, forbliver en maskinskrevet registrant fra 1941 det tidligste spor af digtet til Henriette og brevet til Bensen som museums-genstande på Bakkehuset. Registranten⁸ blev udfærdiget på foranledning af Frederiksberg kommunes biblioteker, der fra den 1. januar 1939 havde overtaget ejendomsretten til bog- og manuskriptsamlinger på Bakkehuset.⁹ At denne registrant ikke i mellemtiden er tilgået Det kongelige Bibliotek skyldes, at Frederiksberg kommunes biblioteker endnu ikke har afsluttet den katalogisering af Bakkehusets godt 12.000 numre store manuskript-samling, hvoraf montre-registranten kun repræsenterer et ganske lille udsnit. Den er antagelig udarbejdet med støtte i montrernes egen indholdsbeskrivelse, der endnu idag er videreført på sedler i hver enkelt montre. Museets personale antager at disse sedler oprindeligt blev udarbejdet af Carl Dumreicher. I registranten hedder det:

Ewalds og Peter Spendrups egenhændige Dobbelttribrev, den nit-tende Jul: Sytten Hundrede to og Halvfjerdesindstyve. – Egenhændig Kladde til et tysk Lykønskingsdigt (fra 1777?): Der Winter. »Schön von ernster Majestet«. ¹⁰

Mere autoritativt meddeler montrens nuværende seddel:

Egenhændig kladde til et tysk lykønskingsdigt fra 1777 (?) til Henriette von der Maase, født Moltke, skrevet i Søbækshuset. Ewalds og Spendrups egenhændige dobbelttribrev af 19. juli 1772 til J. L. Bentzon.

I denne forbindelse må det noteres, at Bakkehusets kataloger¹¹ før og efter 1941 lakonisk siger »Breve og Digte« og »Breve, Manuskripter m.v.« om det kostbare indhold af montren. Endelig kan tillægges, at de to andre originalmanuskripter i montren med sikkerhed kan tilbageføres til Nicolai og Theodora Bøghs arkiv. De er optaget i Ss¹² og er fulgt med den bøghske manuskriptsamling, som skænkedes til Bakkehuset i 1928.¹³ Andreas Dolleris' Ewald-samlinger indeholdt, så vidt vides,¹⁴ ikke håndskrifter ved overtagelsen.

Genesis:

Det daterede af de to manuskripter, dobbelttribrevet, fortæller selv sin tilblivelseshistorie. Brevet må være skrevet i Ewalds logi. Han boede dengang (så vidt vides fra efteråret 1771 til foråret 1773) til leje i et værelse hos familien Wiborg,¹⁵ der havde lejet sig ind hos brændevins-

brænder Mads Pedersen Spendrup i Vingaardsstræde 133–35.¹⁶ Sønnen, Peder Spendrup, Ewalds ven, var født 1747, blev teologisk kandidat og senere brændevinsbrænder. Brevets adressat («L: Bensen») er ikke, som formodet i Bakkehusets papirer, den velkendte præst Lorents Jacob Benzon, men student Lauritz Bentzen, om hvem vi ikke véd meget, skønt han flere gange nævnes i Ewalds breve til Spendrup. Den 19. juli 1772 blev han 21 år.¹⁷

Har man brevet i hånden, er man i konkret forstand så nær det berømte muntre liv omkring digterens person, som det lader sig gøre at komme. Intet andet efterladt dokument bærer i samme grad præg af gruppen. Det er tænkt af to i fælles venskab med den tredje. Brevets lette antydning af situationen, »Paa Stoelen – J Sengen«, udnyttes ironisk: »Deels liggende, deels paa en Stoel at frembære [...]«, der leges med gratulationspoesiens barokke metaforer: »Glædes-Raquetter, hvis evige Hale først Døden udsletter«, med Ewalds evindelige rolle som lejlighedsdigter: »Lad mig! – Jeg er øvet i sligt« og med fødselsdagsbarnets åbenbart ugifte stand og bedre lod: »Gud give dig hastig et Brød til dit Suul!«, for ikke at tale om den kulminerende kappestrid, der ender så venskabeligt salomonisk og danner baggrund for det fromme ønske. Brevet er, med hele sit apparat af litterær allusion og elskværdig ironi, et umisteligt vidnesbyrd om gruppens åndfulde niveau, uden publikum – et overskuds-fænomen.

Vi kender ingen anden prøve på Spendrups skrift. Dette brev kendte vi kun i en afskrift, og det var tvivlsomt i hvilken udstrækning originalen ville fremtræde som begge venners autograf. Her ser vi, at brevet virkelig blev afsendt som fælles produkt. Originalen afviger iøvrigt fra kopien i tegnsætning, retskrivning og en enkelt metafor («Hale» for »Hede« Ss IV p. 387/19).

Det udaterede manuskript, digtet til Henriette, kan uden videre placeres mellem de i forvejen kendte digtninge til herskabet på Krogerup.¹⁸ Det tyske sprog, navnet Henriette, fødselsdagen som foranledning, lykønskningens naturdragt, alt peger på kammerherreinde Henriette von der Maase som digtets adressat. Heri er vi umiddelbart enige med Bobé og teksten i montren. Men hvornår er digtet skrevet? Hvornår bestod i grunden det nære forhold mellem Ewald og Frederik Moltkes familie på Krogerup? Efter Liebenbergs udgave plejer man at datere digtene til Elisabeth Moltke (Frederik Moltkes mor) og Henriette v.d. Maase (hans søster) ifølge Ewalds ophold i Søbækhus (efteråret 1775 til eftersommeren

1777), hvor digteren jo logerede hos forvalteren på Krogerup.¹⁹ Louis Bobé følger heri A. D. Jørgensen, der med rette har underkastet Fr. Münters sorte billede af tiden på Søbækhus en nøjere kritik.²⁰ Imidlertid har A. D. Jørgensen på ingen måde bevist, at digtene til herskabet på Krogerup stammer fra Ewalds tid hos godsets forvalter. Han slutter simpelthen fra Ewalds placering under godset til hans produktion for godsets herskab, og hos Bobé bliver digteren endnu mere aktiv, skønt vi véd fra korrespondancen og et øjenvidne²¹ at han faktisk levede i skærpet sygdom og isolation. Det nærmeste vi kan komme samtidens datering af denne del af Ewalds digtning er noterne i den proftske udgaves fjerde bind (1791).²² Heri hedder det at digtene er »omtrent fra 1775« og Krogerup placeres »i Nærheden af Rundsted« (skønt godset ligger nær Søbækhus, men ca. 10 km fra Rungsted) – afgørende som datering synes imidlertid kun vendingen om Ewalds »dengang intet mindre end behagelige Forfatning«, som fruén på Krogerup skal have taget virksom del i. Dermed synes teksterne placeret i Rungsted-tiden. Dog må i det mindste én af dem være skrevet i Søbækhus-tiden; det fremgår, når vi sammenligner teksternes indhold med et par biografiske oplysninger.

Frederik Moltkes søster, Henriette v. d. Maase (født 10/1 1743, død 8/1 1830)²³ blev gift den 16/12 1761 med kammerherre Frederik von der Maase til stamhuset Krogerup (født 30/11 1724, død 20/5 1774).²⁴ Ewald opholdt sig i Rungsted fra foråret 1773 til efteråret 1775. Kammerherrens død, som fandt sted på Krogerup, er altså indtruffet, mens Ewald var i Rungsted; men hverken den nyfundne eller de hidtil kendte fire tekster til herskabet på Krogerup så meget som nævner v. d. Maase! Dette bliver særlig påfaldende for den sangs vedkommende, som er rettet til fruén på Krogerup og som blev afsunget efter en opførelse af Gellerts hyrdestykke »Das Band« (jvf. note 18d). Det er ikke troligt, at sangen – med omtale af venner og håb om børnebørn – skulle være digtet til Henriettes fødselsdag *før* ægtemagens død, d.v.s. til fødselsdagen i januar 1774, for så måtte kammerherren være nævnt, uanset hvordan forholdet mellem ægtefællerne ellers kan have været (børn: Charlotte født 1/8 1770, Frederik født 5/1 1773 og Frederica født 5/10 1774). Og det er heller ikke troligt at denne sang i forbindelse med hyrdestykkets opførelse skulle stamme fra selve sørgeåret. Følgelig må i det mindste denne tekst være senere end Ewalds ophold i Rungsted. De øvrige tekster til fruén på Krogerup og hendes moder (Elisabeth Jeanette Rigsfriherreinde Wolzogen, født 14/6 1715, død 30/1 1788, gift med generallejt看ant Johan

Georg Moltke, der døde 19/1 1764)²⁵ kan ifølge deres tavshed om kammerherre v. d. Maase bedst dateres til tiden efter kammerherrens død, men »adskillige landlige Festligheder« (note 18c) har bestemt ikke fundet sted i sørgeårets første måned, og således må også denne tekst dateres *tidligst* sommeren 1775. Det tyske digt til Elisabeth Moltke (note 18b) bestemmes i den proftske udgave til samme tid og anledning. Som nævnt (note 18a) findes på bagsiden af kladden til dette digt udkast til et digt på tysk til Henriette v. d. Maase. Vi kender intet til en renskrift heraf. I udkastet opfordres naturen til at opgive sin bedrøvelighed (»Wilst du dann traurig seyn?« Ss V p. 155/20), men da Henriettes fødselsdag er i januar kan naturens tristesse være klimatisk motiveret, skønt man hellere ser digtet som (opgivet udkast til?) en hilsen fra broderens digterven inden for sørgeåret, altså fra januar 1775.

Det her meddelte digt på tysk til Henriette er formentlig sidste kladde inden renskrift. Er renskriften blevet afleveret? Iflg. en note i den proftske udgave²⁶ kan det betvivles, men langt fra udelukkes. Hvornår er digtet skrevet? Antagelig i januar 1775 – muligvis et senere år. Digtet er enestående i Ewalds gratulationspoesi ved sin opbygning omkring tanken på døden. Hos Ewald er det ganske almindeligt at perspektivet i et gratulationsdigt i sidste strofe udvides til at omfatte døden og evigheden, men her er døden nærværende fra digtets første strofe. Betænker vi nu den stigende tone i sangen efter Gellerts hyrdestykke, bliver det nærliggende at tro dette fødselsdagsdigt til Henriette skrevet i hendes første år som enke: i maj havde hun mistet sin mand, i oktober fødte hun deres tredje barn, i sin alders to og tredivte år befandt hun sig virkelig imellem liv og død.

Digtets fortolkning:

Wie Christal in Blumen Wiesen, / Soll dir jeder Tag verfliesen. – Digtet er skrevet i den høje stil, er fastholdt i sammenligninger explicit og implicit; et billedsprog, som gør det personlige alment i overensstemmelse med Ewalds stadige bestræbelse, der dog i sig rummer en bevægelse den modsatte vej, fra det almene til det personlige i kraft af en central, dominerende tanke, der styrer både komposition og billedsprog og er inderligt betydningsfuld for både digter og modtager. Denne teknik ses i de fleste af hans lejlighedsdigte, men den virker særlig påfaldende, når, som her, det almene fremtræder i konventionelle stiltræk: skematisk

komposition, både i de fem strofers kronologiske følge og i den enkelte strofes opbygning over et nydeligt rimskema, årstidernes personifikation og traditionelle attributter (sne, blomster, varme/kølighed, fulde aks), og repetition i femte strofe. Bevægelsen den modsatte vej, fra det almene til det personlige, bæres af en tone i digtet, som er uhåndgribelig, men som fremtræder fortolket i de fem strofers andet vers med de karakteriserende adjektiver, der alle er milde, stille og ædle, men hvis vurdering stiger fra strofe til strofe indtil det triumferende »Edle grosse« i slutstrofen. Stigningen modsvares af digtets fortolkning af Henriettes liv i årets billede. Her rører vi ved det dybest personlige i teksten. Det ville have været en gåde, eller ville have forekommet at være et udtryk for Ewalds egen optagethed af døden, hvis ikke vi havde den biografiske viden om Henriette v. d. Maases specielle tilknytning til foråret.

Fødselsdagen er i januar, første strofe er følgelig vinterens. Ofte bruger man vinteren som et billede på døden, men her afviger Ewald fra det konventionelle idet han modstiller vinter/forår som liv/død. Billedet er nyplatonisk: sjælen befries for sin dragt, sin dragt af støv siger han andetsteds, som foråret bortvejrer sneen. Men sneen er jordens ligklæde, siger konventionen, og sjælen lever altså i grunden en levende død, så længe den er klædt i sne. Deraf forårsglæden i vinterens ophør: den jordiske død er sjælens liv. I første vers af forårets strofe, »Mir gehört dein gantzes Jahr«, fastholdes den specielle betydning, foråret er givet i vinterens strofe. Samtidig med den derpå udviklede analogi mellem forårets skønhed i jordisk forstand og Henriettes glæde i livet, løber dødstanken – ikke som en sorg, men en glæde – gennem strofen frem til sidste vers, der kunne få en til at tro, at Henriettes fødselsdag ligger i maj. Hvad den også gør, i en fortolkende forstand, for i maj døde hendes mand. Det er dette forårsminde, som varsomt er benyttet som digtets personlige grundlag, smerten er omfortolket, »Lächelnd« skal hun se døden i møde (strofe 1) og »Lächelnd« skal hver dag i året rinde som krystal i blomsterenge, som når en forårsmorgen smiler. I sommerens strofe er dualismen mellem den konkrete, jordiske og den abstrakte, fortolkede glæde fastholdt. Kun sommeren har den kølighed i varmen, som modsvare Henriettes glæde. De sidste to vers i strofen kræver idag en velvillig indrømmelse til datidens religiøse bestemmelse af begrebet dyd, hos Ewald tidligt accepteret, knyttet til visdom og ofte bekræftet som ideal.²⁷ Efterårets strofe forlænger sommerens perspektiv, idet vægten forskydes ved stærkere orkestrering af dødsmotivet, der i de tre sidste vers frem-

træder i et lydbillede med karakter af crescendo. Mejerens sang i uvejrets larm er simpelthen et vidunderligt billede, i elementær prægnavns på højde med første strofes Zephyr-pust, blot vokset til storm; men der er tillige sket en udvikling: fra den rent private glæde til en glæde som deles og besynges. Her må læseren fatte mejerens sang som en hyldest fra livet og døden, i begge sfærer fremkaldt af Henriettes dyd. Høstmanden er hendes undergivne i et landskab, hun har velsignet; men han er også hendes herre, manden med leen, tilfreds i det fuldbyrdede. Udviklingen fra det ejendommelige til det konventionelle billede af døden (fra Zephyr til manden med leen) er således en opladning, ikke en afsvækkelse. At forårsbilledet i første strofe har domineret fortolkningen viser sig endelig berettiget i den afsluttende strofe, hvor forårsstrofen transponeres til Paradis- og uskyldstilstand i billeder, der kun er et hanefjed nærmere den tanke på evigheden som i hele digtet gennemlyser det timelige, der således bliver »unbewölckt von Sorgen«. Heri ligger Henriettes storhed, og digtets raison d'être: hun er forliget med sit liv i tanken på sin død.

Teksterne:

[Rimbrev til L. Bensen]

Høystærede Herre! —

Udvalgte Ven! —

Patron!

og Moeen!

5 og Apoll!

*og Monfrere!**Og hvad du vil være! —*

Forund dine troe Domestiquer den Ære,

Med heldende Hoved, og zittrende Pen,

10 Deels liggende, deels paa en Stoel at frembære

Vor Sjæls Pretioser! — En vigtig Affaire —

*Hans ender og Peder begynder igjen —**En vigtig Affaire forrycker og trycker**Vort Hierte og sprænger det næsten i Stycker,*15 *Det hovner af Tanker og brister af Riim,**O hielp os Gudinde som styrker og smykker*

- Den strandende Paars og den synkende Cliim!
 Tæt Tankernes Skib med en digterisk Liim!
 Dog skal det da synke — vel! — Muse besvim! — —*
- 20 Haha! — Min Collegas Gudinde fik Nykker! —
 Og min, som man veed, gik alt længe paa Krykker —
 Og det, som jeg her maae bekjende med Skamme;
 Den stakkels Madamme
 Er læk, og brøstfældig, forfalden og svag,
- 25 Hvorhelst man beseer hende, for eller bag;
 Da nemlig, og saasom, Vi tvende bekjende,
 At Frændskab, Bekjendskab, og Venskab i Dag,
 Da atter et Aar af dit Liv gaaer til Ende;
 Har optændt en Ild af det varmeste Slag —
- 30 En Flamme, hvoraf vi bestandig vil brænde —
 En Lyst-Ild i Brystet, og Glædes-Raquetter,
 Hvis evige Hale først Døden udsletter;
 Saa er det vor Sag,
 I dette Poëm, af den nyeste Smag,
- 35 At — *hidt nu med Pennen — at viise den Iver
 Som varmer, opliver og river og driver
 Vort Hierte magnetisk til alt det som giver
 Dit Hierte Behag. —*
Vi ville tillige — ieg Peder som skriver
- 40 *Og Hans i sin Seng hvor han ventelig bliver —
 Vi ville udbrede din Ære og trække
 Din Roes og dit Minde — — saa langt det kan strække;
 At Store og Ringe og Viise og Giække
 Maa skryde og nyne og sladdre og kiække,*
- 45 *Saa Iorden maae sprække,
 Om dine Bedrifter, Du Helt af vor Digt; — —
 Saa ville vi og iagttage vor Pligt
 Og som det sig giæve Poeter mon sømme
 Vor Skyldigheds Randsler til Bunden udtømme*
- 50 *Og ynske — Lad mig! — Jeg er øvet i sligt —
 Som springende Lax i forsøvede Strømme,
 Saa gid du i Glæde maae pjaske og svømme! —
 Minerva kapsuun dig med Viisdommens Tømme
 Mercur skal befrie dig fra slaviske Drømme! —*

- 55 *Vær stoer hos Apollo — Vær skaanet af Mars! —
 Vær elsket af Guderne himmelske Lars! — —
 Calliope selv skal besætte din Hylde! —
 Din Pung og din Skuffe skal Plutus forgylde! —
 Dit Begger skal Bacchus bekrandse og fylde! —*
- 60 *Og Sødhed i Hiertet skal Gratier tylde! — —
 Og Venus skal skjænke en blomstrende Pige,
 En sortøyed Doris —, — Ey blaae vil han sige! —
 Bort med hans Brunetter! — min kiære Monfrere
 Jeg veed dog at blaae skulle Øynene være!*
- 65 *Ney mørke! — Ney lyse! — Ney sorte! — Ney blaae! — —
 Lad dem alle da staae! —
 Et mørkt — og et lyst — og et sort — og et blaae —
 Saa fik vi med Æren en Ende derpaa. — —*

2r Gud give dig hastig et Brød til dit Suul! —

70 Det ynske vi

*troe Domestiquer og Venner
 Din Spendrup — din Ewald — din Fetter og Tjeñer*

Paa Stoelen — J Sengen. Den nittende Iul:

Og som vi kan skrive foruden at lyve

75 Sytten Hundrede to og Halvfierdesindstve

IoPehandernes SpenEdrupwald. —

[Til Henriette]

Der Winter

- Schön, von ernster Majestet,
 Freündlich weisse Henriette
 Einfach gross und glänzend rein,
 5 Soll dein spæter Winter seyn —
 Wie mein Schnee, der Fluren Segen,
 Lächelnd schau dem Tag' entgegen,
 Da in Frühlings Glantz gehüllet,
 Zephyr dich mit Freüden füllet,
 10 Wenn er dein Gewand verweht.

Der Frühling

Mir gehört dein gantztes Jahr,
Milde sanfte Henriette –
Ewig blühe Lentzens Lust
15 Unbestürmt in deiner Brust
Wie Christal in Blumen Wiesen,
Soll dir jeder Tag verfliesen
Lächelnd wie mein schönster Morgen,
Heiter unbewölckt von Sorgen,
20 Wie der Tag, der dich gebahr –

Der Sommer

Wer von dir den Glantz nur sucht,
Segens reiche Henriette,
Findet ihre schöne Spur
25 Auf der leichtbeblühten Flur
Doch dem Weisen, der im Kühlen
Deine Freude gantz will fühlen
Dem kan ich nur ich sie zeigen
Reif, an tausend goldnen Zweigen,
30 Wie der Tugend süsse Frucht.

Der Herbst

Auch ein Segen, solst du seyn,
Ernstlich gute Henriette
Wenn der frohe Sommer weicht
35 Und mein Schatten dich erreicht
Trag alsdann in vollen Ähren
Früchte die erfreuend nähren,
Und gesättigt soll der Schnitter,
Trotz dem tobenden Gewitter
40 Deiner Tugend Hymnen weyhn

Alle

Segnend huldigt dir das Jahr,
Edle grosse Henriette
Wechselnd blühe jede Lust
45 Ungestört in deiner Brust

Jede deiner Stunden fliesse
 Wie ein Bach im Paradiese
 Lächelnd wie der Unschuld Morgen
 Heiter, unbewölckt von Sorgen,
 50 Wie der Tag, der dich gebahr

Tekstkritik:

Ved nedenstående beskrivelse er anvendt samme fremgangsmåde og forkortelser som i Sprog- og Litteraturselskabets udgave af Johannes Ewalds samlede Skrifter (Bd. I–VI, 1914–24). Til denne udgave henvises ved angivelse af bind (romertal) og side (arabertal). Titlen »Rimbrev til L. Bensen« følger IV 386, mens titlen »Til Henriette« er udgiverens.

Rimbrev til L. Bensen

Tekstgrundlag: Originalmanuskriptet, i Bakkehusets forvaring, tilhører Frederiksberg kommunes biblioteker. Ewalds hånd gengives i dette tryk med ordinær, Spendrups med kursiv skrift. I manuskriptet er de let kendelige fra hinanden, dels på grund af skriftkarakteren, dels fordi Ewalds pen er bredere, Spendrups smallere.

Varianter, d.v.s. tekstens afvigelser fra tekstgrundlaget: 73 arket har været foldet langs denne linje, perforering gør de fremhævede bogstaver og tegn delvis ulæselige. Kopien, skrevet med fremmed hånd, der dannede grundlag for brevets gengivelse i IV (386–89) har (jvf. VI 324): Paa Stoelen I Sengen den nittende Juli

Manuskriptbeskrivelse: *Indhold:* Spendrup og Ewalds dobbelte rimbrev til Bensen. *Form:* et løst folioark; fol. 2 beskadiget i højre side (ved åbning af seglet) og perforeret langs en foldelinje, jvf. ovenfor bemærkning til linje 73. *Størrelse:* 22,1 × 33,7 cm. *Papir:* gulnet, oprindelig hvidligt; vandmærke: våbenskjold omgivet af bladornament, øverst et træ, i skjoldet en bikube (vandmærket er nært beslægtet med nr. 171, p. 213 i H. Voorn, De papiermolens in de provincie Noord-Holland, De geschiedenis der Nederlandse papierindustrie I, Haarlem, 1960) + J Honig & Zoonen. *Skrift:* gotisk, egennavne og fremmedord skrevet med latinske bogstaver; Ewalds hånd og, formentlig, Peder Spendrups. *Varia:* 2 v i arkets længderetning: A Monsieur | Monsieur L: Bensen | à | son Logis. *Omkring* à på hovedet, penneprover med fremmed hånd, otte gange ordet den, desuden Gode og eeneste og a. *Under adressen* rødt

laksegl, knap en fjerdedel d.v.s. seglets nederste venstre del mangler, seglet har spejlmonogram bestående af bogstaverne K v A L (rækkefølgen kan ikke afgøres), øverst en krans, nederst to krydslagte palmegrene.

Til Henriette

Tekstgrundlag: Originalmanuskriptet, i Bakkehusets forvaring, tilhører Frederiksberg kommunes biblioteker. Teksten er gengivet under hensyn til digterens sidste redaktion, også hvor overstregning af tidligere varianter ikke har fundet sted. Dog er senere, meningsforstyrrende varianter ikke foretrukket for tidligere, der passer bedre i kontekst og ikke er overstreget.

Varianter, d.v.s. tekstens afvigelser fra tekstgrundlaget og angivelse af Ewalds rettelser foretaget heri:

1 Der Winter] *understreget, ligeledes 11, 21, 31 og 41* 2 Majestet] *latinske bogstaver* 3 Freündlich weisse] *tilf. over opr. Wie mein Schnce o] Schnee ov. Indryk tydeligt markeret for andet vers i strofene 2, 3 og 5; gennemført af udg. Henriette* 4 *latinske bogstaver her og 13, 23, 33 og 43* 7 schau] *tilf. over opr. sieh* 11 Frühling] Frühling. 13 sanfte] Sanfte 17 verfliesen] *om Ewalds skiftende brug af s og ß se VI 238 note 6) og VI 302* 23 reiche] *rett. fra volle* 24 I højre margin indsat verspar som alternativ til linje 24–25; fragment af bladet mangler med sidste ord af første vers: Dem entdecken Hayn un[d Flur (?)]] | Eifernd ihre schöne Spur 25 Auf der] *he. Floræ ov.* 26 Weisen] *tilf. over opr. Schäfer* 28 nur ich] *he. nur ich* Ud for linjerne 28–30 i venstre margin følgende varianter, alle overstreget: Ich nur trug | Und | an | tausend | deiner | Zweigen – 29 Reif, an] *he. dem alle tre ord rett. fra Und an rett. til Reif an ov. Efter dem] nur reift ov. Efter reift] an* 30 Wie der] *rett. fra Deiner* 33 Ernstlich] *sidste stavelse over opr. Ernsthaft* 40 Hymnen] *latinske bogstaver* 45 Ungestört] *tilf. i margin t.v. Nie* 50 gebahr] *bogstaverne ba delvis slettet ved beskadigelse af papiret.*

Manuskriptbeskrivelse: Indhold: tysk digt [til Henriette]. *Form:* ét løst folioblad, upagineret. I recto-sidens højre kant spor af arkets afrevne, modstående blad; omkring midten mangler en lille sektor (ca. 1,5 × 1,0 cm), jvf. ovenfor bemærkning til linje 24; største bredde af bevarede fragment af modstående blad: 1,8 cm. *Størrelse:* 20,3 × 32,5 cm. *Papir:* gulnet, oprindelig hvidligt; vandmærke (som Ny kgl. Saml. 489e fol., nr. XVI d): kronet IB i cirkelrundt felt over to krydslagte grene. *Skrift:* gotisk, Ewalds hånd. *Varia:* på verso-siden under midten (på hovedet) i venstre side med Ewalds hånd: Til

NOTER

- (1) Johannes Ewalds *Levnet og Meninger. Selvbiografiske Brudstykker og Breve*, udgivne af Louis Bobé, 1911. Heri: »Bidrag til Johannes Ewalds Livshistorie«, p. 293. – (2) Louis Bobé: Johannes Ewald. Biografiske Studier, 1943, p. 88. – (3) Carl Dumreicher: Johannes Ewald. En Bibliografi, 1918. – (4) H. Ehrencron-Müller: *Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*. Bd. 2, 1925. – (5) Johannes Ewalds samlede Skrifter, Bd. I–VI, 1914–24 (i det følgende Ss). Bd. IV p. 386–89, jfr. VI p. 323–24. – (6) a) »Gæste- og Gavebog for Bakkehuset tagen i Brug ved dets Indvielse 3 Juni 1925« og den senere, men udaterede b) »Museumsprotokol for Bakkehusets Mindestuer«.
- (7) Allerede i 1905 synes Louis Bobé at kende digtet Til Henriette, jfv. hans »Bidrag til Johannes Ewalds Livshistorie« p. 284–97 i *Personalhistorisk Tidsskrift*, Femte Række, II. Bind (1905). Heri skriver han, p. 287–88: »Blandt de Venner, der tit gjæstede [Ewald] i Søbækhus, maa især nævnes Frederik Moltke, hans tidligere Elev, der den Gang som Kammerjunker hos Enkedronningen boede paa Fredensborg. Han var ofte halve Dage i Besøg hos Ewald, især naar han opholdt sig hos sin Søster Kammerherreinde Henriette v. der Maase, Ejerinden af det nærliggende Krogerup. Til hende har Ewald skrevet flere Festdigte paa Tryk [sic: Tysk], – der er for nylig atter fundet et saadant, hidtil ukjendt, i Digterens egenhændige Nedskrift, der slutter sig til de tidligere i hans samlede Værker trykte – og sandsynligvis har Ewald baade sammen med sin Ven og alene tit gjæstet hendes Hjem og der fundet en venlig Modtagelse.« – (8) »Registrant over Manuskripter samt Breve i Monter og Vægrammer i de Rahbekske Mindestuer. Bakkehuset, Søndag den 12. Oktober 1941. Ved Øjvind Andreasen.« – (9) En Biblioteksorganisation. Udbygning. Praksis. Intensivering. Frederiksberg Kommunes Biblioteker. 1937 1. oktober 1962. Frederiksberg, 1962. Heri p. 109–16, Sven Houmøller: »Bakkehusets Bibliotek og Manuskriptsamling«, p. 110. – (10) Cand. mag. Øjvind Andreasen oplyser, at han ikke i 1941 var Ewald-kender og at han heller ikke erindrer at have konsulteret hverken Dumreicher eller Bobé i forbindelse med registrantens udarbejdelse. Den forsøgsvisе datering af digtet til Henriette kan imidlertid ikke havde fundet sted uden en antagelse af Henriette von der Maase som digtets adressat (som på montrens nuværende seddel), men en sådan antagelse kræver på sin side formentlig så meget af sin ophavsmand, at han næppe ville være tilfreds med den i registranten optagne betegnelse af digtet efter overskriften på første strofe og dennes første vers. Deraf den tanke, at Øjvind Andreasen har benyttet montrens indlagte beskrivelse. – (11) a) Carl Dumreicher: Bakkehusets Mindestuer. Katalog, 1936, p. 24. b) Bakkehusmuseet 1925–1945, 1945, p. 27. – (12) Ss Bd. IV p. 347–49 og p. 351–52, jfv. VI p. 423. – (13) Anf. skr. (note 11 a) p. 6. – (14) Anf. skr. (note 9) p. 110–11. – (15) K. F. Wiborg, »Nogle hidtil utrykte Træk af Johannes Ewalds Liv«, Ny Portefeuille, Fjerde Bind (1843) sp. 194–206. – (16) A. D. Jørgensen: Johannes Ewald, 1888, p. 254. – (17) Lauritz Bentzen (f. 19/7 1751, d. 11/1 1830); søn af borger i København, Peder Bendtssøn; dimitteret fra Herlufsholm 1768; ansat 1779 som volontair i det trondhjemske kontor under rentekammeret, hvor han 3/8 1780 blev kopist; han blev renteskriver og kammerråd, i 1812 justitsråd; blev gift med Louise Lund, vi véd ikke hvornår. Ved sin død boede han i Nørregade 25. Hans søn, Peder Bentzen

(1785–1866), direktør for den grønlandske og færøske handel, blev inden sin død konferensråd, og hans søn igen, Georg Frederik Bentzen (1819–1902), cand. jur., fuldmægtig i ekspeditionskontoret for skattesager, døde som kammerjunker og ejer af Carlsminde i Søllerød (jvf. Albert Leth og G. L. Wad: Meddelelser om Dimitterede fra Herlufsholm, Næstved 1875; Gustav Ludvig Wad: Meddelelser om Dimitterede fra Herlufsholm. Andet Bind, Næstved 1882–87; kirkebogen, Vor Frue kirke, København, under 15/1 1830; kirkebogen, Søllerød kirke, under 21/12 1902). Mens Lorents Jacob Benzons (født 6/2 1740) er præst i Nakskov fra 1771, nævner Ewald i sine breve til Spendrup (6/2–74, 4/5–74 og 6/10–76) en »Benson«, og beder Spendrup hilse ham eller tage ham med ud til Rungsted. Det må da antagelig være Lauritz Bentzen. Liebenberg (Johannes Ewalds samtlige Skrifter, Anden Deel, 1850, p. 326) antog i sin tid, at en sådan ham ubekendt ven i København måtte findes og sikkert være identisk med den »Bendsen«, der er nævnt i verset »Min Bendsen naar Englernes Ild« (Ss Bd. V p. 49). Hans Brix har vel været i forbindelse med en tradition i familien Bentzen, når han (Johannes Ewald, 1913, p. 70 jvf. p. 63) kan oplyse, at en »Laurids Bentzen« var digtets og rimbrevets adressat. Det ser dog ud til, at traditionen har været karrig, for Brix giver kun de oplysninger om Bentzen, som findes i håndbogen 100 Aars Dødsfald (1791–1890) Bd. I, 1901, og som ikke giver os den afgørende oplysning om fødselsdagens dato. Når Hans Brix nævner, at rimbrevet har tilhørt »Kammerjunker Bentzen«, efter hvis død det er forsvundet, antager jeg at han tænker på kammerjunker Georg Frederik Bentzen, og at overleveringen er gået i lige linie. Hvor brevet har været mellem 1902 og 1941 lader sig næppe oplyse.

(18) a) Ss Bd. V p. 155, et tysk digt; af Liebenberg (Johannes Ewalds samtlige Skrifter, Anden Deel, 1850, p. 340) sat i forbindelse med Krogerup: »Paa det samme Blad, som Udkastet til det S. 197 meddeelte Digt [Ss Bd. V p. 156], findes med afbleget og meget utydelig Skrift Conc. til nærværende Sang. Det er tvivlsomt, om den er et Brudstykke eller ikke, men øiensynligt, at den er digtet i samme Anledning og angaaende samme Dame som det foregaaende Digt [Ss Bd. V p. 161–62], nemlig Kammerherreinde Henriette v. d. Maase, født Moltke.« – b) Ss Bd. V p. 156, et tysk digt; meddelt i den profetske udgave (Johannes Ewalds samtlige Skrifter. Første–Fjerde Bind, København, 1780–91. Forlagt ved Christian Gottlob Proft) med følgende note: »Fra samme Tid og i samme Anledning som det Danske til denne Dame Side 405 [Ss Bd. V p. 157–58].« (Fjerde Bind, 1791, p. 417–18). – c) Ss Bd. V p. 157–58, et dansk digt; meddelt i den profetske udgave (Fjerde Bind, p. 405–07) med følgende note: »Er omtrent fra 1775. I Nærheden af Rundsted har en ædel Dame, Søster til en af Digterens varmeste Venner, sit Herresæde. Hnn og de der vare om hende toge virksom Deel i hans dengang intet mindre end behagelige Forfatning. Endeel af Damens Underhavende søgte at hædre hendes Moders Fødselsdag ved adskillige landlige Festligheder, og med Glæde gav vor Digter denne Sang dertil. – Stykket har aldrig været trykt tilforn.« – d) Ss Bd. V p. 161–62, et tysk digt; meddelt i den profetske udgave (Fjerde Bind, p. 419–22) med følgende note: »Paa Eierindens egen Fødselsdag, opførte paa den Side 405 omtalte Gaard de samme Personer det nævnte Hyrdestykke, og vor Digter lagde paa Anmodning denne Sang til, hvori han, som man seer, har havt den hældige Idee, at lade Personerne virkelig lege den Pantelceg, som foreslaaes i Stykkets sidste Repliker.« –

(19) A. D. Jørgensen, anf. skr. p. 146; jvf. Liebenberg, anf. skr. Anden Deel, p. 246. – (20) A. D. Jørgensen, anf. skr. p. 155 f., jvf. Fr. Münter i Dansk Museum, 1782, I, p. 696. – (21) Ss Bd. IV p. 351–55; Frederik Christian Olsen, »Digteren Johannes Ewalds Liv og Forholde i Aarene 1774–77, oplyste ved Breve fra Dr. Schønheyder, Ewald selv og Kammerjunker Frederik v. Moltke«, Kjöbenhavns flyvende Post. Interimsblad Nr. 50–56, 1835; T. Baden i Prövestenen, Nr. 1, 1831, p. 27–28. – (22) Jvf. note 18 b), c) og d). – (23) Danmarks Adels Aarbog, 1921, p. 515. I årbogen for 1913 (p. 394) opgives fødselsåret til 1742. Den af Bobé anførte dato 24/1 (jvf. note 1 og 2) har jeg ikke fundet hjemmel for. – (24) Danmarks Adels Aarbog, 1913, p. 394. – (25) Danmarks Adels Aarbog, 1921, p. 514. – (26) Fierde Bind, p. 416: »Følgende to Stykker [d.v.s. stykkerne til Krogerup, note 18 b) og c)], ere det eneste Tydske af ham, man har kundet overkomme«, jvf. bindets forord: »Her er omsider den fierde Deel af sal. Evalds Værker; og da, uagtet den tidt igientagne Begiering, intet mere af hans Arbeider er indkommen, saa er dette den sidste, og man bør troe, at intet mere findes [...]«. – (27) Jvf. f. eks. digtet i Abrahamsons stambog, dateret 15/1 1773: »[...] den Visers Bryst [...] tilbereder Dyd og salig Lyst.« (Ss Bd. V p. 33–34).

Studier i Harald Kiddes »Helten«¹

Af JØRGEN EGEBAK

I.

I »Helten« veksler to fiktionsplaner, den indlagte fortællesituations nutid, bogens ramme, og hovedpersonen, Benedict Clemens Beks erindringer, som han selv fortæller dem. Første plan er tiden fra efteråret 1911 til foråret 1912, mens tilhørerne, lægen Erik Lange, hans hustru Ellen og pastor Honorius, samles om Clemens' dødsleje på den Kattegatsø (Anholt), hvør han har været lærer, siden han femoghalvtres år før kom fra København, på flugt for et liv, han ikke kunne holde ud. Men i Clemens' historie rummer dette halve år godt et århundrede, idet han blandt de væsentlige forudsætninger for det, han er blevet, også fortæller om sin plejefar, den tyske pietistiske student Eberhard Sebastian Baden. Navnetymologien viser, hvor modsat deres væsen er.

De to levnedsløb er placeret på en realistisk basis af historiske begivenheder og personer; bogen kommer derved til at give et billede af en kulturhistorisk udvikling, hvis perspektiv går i retning af en menneskehedens vandring mod en lysere fremtid.

Men »Helten« er først og fremmest en studie i en religiøs psyke. Her kan mindes om, hvad der bl. a. stod i Kiddes forhåndsomtale i »Bogvennen«: »Og jeg skabte min 'Helt', af mit Sideben, og satte ham, ene og våbenløs som et Barn, ud på denne Ø, iblandt disse Skygger [som moderen har fortalt om], og lod ham sejre over Øen, over Skyggerne, over sig selv. Hvorledes? Jeg vil i denne Bog vise, hvad, efter mit Skøn, et kristent Menneske er. Måske man nu har 'Sejren' antydnet.«² Martin Andersen Nexø, der i »Politiken« 18.11.1912 skrev den første anmeldelse, kaldte bogen »en stærk Hymne til Kristendommen« og indtog dermed en holdning, som ofte har været repræsenteret siden.³ I »Omkring Kulturkrisen« (1929) har Carl Gad delvis revideret sin mening fra 1914 og betragter ikke længere »Helten« som en tendensroman, hvori »Askesens Religion forkyndes«, men Clemens er dog »skildret som et Idealbillede«. ⁴ Mere fordomsfrit har Oluf Friis udtalt sig: »Bogen indeholder ikke en religiøs bekendelse, men udtrykker en fortvivlet individualists længsel efter befrielse for livets og jeg'ets byrde.«⁵

Men i efterskriften til udgaven i Gyldendals Bibliotek (1963) anvender Jørgen Bonde Jensen den citerede forhåndsomtals næstsidste sætning som støtte for opfattelsen, at »Kiddes ambition er at aflægge et nutidigt, kunstnerisk vidnesbyrd om kristendommens sandhed«. Hvis imidlertid Jørgen Bonde Jensens citat beholdes i sin sammenhæng, angiver det midlet til »Sejren« fremfor at antyde en stillingtagen til den officielle kristendom, som »Helten« også kan ses som et indlæg mod. Med forhåndsomtals hvem, hvad, hvor, hvordan betragter Kidde snarest sin hovedperson som en demonstration af, hvad der sker med et enkelt menneske under bestemte vilkår. Med sin subtile komposition, den kunstige ramme og hovedpersonen, der gør indtryk af at være konstrueret, vidner bogen om, at det forholder sig sådan. Villy Sørensen, der i »Digtere og dæmoner« (1959) har skrevet det læseværdigste om forfatter-skabet, taler om »resignationsevangeliet i 'Helten'« og mener, at det drejer sig om »en våbenstilstand« i den konflikt »mellem 'død' og 'liv', fortid og nutid, barndom og manddom, erindring og hengivelse«, der skildres i Kiddes tidligere romaner. For Clemens Bek »lykkes det at resignere, at leve i erindringen, fordi han end ikke forsøger at komme i pagt med 'livet'.«⁶ Dette sidste er utvivlsomt rigtigt og skyldes det konstruerede ved Clemens-figuren, men bogen rummer ikke nødvendigvis et »resignationsevangelium«, for det almengyldige ved Clemens er ikke så meget hans adfærd som måden, han erfarer sig selv på. »Helten« er imidlertid fundamentalt tvetydig, formentlig netop p. gr. a. det, der er Villy Sørensens emne, en splittelse mellem kunstnerisk vilje og formåen, eller mellem ønsketænkning og psykologisk realitet hos forfatteren. Villy Sørensen hefter sig med rette specielt ved en moralsk forkyndelse i bogen: »– kun den svage, der afstår fra at søge lykken for sig selv, kan minde de levende om de uselviske dyder«, ⁷ fordi han med sit videre sigte, den omtalte konflikt, må sætte ind, hvor det »mislykkede« i romanen er; men væsentligere for bogen selv er det udviklingsmønster, som Clemens' historie rummer, og dermed bogens individualistiske grundsyn.

Sammen med den isolering af Clemensskikkelsen, der sker, ved at han placeres på øen, og ved at synsvinklen helt er hans under fortællingen, er bogens rammeteknik medium for den objektivisering af figuren, som svarer til synspunktet, Kidde antydede i »Bogvennen«. Titelpersonens historie optager det meste af pladsen, men rammen er det prisme, den skal igennem, før den når læseren. Rammen er unægtelig livløs, sammenlignet med selvbiografien; Erik Langes indre monolog i begyndelsen er på-

faldende neddæmpet; som helhed er rammen ordfattig, og til slut bliver den betænkeligt sentimental, da en sømand, som har været elev hos Clemens, vender tilbage til øen for at sige læreren tak for det forbillede, han har været ved sin ydmyghed. Kidde indrømmede selv, at rammen og sømandens historie er kedelig og »tvungen«, men betonedede ved samme lejlighed, hvor nødvendig den er.⁸ Rammen har imidlertid ikke blot den funktion at gøre bogen til moralsk forkyndelse og det, Kidde selv nævner, at »den lader os se Clemens som Olding og indeslutter de mangfoldige År,« men den viser også, at tilhørerne reagerer hver på sin måde over for hovedpersonens historie. Det er således ikke blot Clemens' meget specielle forudsætninger, der gør det klart, at han, selv som personifikation af kristne dyder, i hvert fald ikke uden videre må opfattes som en idealfigur. I den forbindelse er sammenhængen i Clemens' liv endnu mere afgørende end rammens rolle. Her drejer det sig især om tolkningen af klimaks i Clemens' fortælling, de ord om oplevelsen øverst i øens fyrtårn, som erindringerne apoteotisk klinger ud i, da han er vendt hjem efter sin flugt for at vinde det tabte tilbage. Mærkeligt nok er ingen gået nærmere ind på denne passage:⁹

Derinde bag os gled og gled Krystalkuben rundt, funklende af al det vordende Livs Glød – Græsgrønt og Himmelblåt, Ildgult og Blodrødt. Men højt over vore Hoveder steg Evighedens Visere, det brændende Hjertes Stråler, lutrede til Æter og Lys – som Fyrmesterens og min af Dybet fødte, gennem Mørket bårne, til Lyset stegne Tanke. Og her yderst på min Øs Spids, i Tårnet midt mellem Himmel og Jord, ved dens ensomste og stærkeste Mands Side, dens Lys'es Vogter, mellem Livets glødende Kor og Evighedens pure Stumhed, knælede jeg, med de nøgne Fødder fastfrosne i Altanens Jærn, og takkede med løftet Åsyn min Skaber for det Liv, jeg nu, omsider, forstod. (S. 436)

Clemens er uægte søn af en forstødt præstedatter og en degenereret greve, men vokser op i et bordel i Pistolstræde under viljesfanatikeren Eberhard, der, ganske blind for Clemens' egentlige væsen, strengt og målbevidst opdrager ham til at plante korsets tegn som dom over »Verdens Børs og Kirke« (s. 136), sådan som han ved begivenhedernes sammentræf ser Guds mening med ham. Clemens fortæller om, hvordan han, trods de stærke arv- og miljøbestemte hæmninger, er blevet et lykkeligt menneske, d.v.s. hvordan han er kommet i det forhold til omverdenen, Gud, sig selv, der er det rette for ham.

II.

Clemens opdrages af Eberhard til korset, d.v.s. til sorg, fordi han med sit vege sind mangler evnen, der kræves. Han omtaler sig selv som Benedict, mens han fortæller om sin første barndom; det udtrykker, hvad han er i Eberhards øjne. Det er ved ham, Eberhard kan føre pigerne ud af skøgchuset. Troskæmperen mener, at han i sin opdragelse sætter Guds vilje igennem, men Clemens er en anden, end Eberhard tror. Eberhard længes efter sit paradis, barndommens Schwarzwald, som han forlod for at bringe sin faldne søster hjem, men han har den viljestyrke, Clemens mangler, da det viser sig umuligt, og samler sig om den opgave at være Kristoforus for Clemens. Clemens har derimod kun det paradis, Eberhard fortæller om.

Hvor han så, så han Korset, som han inderst inde i sine Drømme nåede Korset (. . .) Kun i Schwarzwald var der Mildhed – men også dér inderst inde Korset. (S. 79–80)

Krucifixet er det centrale i Clemens' eden; det står i »Skovlandets Hjerte« (s. 77), er altså kundskabens træ, hans indvielse til livet. Det kaldes »det blodigt gyldene Krucifix« (s. 77) og foregriber symbolsk Clemens' livsløb med dets lidelse og ophøjelse; begge dele er uløseligt forbundet med hans barndom.

At korset er tvang for Clemens ses af, at det ændrer karakter i forbindelse med, at han kastes ud i verden. Han er med slid blevet student, og Eberhard er død. Nu beruser han sig i den natur, han skræmtes af, mens Eberhard levede og til daglig holdt ham inde på kvisten. Han er nær ved at drukne sig i Øresund, som Empedokles i vulkanen for at blive ét med den (s. 161). Og poesien oplever han anderledes end under Eberhards påvirkning. Af ham har han hørt, at det er bøgerne, der har ført hans forældre i ulykke. Clemens tiltrækkes af dem, men vover ikke selv at åbne dem (s. 162). I naturen har han »inderst inde« set »Afrodite, al Jordens Gud« (s. 163), og da professor Honorius lukker poesien rige op for ham, overtages korsets rolle som midtpunkt af »den blå Blomst« (s. 162–63 og 180).

I samme øjeblik han ved mødet med Dorete Honorius oplever det »fjerde Rige«, kærligheden, viser Gud ham hans bestemmelse, som han har længtes efter at se: at sone den synd, han mener, at han har begået ved tilfældigt at se hende nøgen bag et vindue (s. 175–76). Natten efter drømmer han om Doretas og sit kyske bryllup. Hun lover ham, at de skal høre hinanden til i evigheden, hvor intet jordisk støv blander sig i

sjælernes forening. Men indtil da skal han gå bort og mindes og sone (s. 179–80). Den kødelige side af sig selv er Clemens ude af stand til at acceptere, fordi det seksuelle, ved oplevelsen af skøgerne som martyrer, er syndigt for ham, og formentlig også som følge af skyldfølelse ved identifikation med faderen; moderen døde ved Clemens' fødsel.¹⁰ Korset indtager sin forrige plads, efter at Clemens har genoprettet sjæleforholdet til Dorete og besluttet sig til at forsage: »inderst inde i Livets Skov stod ikke Afrodite, den blå Blomst, men, som i Schwarzwald, Korset« (s. 180). Ved at Clemens nu let viger for rivalen, rigmandssønnen Adam Colbjørnsen, og følger hans henstilling om at rejse til øen som lærer, er han lydig mod Guds vilje. Men det er Eberhards Gud, han skatter til, for det er ham, der har vist ham korset.

Rejsen til øen er nulpunktet i Clemens' tilværelse, hans egentlige resignation. Et liv som taber kan han ikke udholde og søger sin grav. Denne sammenhæng bliver han dog klar over allerede under overfarten.¹¹

Som tegn for Clemens' barndom er korset et tungtvejende symbol i de erindringer, der fortælles i bogens første del, »De sorte Skove og det sorte Stræde«; i anden del, »Øen«, er sammenhængen anderledes. Ved sin tilværelses højdepunkt, da han går i land på øen efter flugten til fastlandet, ser han »Agnetes Kors (...) som Sorgen, der bier Menneskene på den første Kyst« (s. 433).

Selv om Clemens på det fiktive nutidsplan omtaler sig som Benedict og derved også viser, at barndommen er blevet konfliktløs fortid, har han Eberhards rejsekiste med som tegn på, at forbindelsen i grunden er ubrudt. Første gang læseren hører om kisten med korset »malet i en Krans af Bloddråber som i en Krans af Roser« (s. 61), altså med samme symbolindhold som korset i Schwarzwald, sidder en af øboerne, landets bedste redningsfolk (s. 337), på den. Øens ringe position i forhold til fastlandet svarer til høje og lave i samfundet, til Adam over for Clemens. Et andet sted i rammen fortælles, at Agnetes kors stod »over Hulvejen, hvor Redningsmandskabet skulde køre op, når Stormen satte Havet ind« (s. 198). Clemens har tidligt forstået, at bære korset kan han nok, men ikke plante det over den syndige verden, og han indser efter mødet med sin grevelige bedstefar, hvis betingede tilbud om sikkert udkomme som student og præst han har afslået, at den mand, Eberhard forestillede sig var kommet med ham, aldrig kommer (s. 158). Korset er her en absolut modsætning til den mægtige verden, der ikke kender medmenneskelighed. Det kommer til at stå for offeret ifølge den lidendes eget væsen, som det

er p. gr. a. arv og milieu. Det gælder både Clemens og Agnete. Agnetes kors er rejst af det sidste træ fra »Blåskoven«, øens paradisdrom, og korresponderer med smertekorset i Schwarzwald. Clemens' og Agnetes offer følger på opvågningen fra drøm til virkelighed. Men hos Clemens kun delvis, da han lærer verden at kende på øen, for drømmen om Dorete støder ikke mod dagligdagen. Agnete troede derimod, at hun i ægteskabet med pastor Tang kunne fortsætte sin barndoms fantastiske lege.

Hendes kors er monumentet over en drømmer, rejst af det sidste træ fra en sagnagtig skov, og Clemens' kors er det centrale i de paradisforestillinger, som Eberhard har givet anledning til. Men fyrtårnet er øens realitet sammen med havet, der lukker den ude fra omverdenen, og sandet i ørkenen, »den evige Trussel« (s. 342).

III.

Trods korsets symboldominans i »Helten«s første del er tårnets rolle på øen og bogens hovedanliggende allerede foregrebet ved Clemens' møde med Dorete. Det hedder under omtalen af professor Honorius:

Forundtes det end kun enkelte blandt os – og det lyder forunderligt, men er dog vel sandt: at foruden de to, der evnede selv at bygge Tårne for den nye Slægt: den store Digter og den store Tænkter fra min Tid, gaves det kun mig, just fordi jeg end ikke fik en Hytte rejst, men bestandig stod på den åbne Mark – stedse at have Stjærnerne for Øje – så toges dog det løftede Blik i Arv af de andres Børn og gav dem Syn for *deres* Tårne. Ti intet Tårn blev bygget forgæves på Jorden. (S. 163)

Tårnet er et sandere udtryk for personligheden end korset, for de stjerner, man skal have for øje for at kunne bygge et sådant, hører den enkelte til. Clemens taler nemlig et sted om »den vildledte Viden om hine andre Stjærner og andre Sole, både Eberhard og hendes Fader havde varslet om, og hvor de nu alt for længst havde hjemme« (s. 356).

Øens fyrtårn nævnes første gang i bogen, straks efter at Erik Lange er gået ud for at se til sin patient, Clemens. Det er et kritisk tidspunkt i Langes liv. For to år siden fik han distriktslægeembedet for at kunne gifte sig og modne sin »plan«. Men han har ikke fundet sig til rette i ægteskabet, og han gemmer den avis for sin hustru, hvori han ser, at to venner fra studieårene er i gang med at virkeliggøre hans drøm om et sanatorium for »alle de Børn, som det nittende Århundredes Rejse havde

gjort trætte, som længtes mod en Skovbæk at drikke af« (s. 4). Han har set alt og ingen steder følt sig hjemme, undtagen på sin moders hjemegn, som han besøgte under en pause i sit omflakkende rejseliv med faderen. Her skulle sanatoriet ligge, og her bygges det, men ikke af ham. Til beskrivelse af situationen, mens Erik er på vej til Clemens, siges: »Et Par Måger kresede ude over Vagtskurene og Fyrets Glaskalot« (s. 9). At mågerne betegnes som det eneste levende, der er at se, forstærker indtrykket af latent lys i fyret og binder det til det, Clemens skal gøre for ham. I det følgende fremhæves det kommende lys flere gange; fyret kaldes »et hvidt skinnende Stearinlys« (s. 23). Meningen er stærkt udtalt, hvor Erik på vejen bemærker, at fyrskibet og øens fyrtårn blinker til hinanden; efter sin stemning opfatter han det som »for sildigt og forgæves« (s. 12-13); men snart ser han lyset bag Clemens' gardin og føler, at målet er nået (s. 19). Fyrtårnet kaldes videre »en lille hvid Søjle, det faste Lands Varde« (s. 60), »Øens knejsende Gallionsfigur« (s. 129), og dets lys er »vejledende« (s. 54).

Hvad fyrtårnet betyder for rammens personer og for Clemens i erindringerne afhænger af hver enkelts sindstilstand. Dog knyttes pastor Honorius, der først bliver tilhører fra begyndelsen af anden del, og som Kidde ingen steder giver i indre monolog, i en beskrivende sætning til Clemens ved hjælp af fyret, som det skete med Lange. Præsten og lægen har været hos fyrmesteren: »De vendte sig og så tilbage på Tårnet, der steg hvidt som et Lys, plantet i Sandet« (s. 197). Allusionen til Langes indre monolog, der begynder bogen, kommer i stand, ved at fyrgården ligger »som en Kiste under Klitterne« (s. 197), sådan som husene forekom Lange i hans forladthedsfølelse (s. 10). Senere standser præsten og ser sig tilbage: fyret og fyrskibet blinker til hinanden igen (s. 200). Bortset fra Madeleine, fyrmester Horns hustru, der en nat, forfulgt af manden for sin utroskab, har kastet sig ud fra toppen af fyrtårnet, spiller det ingen rolle for kvinderne i bogen. Det nævnes sammen med Malene, husholdersken hos pastor Schwarzflügel, hvis hjælpelærer Clemens kommer over for at være, men her angiver det hans følelse af hende som kønslig trussel.

Hermed er vi ovre i den mere omspændende betydning, fyret og lyset fra det har for Clemens til de forskellige tider. Da han første gang nærmer sig øen, nævnes, at det er »snehvidt og slankt, som en Søjle i Ørkenen« (s. 219), en hentydning til den fremtidige ensomhed og den kommende styrke. Efter landstigningen overtager det pladsen som drift-

symbol efter skibshunden Vombat, der huggede tænderne i Clemens under overfarten som en første påmindelse om, at det ikke, som han troede, var sin grav, han sejlede til, men selve livet han skulle begynde. Lyset fra fyret genspejles »gloende som Ildøjne« (s. 233) i præstegårdens vinduer, mens Clemens og Malene nærmer sig. Ildøjne havde Vombat også (s. 210). Men fyrlyset er desuden »en stor Ildfugl« (s. 228), symbolsk Fugl Fønix, den periodiske genfødsel. Og lyset er »et vildt Bål midt i Ørkenen« (s. 228–29); sammenholdt med ildgryden ved festen i ørkenen, som ungdomsføreren Grünau får arrangeret, og som kaldes »en brændende Tornebusk« (s. 403), foregriber dette gengældelsen for Clemens' offer. At fyret ved denne fest »flimrede som en festlig Kærte langt ude« (s. 404) er således tvetydigt. Lyset kommer til at stå for det, Clemens længes mod, morgenen efter at han har været hos Jacobus Uz og hørt om, hvordan fædrenes og hans egne synder mod øens befolkning er grunden til hans barmhjertighed nu. Om natten drømmer Clemens om himmelskibet, som skal føre dem alle til paradiset. Fyrtårnet skinner »som et Sejl« (s. 273), da han vågner.

Clemens værner sig efterhånden til tilværelsen på øen, men om natten føler han, hvor unyttigt hans liv er; det går ham imidlertid sådan, at han (...) af det fjærne Fyrs pludselige Lysglimt (...) kaldtes til den Viden (...): at så lidt vi gav os Livet selv, så lidt har vi Ret til at bestemme dets Veje (...). Atter og atter kom det fjærne Lys ind over mig, Blink efter Blink, hele denne Nat igennem, som de utallige andre, som selve Skimtet af Gud i vort formørkede Sind, at vi ikke skal glemme og forlise, men kun lydigt styre efter hans Lys, det som tit synes slukt, men dog altid påny, just når Natten er allersortest, sender os sit Vink fra det evige Lyshav. Og jeg ser mig rejse mig, tungt og mødigt, men dog med hin Viden i mig: at jeg blev vækket til min ringe Gerning af Gud Herren selv og går at udrette hans Vilje. (S. 288–89)

Clemens' fortrøstning er det kors, Eberhard har lagt på ham; men aftenen før pastor Tang ankommer, føler han, at han ikke er i Guds hånd, men i præstens. Ansat af én præst kan han afsættes af den næste. »Langt derude glimtede vel som altid Fyrets Blink, blinkede og sluktes. Men jeg så det ikke. Jeg så kun mig selv i Mørket« (s. 360). Følgelig kræver han sig selv, som han er efter sin egen mening, og overgiver sig, da han er sat ud af præstegården, og lærergerningen er taget fra ham, til Gud, d.v.s. det, korset er blevet til for ham: døden. Han

stirrede ud i Natten, hvor Jorden nu ganske var forsvundet, hvor ene Fyret lyste, som Guds Øje op af Kaos, mod mig, der ventede her på dets Rand som det første Menneske. Ventede på min eneste Ret: at fuldbyrde hans Bestemmelse med mig, at sone mig frem til ham. (S. 372)

Dette er en handling som den, han foretog sig ved at rejse til øen. Efter at doktor Ørebro har reddet ham fra lungebetændelsen, han pådrog sig ved at ligge ude i natten, ved han, at det var et selvmordsforsøg. Clemens reflekterer således: »[Jeg havde] kastet mig helt på Gud. Jeg havde taget min Løn op forud« (s. 374).

Efter den synd mod mindet om Dorete, drikkeriet og den grove selskabelighed, som Grünau forledte ham til, søger Clemens ud i ørkenen, men ikke for at finde Gud gennem døden. Han græder angrende ud i »Guds eget Skød, hvis Mørke giver enhver til sig selv« (s. 406). Her forekommer fyret ham at være, dels en gnist fra oldtidens flintesmedie, dels en ny slægts prøvende lys, punkter i den sammenhæng han er kommet udenfor ved sin synd, men som han ved sin anger bevæger sig ind i.

Fyrtårnet har altså, alt efter hans øjeblikkelige stemning, følgende symbolkvaliteter hos Clemens: drift, hvor han føler sig truet af Malene; videre det guddommelige lys, »Skimtet af Gud i vort formørkede Sind« og »Guds Øje«, men her med tilknytninger til korset, offer og død, og dermed også til medfølelse, for, som Clemens et sted siger, »kun et Hav af vort eget Blod får os lært at skåne én Dråbe af Næstens« (s. 103). Ved at forsage Dorete og gøre hende til drøm har Clemens udgydt sit livsblod, og denne proces er betinget af opdragelsen til korset. Endelig står fyrets lys som et tegn for tiden i den sidst omtalte situation i ørkenen.

Under sit løb op ad fyrtårnets trapper efter flugten identificerer Clemens sig med målet for sin længsel:

Nu og da brast pludselig Lyset derudefra, Lyset, der milevidt omgav mit eget trange, stejle Mørke, ind over mig, som sølverne Klapper i en Fløjte, der spillede mig højere og højere, vildere og vildere til Vejrs, op at krones af Himmelkronen deroppe. (S. 434)

Dette og Clemens' fortolkning af Madeleines flugt, at hun i virkeligheden flygtede »for sig selv, for Mørket, op og ud i Lyset« (s. 434), hjælper til at forstå hans kulminationsoplevelse øverst i tårnet, men ikke engang Clemens selv får lov til at udlægge den, for Kidde lader fyrmesteren standse ham, da han vil tale.

IV.

For at begribe, hvad Clemens' oplevelse går ud på, kan vi nærmere betragte den udvikling, der har ført ham frem til den. Hans udvikling på øen tager fart omkring fire knudepunkter: (1) ankomsten, (2) at pastor Tang tager eksistensmulighederne fra ham, (3) at han falder for Grünau, og (4) at han flygter. Det er også dem, der fortælleteknisk gøres mest ud af. I det første af andens dels tre kapitler omtales de fire dage i rækkefølge fra sejladsen, indtil Clemens begynder i skolen. Mens andet kapitel fortæller om hans hverdag på øen og om dens sagn og historie, er sidste kapitel optaget af de øvrige »knudepunkter«. Ved Clemens' egne oplysninger er det desuden muligt at datere dem alle (1856, 1863, 1869 og 1881), hvilket ellers fortrinsvis lader sig gøre i første del. Perioderne i sammenhæng med disse højdepunkter har påfaldende strukturelle fælles-træk; kernen i dem alle er en oplevelse i eminent forstand, der gør Clemens til en anden, end han var, da han mødte den.

Clemens kommer til øen i den tro, at den er dødens, men lærer, at den er livets. I første omgang betyder det, at han accepterer forholdene, som de er. Forudsætningen, for at han kan gøre dette, er, at de personer, der udgør en trussel mod den personlige integritet, som han har skabt ved oplevelsen med Dorete: Malene, der er »selve Ilden i Jordens Årer« (s. 246), og den homoseksuelle prins, der ejer øen, uskadeliggøres; det sker, da de lærer hans barnlighed i kønslig henseende at kende og begynder at optræde moderligt og faderligt over for ham. Men oplevelsen af kontinuiteten, at han blot er én af mange studiosi i samme situation århundrederne igennem, hjælper ham ikke mindst. At han placerer sig i en sådan række af pøgelærere, er hans sinds svar til fremmedfølelsen ved mødet med de indfødte. Ikke destomindre føler han sig lukket inde; det er en stenhimmel, der hvælver sig over ham de første dage: »den skyfyldte Himmel, dunkel, ubevægelig, en Hvælvning af Sten. Jeg krøb sammen for den som for min Skæbne« (s. 235), og i præstegården er der fængselsluft (s. 237). Men Jacobus Uz og kisten i kapellet, som Clemens sniger sig til at krybe i, forsikrer ham om, at han skal dø en gang (s. 271 og 278-79). Dødsbegæret, som bl. a. skyldes opvæksten under Eberhard, på hvis gravkors Clemens satte Novalis' »Das Leben ist um des Todes Willen« (s. 183), er blevet til dødsvished.

Imidlertid får tilpasningen ham i tidens løb til at føle sig så betrygget, at han må betragte sin sikkerhed som hovmod, da den anfægtes. Syv år er gået, og Clemens er femogtyve år gammel, så kommer pastor Tang og

tager det fra ham, han var sikker på. Om sin rekonvalescens efter lungebetændelsen siger han: »Sidst lykkedes det mig at udrydde det Hovmod, at jeg ikke vilde ligge Doktor Ørebro til Besvær« (s. 375). Angsten for at stå fuldkommen uden det, han kan hælde sit hovede til, gennemlever Clemens, hver gang der kommer en ny præst til øen; men det er kun den ene, der fortælles om; det gav ham efterhånden »det rette Sind, Menneskets Sind, der ene er Tak« (s. 361). Fra at tro sig mere end et menneske, et væsen, der skyder sin egenvilje ind i Guds og ønsker selv at bestemme sit sted, bliver Clemens altså menneske alene (s. 377). Han får sig en hytte at bo i, og vennerne skaffer ham privatundervisning til erstatning for skolen. Han føler sig hjemme blandt de nære ting og gør hver dag det stykke arbejde, som kræves af ham. Men ensom bliver han også (s. 377), og for det ensomme menneske er drømmen en nødvendighed: »Jeg sansede atter Duften af den blå Blomst og forstod, at først dér, hvor den er gået ud, har Ulykken nået Mennesket« (s. 374). Hos Clemens er der ikke længere tale om den drøm, der dræber, faderens romantiske længsel, som var en mulighed for ham; det vises ved den kontrast til ham, som Agnete og Steffen Vendelin er; de kæntrer begge på virkeligheden. På den anden side ses det af modstillingen Clemens over for tolder Vendelin, at drømmen er nødvendig. Vendelin berøver sin familie alle midler for at kunne bygge sit »Slot« en gang og gør derved sine børn til livsuducelige drømmere, fordi moderen må mætte dem med sin fantasi. Han vil det selv og går til grunde (s. 317 og 318).

Menneskelighedens modsætning, det dyriske i mennesket, kommer op i Clemens (s. 397 og 398), bl. a. fordi vennen Jacobus Uz er borte fra øen, da han udsættes for Grünaus fristelse. Men en dag vågner han op af sin rus på kroen ved synet af Dorete i den forklarede skikkelse, hun har antaget for ham, og at han angrer sin synd i ørkenen, netop på det sted, hvor festen, som endte på kroen, holdtes, fornyer hans væsen. Clemens konstaterer, at han »mistede intet, men vandt Ydmyghedens Visdom« (s. 398).

For de to foregående udviklingsfaser, ankomsten til øen og episoden med pastor Tang, kan der findes symbolske overbegreber, korset og »den blå Blomst«; her ved Clemens' fald for Grünau er det vanskeligere; en forklaring skal snart forsøges.

Ydmygheden er at give afkald; det fører til misundelse mod dem, der har, bl. a. Adam, der har Dorete og nu er biskop. Derfor flygter Clemens fra øen for at vinde det, han mener tabt. Men af den store verden, der

rummer det, han krævede, skræmmes han tilbage til øen igen, d.v.s. til *drømmen* om Dorete. Misundelsen, der er manglende viden om mulighed og evner, afløses af indsigt og glæde. Begyndelsen til Clemens' beskrivelse af dette er hans vision af verdensfødslen, mens båden sejler ind mod øen:

Og blodrød svulmede Månen op af Mørket, som et Hjærte, som Guds, cor cordium. Og som vor Båd ilede ned mod det, så vi Vandene fødes af det, Himmel og Hav vælde af dets Glød. Vi stævnede som i Verdensfødsdens Blod. Og alt som det skikkede de mumlende Bølger ned mod os, ind at højne Jorden, Boligen for Planter og Dyr og Mennesker, så vi det efter fuldendt Gærning, befriet og kølnet, stige højere og højere på Himlen, forladende al sin Skabning og os, ene sendende os sit fjærne og kolde Lys. (S. 433)

Dette er ikke blot skabelseshistorien for Clemens, sådan som den også viser sig i hans gudsbegreb, hvis kim ligger tilbage i barndommen, om den fjerne Gud, som det ikke nytter at bede til: han »ser over Jorden og dens Love og lader hver sin Skabning fuldbringe dem efter sin egen« (s. 391). Det er også Clemens' personlige skabelseshistorie, det kosmiske billede af Dorete, der fødte ham til hans skæbne. Månen er den sublimerede eros. Hende, som han påstår mætter ham så godt som ægteskabet andre (s. 213), ser han for sig i skæret af blå kerter (s. 388), til hendes bryst søgte i sin tid hans blik »som til sit Fædreland, sit længe søgte Hjem« (s. 171), og, siger han, »hendes Øjne gled mod mig med Himlens Højhed og Ro« (s. 171), hvilket angiver forbindelsen bagud til barndommens paradisforestillinger. Siden deres drømmebryllup har Dorete haft hjemme i det paradis, hvor de hører sammen, d.v.s. det, der er Clemens' personlige; sagen mellem ham og Dorete eksisterer kun inden i ham selv. For denne periode står Doretesskikkelsen som overbegreb, mens korset og »den blå Blomst« havde denne rolle i henholdsvis første og anden.

Det viser sig, at hver af de fire faser gennem sit overbegreb korresponderer med et af de fire »Riger«, Clemens oplevede i sin studentersommer efter Eberhards død. Korset står i religionens centrum og er hans barndoms tegn, »den blå Blomst« er det centrale i poesens rige, og Dorete midtpunktet i kærlighedens. I naturen står Afrodite inderst inde, den jordens gud, som han efter egen formening til alt held undgår nærmere bekendtskab med (s. 276); hende kan han kun se i øjnene som Doretess længsels- og drømmeskikkelse, en »Søskendesjæl«, som han kalder hende, da han beretter om deres møde (s. 172). Men hvordan skulle Kidde vise læseren korrespondensen med naturriget i Gränauepisoden

på anden måde end ved at lade fristeren hedde – Grünau, når han samtidig havde brug for ørkenen, dels til at vise, hvordan menneskene udfylder tomheden, dels ved Clemens' anger til at antyde, hvor fylden er?

I de fire udviklingsfaser er der nærmere betegnet successivt sket det, at hvad de fire »Riger« repræsenterer, er blevet placeret rigtigt i forhold til Clemens selv. De er kommet til at betyde netop så meget i forhold til hinanden, at de spiller harmonisk sammen i en tolkning, kulminationen i Clemens' historie. Religionen er ikke længere det livsfjendtlige, som den var under Eberhards indflydelse, men den viden om dødens vished, der gør livet leveligt, fordi befrielsen kommer i tidens fylde. Clemens finder glæde ved tilværelsen til sidst; det eberhardske »Das Leben ist um des Todes Willen« har bevæget sig i retning af sin modsætning. Hvad angår drømmen, så er det ikke mere den drøm, der dræber, fordi den blinder, men den nødvendige compensation for menneskelig ensomhed, eller, mere positivt udtrykt, vidnesbyrdet om at være del af en sammenhæng, selv om hvert enkelt menneske er en ø. Naturen er nu ikke det, som Clemens beruset går under i med fare for fortabelse, men det han, som i ørkenen, fornyes af. Og kærligheden i sublimeret form er dels forudsætningen for caritas, fordi sublimeringsprocessen medfører lidelse, dels den længsel, der fører til viden om Gud og om mennesket selv, erkendelsen.

I hver af disse faser optræder i karakteristisk form en bestemt farve. For perioden efter ankomsten til øen er det den ildgule, livs- og driftsymbolet, i voldsomhed præget af modsætningen til korset, den forsagelse, som Clemens rejser ud med. I anden periode, efter at Clemens har været hjemløs, er det den blå, i »den blå Blomst« og den blå himmel, der hvælver sig over ham i kontrast til stenhimlen i første fase (s. 374). Som sagt optræder den grønne i tredje fase, og endelig i fjerde den blodrøde. Disse farver er det, som findes i fyrets krystalkube – »ikke én, men alle« (s. 435) – »Græsgrønt og Himmelblåt, Ildgult og Blodrødt« (s. 435 og 436). De drejer rundt, er en enhed, »al det vordende Livs Glød« (s. 436). Selverkendelsen er højdepunktet i Clemens' tilværelse, for fyrtårnsoplevelsen er syntesen af hans personlige liv. Mennesket, der stadig skaber sig selv, er et individ. Hele denne verden er det, som dør med ham (s. 421).¹²

Tolder Vendelin, som Clemens fortæller om, når, som sagt, ikke det, han er kommet til. Både hustruen og de ældste børn er døde, men det synes blot at gøre hans daglige løb langs øens grænser mod havet endnu

mere desperat, og man finder ham en aften fanget i den kulde, han selv har skabt omkring sig: de opskruede isblokke. Både derfor og fordi Kidde ikke godt kan beskrive solnedgangen som ildgul, bruger han ordet »Regnbuerøg« (s. 393). Prinsen, hvis såkaldte triumfvogn er malet i regnbuens farver, men drysset med prinsekroner (s. 323), søger glemsel, som Clemens gjorde det, da han rejste fra København, men den længsel, vognen er det symbolske udtryk for, er grotesk, netop fordi han ikke, som Clemens, tager sit fald ind i sit liv på nogen måde. Han, der har været gesandt i Europas store hovedsteder, men nu er forvist for homoseksualitet, søger tilbage til storhedstidens ydre kendetegn, den pragt, han prøver på at skabe om sig, er tom, fordi han selv er det (s. 222 og 323). Endelig ser det ud til, at Jacobus Uz i sin tid, da han løb efter Madeleine og døde som kønsvæsen over hendes lig ved foden af fyret, har oplevet noget lignende som Clemens. På grund af sin pukkel, sin last af slægtens og sin egen synd, som han siden oplevelsen ved fyret bestræber sig for at råde bod på, strider han for »Visheden om, at alt kan sones, at enhver kan oprejses, og alt endes som det begyndes: i Gud« (s. 417). Det vigtige, at han ender med at føle sin kamp tabt, skal jeg vende tilbage til.

V.

En karakterisering af Clemens som type gør det lettere at se ham i relation til bogens øvrige personer, end det for ham helt specielle. Det er ikke enhver givet at opleve det, han gjorde. Hvad årsagen er til det, giver Kidde måske en hjælp til at finde, når Clemens siger, at netop fordi han »bestandig stod på den åbne Mark«, gaves det ham »stedse at have Stjærnerne for Øje« (s. 163). Udtrykket »den åbne Mark« hentyder til Clemens' elendighed og til hans ophøjelse, til sømandens historie og den gamle Doretes slutbemærkning: »Ja, hvad vilde Verden, hvad vilde vi alle blive, om ikke der gaves Stakler som han?« (s. 448), men det er ikke utænkeligt, at det også går på det, der muliggør, at Clemens på én gang kan være stakkel og helt. Den rolle naturen, først og fremmest ørkenen, der står for ham som »Skabelsens Værksted« (s. 291), spiller i hans tilværelse er stor. Så meget betyder dette sted for ham, at han kan sige: »Om ikke Ørkenen var her, jeg véd ikke, hvorledes jeg skulde have klaret mig. Og tidt griber jeg mig i at tænke, at Paradiset kan ikke være uden *sin* Ørken« (s. 32). Her beskriver han sin situation, mens han sidder i sandet, der hvor han som Grünaus svirebroder var med til festen:

Jeg hørte Havets sagte Åndedræt og ingen anden Lyd, som havde jeg siddet Menneskenes tusinde År ud, og var jeg og min Synd blevet ene tilbage, glemte af den store Dommer, gemte at fortære hinanden. Højt oppe under den lysslukte Himmel drog en Fugleflok hen, som det sidste Tog af Sjæle, der kaldtes ind for Dommen og Glemslen. Det sidste Menneske sad jeg, her på det Stenrev, der havde båret det første. Langt ude i det Grå sprang en Funke op, som fra hans Flintesmedje. Mødtes jeg med ham, hin årle? Drejede Tiden sig hjem i sig selv? Å nej, det var jo Fyret, der sendte sit Lys ned til mig. Så levede der da altså Mennesker endnu. Eller – var det den nye Slægt, der for første Gang tændte sit prøvende Lys (...). Jeg følte Gryets Dis om panden, og mit Hjerte – hvor det for-gangne Liv på denne Ø, fra hin Stenaldermands stumme Ensomhed, gennem dens tusinde senere Beboeres, ned til min egen Kvide havde søgt sig hen, som en Fugl fra en synkende Rede – bankede nu sine sagte Slag på den fornyede Jord. Ja – Jorden var blevet ny i denne Nat og jeg med den. Min Synd var forladt. (S. 406–07)

På det symbolske plan er ørkenen den tomhed i sindet, som menneskene gruer for og dækker over, men hvor netop Clemens finder fylden. På det realistisk-psykologiske plan er naturoverensstemmelsen en betingelse for den åndelige frugtbarhed, der driver hans udvikling. I den drømmende sindstilstand, han kommer i ved at overgive sig til naturen, åbnes der for hans væsens reserver. Men det er ikke blot naturen, der har denne funktion, også i den historiske kontinuitet henter han ny styrke ved for en tid at afspænde som relativt betydningsløs del. Det så vi ved ankomsten til øen (jfr. s. 237, 238–39, 240–41, 279, 341). Clemens er en vegetativ type.¹³

Erik Lange er ligesom Clemens en drømmer. Parallellen mellem dem er klar. Deres forhold til henholdsvis faderen og Eberhard minder om hinanden, idet det til dels er dem, der har gjort sønnerne uskikket til livet. Erik er som Clemens »kommet hertil, fordi han søgte sin Grav« (s. 14), og Erik har heller ikke helt opgivet sit krav om storhed, men han lider af tvivlesyge; sanatoriet har han det første år på øen »fuldendt til øverste Fløj – og siden pillet ned igen, Sten for Sten – – –« (s. 8). Den skuffelse, at andre nu bygger det, kommer han over i løbet af Clemens' fortælling, og han bliver i stand til at se ægteskabet, sin hustru og lægegerningen på øen som sin rette grobund. Billedligt lægges der vægt på det vegetative hos ham også; Ellen »tog ham om Hovedet med de store, faste Hænder, der duftede af den våde Muld derhenne« (s. 28); for Clemens var Dorete

»den varme Muld, hvori Blomster gror og bærer Frugt« (s. 213); men forholdet mellem Dorete og Clemens er drøm, det mellem Erik og Ellen virkelighed. Ellen, som Kidde lader forstå sin mand meget godt, kalder ham en drømmer; den tilføjelse hun kommer med, gør hun ikke af hensynsfuldhed alene, men helt i bogens ånd: »For dit Værks Skyld kalder jeg dig en Drømmer. Andre kunde ikke drømme det; men *du* kunde ikke bygge det« (s. 203).

Over for personrækken Clemens, Erik og evt. pastor Honorius og Jacobus Uz kan man nemlig stille en anden, som opfatter mindst to, Adam Colbjørnsen og pastor Tang. Begge disse Clemens' antipoder ender som biskop (s. 394-95), hvilket også viser kontrasten mellem Honorius og Tang; den sidste er en af de kirkens mænd, der har gjort det nødvendigt for Honorius at flytte til øen, så Gud ikke skulle glemmes. Adam og Tang er handlingsmennesker, lige som det antydes om sanatoriets bygmestre. Mens tilbøjeligheden til drømmeri kan slå over i momentan selvopgivelse, er Adam og Tang stærkt viljesbetonede mennesker med livsappetit, personligheder i sædvanlig forstand, der evner at nå højt i samfundet, men de mangler øjensynlig den åndelige frugtbarhed, der karakteriserer drømmeren. Egenskaber, der normalt ikke sættes højt, vurderes i bogen som positive kvaliteter. Forskellen mellem de to typer ses også i personernes ydre. Ifølge den beskrivelse, Erik giver af Clemens, hilser han »smilende God Dag«, og Erik tænker på »hans hvide Hoveds stille Holdning« og »hans sænkede Øjnes Blik« (s. 17); han har »perleblå Øjne« (s. 31). Adam derimod har en »skarp« profil, og han er desuden »jærnflettig« (s. 159). Ved mødet med Dorete er hans blik for Clemens »som et blottet Sværd« (s. 173). Hvad angår pastor Tang, bemærker Clemens, da han nærmer sig: »Jeg kendte de Skridt! Herskerens, der præger hver Plet, de træder, som sin« (s. 363). Under folks uvilje, fordi han har sat Clemens ud, har Tang »stirrende Jærnøjne i det sortsmudsede Ansigt«, og hans »grønsorte Øjne« rammer »én som et Stød af Jærn« (s. 385). For Clemens skal det ydre svare til det indre (s. 377-78); han hævder, at Tang gerne vil give sin fremtoning pondus ved et vanegreb om frakkeopslaget (s. 365 og 385). Man kan også tænke på den skæbne, hustruerne får. Agnete trædes ned som en blomst under en hæl (s. 385), og Dorete tjener Adams formål, mens han stræber til tops i samfundet; selv bliver hun ensom (s. 282).

Når Jacobus Uz til sidst følte sin kamp tabt for »at alt kan sones (. . .), at alt kan endes, som det begyndes: i Gud« (s. 417), er grunden, at Grünau

trænges ud i havet af befolkningens kulde, efter at han har dræbt Malene. De lader, som om han ikke er til. Grünau tilhører en af landets største slægter, han har »grønbrune Øjne« (s. 399); livsappetitten er hos ham slået over i forbryderiskhed, det han er forvist til øen for. Clemens evnede at spire i ensomheden, men Grünau skal have sin eksistens bekræftet af andre mennesker, og selv da Clemens fortæller ham, at han virkelig eksisterer, bliver det blot værre (s. 417). Hverken han eller prinsen har noget i sig selv at falde tilbage på.

Trods parallellen mellem Clemens og Erik Lange er den sidstes individuelle forudsætninger andre. Hans tid er en anden, »Jeg og mit, vi er jo bare det svundne«, (s. 23) siger Clemens. Men en anden væsentlig forskel er det, at Lange, da han møder Clemens, ikke er kristen. Han er naturvidenskabeligt orienteret, selv om han føler sin beskæftigelse med »Bøger, kemiske og fysiske Apparater (. . .) næsten som en Brøde i sit Liv« (s. 122). Her begriber han noget, som Clemens ikke har evner for, men mener, at dette har bragt ham bort fra hustruen. Erik Lange er anderledes indstillet på psykologisk forståelse end Clemens, der ganske vist er beskeden med at lade sine erfaringer gælde som almene: »Jeg vilde jo kun sige: således var det for *mig*« (s. 130), men som dog ser Gud som alts endelige forklaring. Mellem Lange og pastor Honorius er talen om at bede Dorete komme til øen – det sker først, efter at han er død – hvilket Erik modsætter sig: »Lad da ikke os to blande i deres Forening det jordiske Støv, Skæbnen selv befriede dem for.« Og så følger replikskiftet:

»Var det Befrielse?« spurgte Honorius næppe hørligt. Erik Lange trak på Skuldren: »Spørg *De* Deres Gud – *jeg* spørger kun om Faktum. Jeg tror, de bægge byder, at vi bøjer os.« Pastor Honorius greb efter hans Hånd. »Tak Erik Lange, at *De* lader mig høre det Bud. At bøje sig for det, er Lykken.« (S. 283)

Lange sætter her skel mellem Gud og faktum og ser Gud som en psykisk kendsgerning for den enkelte. Men han længes selv religiøst (s. 50), og da han gav Ellen, hvis længsel han langt om længe har fået øjnene op for, lov til at tage et moderløst barn hjem, skete det med udtrykket: »I Guds Navn, Ellen!« (s. 202), og han lyttede selv undrende til det.

VI.

Forudsat at tolkningen her i det hele er rigtig, skulle Kidde på en eller anden måde vise, at tilhørerne opfatter Clemens' fortælling individuelt,

at de får »Syn for *deres* Tårne« (s. 163). Straks efter at Clemens har berettet om sin oplevelse øverst i fyrtårnet, står der følgende:

[Ellen:] »vi takker *Dem* for Livet –« »– som De lærte os at forstå«, hviskede Erik (...)« [Clemens:] »Nej, Børn, tal dog ikke således! at jeg, der lige drev det til Lærer for Pøge, kunde lære jer noget, I som –« »Som hvad?« spurgte Pastor Honorius (...), »– som derude, i den store Verden og den store Viden forgættede hint ene, De så fra (...) det Tårn, Deres Tålmod, Deres Ydmyghed, Deres Taknemmelighed havde løftet Dem på: at vi er fra Gud og går til ham, og uden ham Intet og med ham Alt. Tak, Clemens Bek, Tak!« (S. 436)

Ved disse patetiske udbrud markerer forfatteren, hvad tilhørernes forståelse går ud på. Replikkerne, som skilles ud fra hinanden med tankestreger, dækker personernes behov. Ellen længes efter et virkeligt fællesskab med sin mand og efter et barn; den viden, Clemens har udvirket hos Erik, skaffer hende begge dele; konsekvent nok takker hun altså for livet simpelthen. Erik ønsker at kende faktum om sig selv og tilværelsen og at indrette sig efter det; følgelig takker han for forståelsen, Clemens har lært ham. Endelig siger pastor Honorius, »som kendte hele Biblen, men ikke det glade Budskab« (s. 287), tak for mødet med den personlige Gud.¹⁴

Når Clemens af rammens personer ikke blot vurderes højt for sine dyders skyld, men også kaldes en stakkel, er en af årsagerne, at han ikke, som Erik og Ellen, har lært et liv i kønnenes fællesskab at kende; kvinden har kun været drøm for ham. Derved har han imidlertid undgået det, han selv, da han taler om doktor Ørebro og hans skæbne, kalder »anden Akt af Tragedien mellem Ånd og Kød« (s. 382). Ørebro er drømmer og stjernekygger, i bogstavelig forstand. Hans hustru er endt på et sindssygehospital som »en altædende Bug«, og hans datter myrdes på et bordel, hvor hun har været blandt de faste gæster. Ved meddelelsen om datterens endeligt falder Ørebro død om. Clemens tænker sig, »at aldrig havde hans Hustru og Datter lukket sig ude fra ham og Ånden, om han ikke havde søgt ene *dens* Frelse i Vagttårnet her på Tugtens Ø, og glemt Kødets Bolstre« (s. 383). At undgå denne tragedie har kun været muligt for Clemens ved cølibatet, han har levet i; den kvindeløse tilværelse er en nødvendighed for hans lykke, hvis de forudsætninger accepteres, som Kidde har skabt sin hovedperson med.

Øens isolation har forårsaget dens »Begær efter Sol«, det Clemens kalder dens synd (s. 297). Men den nye tid, han sent i bogen fortæller om (s. 420), gennembryder isolationen med oftere og hurtigere skibsfor-

bindelser, med telefon og telegraf, badehotel og sommergæster. En af sine opgaver har Clemens fundet i, at »lære denne Ø at leve med Fastlandet og Fastlandet med denne Ø, uden at de opæder og myrder hinanden af Had« (s. 415), som Jacobus Uz udtrykker det. Men så er der tilsyneladende noget paradoksalt i, at han kan sige således:

Tiden er ved at vende sig, Livet vil nå os! Jeg er den sidste af de Gamle, den sidste, der kan tale om Øen, den allersidste Røst, der kan vidne om Mennesket i Ensomheden, den gamle Adam!

og lidt senere:

Jeg har kendt Guds egne, ældgamle Kår for Menneskene! Jeg bryder mig ikke om de nye, menneskeskabe. (S. 420–21)

Clemens indser imidlertid, hvad fællesskabet betyder for menneskene, men har samtidig forståelsen af, at med den nye tid forsvinder hans eget livsgrundlag, naturen. Han dør i rette tid.

Blandt de fantastiske personer, der spejles i Clemens sind, er enken Abel, som døden har glemt. Han søger efter hendes oprindelse, men finder hende ikke en gang i øens tidligste kirkebøger; hun var gammel, da de ældste på øen var børn. Selv har hun søgt døden dér, hvor den ikke findes, på havet og i ørkenen. Men en nytårmorgen ser folk hende hængende i rebet til kirkelokken. Hendes liv er løbet ud med det gamle år; hun hang »som et Lod, for at hindre det nye Års Indringning« (s. 343). Øverst på sit tårn satte Clemens sig helt i besiddelse af den skæbne, Dorete fødte ham til, og, siger han, »at eje sig selv (. . .), det var jo at eje Tiden« (s. 281). Han har anbragt sig i centrum af »Hjulet, som var Tidens Hjærte« (s. 14), og som Lange, foruroliget over dets fart, først troede, at han var kommet udenfor ved at rejse til øen. Med Clemens' oplevelse øverst på fyrtårnet er drømmens løfte om hans og Doretes forening som sjæl med sjæl gået i opfyldelse. Var månen symbolet på Dorete, så identificeredes Clemens med lyset fra fyrtårnet; farvesymbolikken viste, at han erfarede sin egen konfliktløse psyke. Nu flyder månestrålerne og fyrets lys sammen. Han fortæller, at »højt over vore Hoveder steg Evighedens Visere, det brændende Hjærtes Stråler, lutrede til Æter og Lys« (s. 436). Dette billede er fremkommet på følgende måde: da Clemens på skibet glider ind mod øen, ser han strålerne fra fyret: »Lysvingerne skred gennem dens [himlens] Dæmren som Tidens Visere, usynlige, men ustandselige. Evigheden havde taget sin Begyndelse« (s. 434). Her nærmer Clemens sig tidsmåleren. På næste trin er de to forestillinger, om fyret som et ur, og at øjeblikket er langt, smeltet sammen i udtrykket »de evige Visere« (s. 434). Og da

Clemens står på toppen af fyret, hedder det ligefrem: »vi stod under Evighedens kresende Visere« (s. 435). Billedets anden bestanddel, »det brændende Hjertes Stråler, lutrede til Æter og Lys«, er hentet fra visionen af verdensfødslen (s. 433), der, som vi så, også er det kosmiske billede af det, der skete, da han forsagede Dorete. Her er han blevet forenet med hendes sjæl, hvilket vises, ved at de to dele samles i det ene billede. Hun stod for ham som »selve min Tids legemliggjorte Sjæl« (s. 213). Altså må han også dø, når hans tid er forbi! Mødet med Dorete var *felix culpa* for Clemens.

Oplevelsen på fyrtårnet er ganske vist skildret som en *unio mystica*, og Clemens regner sig selv for kristen, selv om han besvarer Langes spørgsmål forsigtigt: »Jeg véd kun, jeg blandt alle Helte bedst har forstået Jesus Kristus (...) og har længtes mod ham hver Stund i mit Liv« (s. 21-22), men Kidde kan ikke betegnes som mystiker; i så fald havde han formentlig ikke kunnet skrive en bog som »Helten«, hvor forfatteren hele tiden står over for sin hovedperson, og hvor alt finder sin forklaring indenfor dens eget rum. Gud er til stadighed blot en psykisk realitet. Skønt bogen vurderer de kristne dyder højt, er Clemensskikkelsen intet ideal. Er han ganske vist selv en asket i livsførelse, præker dog hverken han eller bogen nogen afdøen fra verden. Moralen ligger ikke i et resignationsevangelium, men snarere i et »kend dig selv«. »Helten« klarlægger ikke Guds love, men psykologiske.

NOTER

(1) Afhandlingen bygger på en opgave til Hanne Marie Svendsens »Øvelser over tre romaner efter 1870« ved Københavns universitet, forårsemestret 1965. Jeg takker fru Svendsen og holdet for impulser. Desværre er det praktisk umuligt at anføre dem. Sidehenvisninger gælder 1. udg. 1912. Til orientering i det seneste og største oplag (Gyldendals Bibliotek 27 (1963) v. Jørgen Bonde Jensen skal oplyses, at dettes sidetal indtil 100 er en smule større, derefter nogle få procent mindre end 1. udgaves parallelle steder, eksempelvis: 1912/1963 3/9 5/54 100/100 150/147 197/191 250/241 300/288 350/334 400/381 448/426. – (2) 1.9.1912. Optr. H. K. Artikler og Breve, v. J. M. Jensen, 1928, s. 21. – (3) Optr. Kultur og Barbari, 1955, s. 45-47; jfr. bl. a. Geismar i Højskolebladet, 1917, s. 1241 ff.; Hesselaa i Den nye Litteratur, 1928, s. 239; Bukdahl: Det moderne Danmark, 1931, s. 235; Andresen: Litterære Perspektiver, 1949, s. 153. – (4) Ugens Tilskuere, 1914, bd. 5, s. 104; Omkring Kulturkrisen, 1929, s. 59. – (5) Litteraturen i Danmark, 1954, s. 112. – (6) Digtere og Dæmoner (i det flg. D&D), 1959¹, s. 75, 68. – (7) D&D, s. 44, 73. – (8) Udat. brev, cit. Niels Jeppesen: H.K., 1934, s. 106-07; D&D, s. 73. – (9) Georg Christensen

nævner i anm. i Hovedstaden 4.12.1912, at fyrtårnet ses gennem hele fortællingen og citerer det anførte, men uden tolkningsforsøg. – (10) Jfr. D&D, s. 69. Bogen lægger dog mere vægt på, at faderen har svigtet sin forsørgelsespligt. – (11) Der bør skelnes mellem Clemens' tanker som gammel og hans forsøg på at sætte tilhørerne ind i de tidligere situationer. D&D, s. 71 sammenblandes dette (jfr. »Helten«, s. 183 og 103). Clemens ender med delvis at vurdere livet positivt. – (12) Jfr. Jacob Böhme: *Aurora oder die Morgenröte im Aufgang*, Stuttgart, 1835, s. 143: »Wenn der Blitz im *Centro* aufgehet, so steht die göttliche Geburt in voller Wirkung: in Gott ist es immer und ewig also, aber in uns armen Fleisches-Kindern nicht. In diesem Leben währet die triumphierende göttliche Geburt in uns Menschen nur so lange, als der Blitz währet; darum ist unsere Erkenntnis stückweise.« Og s. 292: »Wenn nun dieses geschieht [at du bryder gennem himlen og griber Gud ved hans hellige hjerte], so bist du wie der ganze Gott ist, der da selber Himmel, Erde, Sterne und Himmel ist; und hast auch ein solches Regiment in dir, und bist auch eine solche Person, wie der ganze Gott in dem *Loco* dieser Welt ist.« Jfr. videre »Helten«, s. 107, 212, 344, 424. – (13) Jfr. Feilberg: *Saml. Skr.*, 1949, I, s. 15, 49, 69–70. Kidde benytter måske Feilbergs antipersonlighedsideal. »Aage og Else. Døden«, 1902, s. 163 nævnes »Om størst Udbytte af Sjælsevner«. – (14) D&D, s. 74 antydes en fortsættelse af konflikten fra de foregående romaner hos Lange; forstår han Clemens ret, besinder han sig imidlertid på sig selv. – Det *kan* kun være et fremmed barn, de tager til sig, når der på en gang skal henvises til Clemens, og Ellens behov skal opfyldes.

Tillæg til
Fremførelsens historie

Af ARTHUR ARNHOLTZ

Danske Studier's redaktion har venligst givet mig lov til at komme med et par tilføjelser og rettelser til min artikel: Fremførelsens historie i Danmark (i tidsskriftets årg. 1965, s. 5-26).

I forbindelse med *den kirkelige tale* (2. afsn., s. 6-10) bør nævnes to nyere værker, Michael Neiiendams Evangeliets Forkyndelse (Haandbog i Kristendomskundskab V, 1943, s. 7-89, se tillige IX, 1948: Kirkelige Tekster i Udvalg, 344 s.) og antologien Danske Prædikener gennem Tiderne, Indledning og Udvalg ved Urban Schrøder med Bistand af Hal Koch (1954, 328 s.). Ordet mesterlig melder sig ved læsningen af begge bøger; det gælder Neiiendams fremstilling både af prædikens historie og af dens teori, og det gælder mange af antologiernes prædikener. Om selve fremførelsen finder man dog næsten intet. Neiiendam strejfer den under behandlingen af den specifikke prædikesituation (s. 70 f.): »Hvordan forbindes 'det objektive' (Guds Evangelium) med 'det subjektive' (Forkyndelsen)? ... Det er *Guds Ord*, der skal prædikes, og det er *mit Vidnesbyrd*, hvorved Guds Ord forlanger at blive prædiket.« Han indskærper begyndere at nedskrive prædikenen helt for at holde modersmålet i ære (s. 78), men forlanger den lært udenad; selv den bedste oplæsning, siger han med Spurgeon, smager af conceptpapir (s. 79). Men bortset fra disse antydninger ønsker han ikke at komme ind på foredraget. Straks i forordet hedder det (s. 7):

Læseren vil i denne Fremstilling forgæves søge Orientering i den almindelige Retoriks Regler (*la vraie éloquence se moque de l'éloquence, Pascal*); her findes ikke Vejledning i Diktion eller Sprogform, ej heller Raad om Gestikulationer, Advarsler mod *bad manners* ... Den, der søger, skal finde -

og om Bastholm skriver han sidenhen (s. 36):

Da han udelukkende behandlede Veltalenhedens Form og Gebærdernes rette Brug, kom Indholdet til at hælde mod en indstuderet Iscenesættelse. Naar man giver Regler for »det naturlige«, hævner Naturen sig. Den holder et Spejl op for Tilhørerne, som faar at se,

hvorledes Naturen forvrænges til detailleret Kunstfærdighed og ender i Unatur. Det er kun faa, som paa dette Omraade taaler at tage mod metodisk Belæring, uden at det gaar ud over Personlighedens ægte, indre Værdier.

Negativiteten føles påfaldende hos en mand, der livet igennem (det kan hans medarbejdere bevidne) omfattede fremførelsens kunst på alle felter med levende interesse.

Urban Schrøder følger i sin indledning til antologien stort set Neiiendams fremstilling. Forfatterlisten rækker fra Widukind (Sachserkrøniken o. 968 om Poppo's jernbyrd) til P. G. Lindhardt, og linien er klar, hvad angår indhold og stil. Vi hører jertegnspostillernes enfoldige fortælling og oplever Palladius' og Tausens umiddelbarhed, rystende eller hjertegribende efter lejligheden. Vi overværer Niels Hemmingsens tungtskridende udredning i punkter og underpunkter, Henrik Gerners ortodoksi og bodsfromhed, fynd og tankeflugt og Peder Herslebs gennemborende, pietistisk-psykologiske analyse af kristenlivets kampe. Vi føres gennem rationalismen - Balles forsvar for troen mod fornuftsdyrkelsen og Bastholms kompromis med den - frem til det 19. århundrede. Her regenererer forkyndelsen efter tre hovedlinier, Mynsters, Grundtvigs og Vilhelm Becks. De er alle Kristus-forkyndende, men bliver det ad forskellige veje - Mynster ud fra sin tids romantisk-individualistiske dannelse, Grundtvig på tværs af tiden ud fra sit kirkesyn, og Vilh. Beck ud fra danske og engelske vækkelsesbevægelser, som han og hans mænd, til og med Olfert Ricard, aktualiserede som Indre Mission. Mod alle tre retninger, mod idealismen, trygheden ved fællesskabet og mod missionsiveren satte i vort århundrede Tidehvervsbevægelsen ind. Det er en fornyet ortodoksi, der ene vil virke ved sit saglige indhold, i frontstilling mod alt, hvad den fordømmer som forlorent, halvkristeligt eller »folkereligøst«.

Vil man prøve at lytte sig til prædiken*fremførelsen* gennem tiderne, som antologien ikke omtaler, må man først kende disse hovedlinier; de angiver tidsånden, et vist fællespræg for hver periode - barokens massive kraft, pietismens bevægede intimitet, oplysningens frigide pænhed o.s.v. Men at komme videre fra det blotte tidspræg til hvert enkelt stykkes klanglige individualitet er næppe muligt uden ved hjælp af andre, direkte vidnesbyrd om fremførelsen (om de findes). For de verdslige talers vedkommende tillod den blotte betragtning af teksterne visse, forsigtige slutninger m.h.t. foredraget (jf. min afh. s. 11 f.). For de kirkelige talers vedkommende falder det sværere trods alle forskelle i substans og stil.

Naturligvis kan man fæste sig ved sigende enkeltheder som følsomme udråb, retoriske spørgsmål, nærgående appel, søgte aktualiteter, snerrende udfald eller frysende objektivitet – men et samlet klangbillede, et sammenhængende tonefald med dets sving eller forbehold er det vanskeligt at forestille sig fra gang til gang. Michael Neiiendam nævner vanskeligheden i omtalen af H. M. Fenger (s. 54):

... saa afgjort det mundtlige, henførende Ords Prædikant. De trykte Prædikener giver ingen Forestilling om hans Evne til umiddelbart at kunne give sig hen i et Ord, i en Stemning, i en Situation og lade Indfaldene raade, som de kom fra Hjertet; de trykte Prædikener viser kun Talens Spring. Fenger var et Troens Søndagsbarn.

Hans Tausens bedårende skildring af Gudsmoder julenat (antologien s. 35 ff.) er endnu musisk. Med Niels Hemmingsen tager det diskursive fat, som aldrig er ophørt siden. Måske er det dette, der har trukket en hinde af konvention hen over den gejstlige skrivekunst.

I forbindelse med *den verdslige tale* (3. afsn., s. 10–13) fortjener også et par skrifter nærmere omtale. Det første er Frederik V.s fundats af 7.7.1747 for det Sorøiske Ridderlige Academie. Ligesom Ove Høegh-Guldberg stod bag latinskolernes nyordning 1775 (jf. min afh.s s. 18), således havde Holberg stået bag genoprettelsen af ridderakademiet (om »Sorø-Oplysningen«s indsats for undervisningen i og på modersmålet jf. F. J. Billeskov Jansen: Da. Litt. hist. 1964, s. 380–405). Han aftrykker fundatsen i anden-udgaven af Dannemarks og Norges Geistlige og Verdslige Stat (1749, s. 239 ff.). Om fremførelsen hedder det (afsn. II, 4):

Academisterne skal ikke til de ved *Universiteterne* brugelige *Disputationer* forbindes, men dog ey heller nægtes denne Øvelse, naar de dertil maatte have Lyst; Derimod skal alle, enhver i sin Tour, paa Høytidelige Dage holde *Orationer* i det Danske, Latinske, Tydske, eller Franske Sprog, samme skal med Fliid være udarbeydet, og af den *Professor*, som docerer *Eloqvntiam*, være igiennemgaaet, paa det at de Unge kand vænne sig til, at tale *publice* med Held og Yndest, og fornemmelig, at de kunde lære, ey alleene Rigtighed i Tanker, men ogsaa *Oeconomien* af en vel indrettet Tale, og Ziirligheden af *Tour* og *Expressioner* i det Sprog, hvorudi de vil skrive og tale; til den Ende skal ogsaa *Academisterne* gives *Themata* af alle Slags Breve, Historier eller Fortællinger at udarbeyde. Og, som er u-forbigiængelig fornødent for dem, som i sin Tiid skal bruges udi *Civile* og *Juridiske*

Forretninger, at have grundig og vel lært Vort eget Lands Sprog, saa skal derpaa særdeles legges Vind, saavel ved Oversættelser, som ved *Elaboration* af de foresatte *Themata*.

Det andet skrift (som min afhandling kun nævnte, s. 11) er Sven Clausens Talernes Præg (Den da. Rigsdag 1849–1949, bd. IV, 1949, s. 393–492). Det er en 100 s. stor førstehånds skildring af dansk politisk talekunst. Clausens specifikke hjemmegjorthed både i kompositionen og sproget glemmes hurtigt under indtrykket af den fylde af oplysninger og morsomme karakteristiker, han bringer. Man må oprigtigt ønske, at dette originale værk, der ligger højt over mængden af trivielle (udanske) retoriker, kunde blive optrykt som selvstændig bog og derved blive draget frem af sit skjul.

Den verdslige talervirksomhed, begynder Clausen, havde været ringe før rigsdagens oprettelse. Der var talt lidt i Studenterforeningen (fra 1820), i Højesteret (»et råbarket prokuratorvid« bl. a. om Struensee), i kaffehuse og selskaber; men endnu stænderforsamlingerne viste begynder-vanskeligheder, stammen og hakken. De national-liberale akademikere tog antiken til mønster (to adjektiver, to appositioner – »tråden tages op, just som man troede den tabt for evigt«), optrådte med victoriansk selvhøjtidelighed og lidt »vindigt«. Helstatsfolkene bragte en sagligere tone fra kollegierne, nobel og tør – uden spil for galleriet. De og bønderne var lige irriterede over de national-liberale. Orla Lehmann løfter sig over sin Madvig'ske dannelse som folketaleren af natur; han giver følelser, der allerede er til stede i forsamlingen, et henførende udtryk. Grundtvigs latinmodstand var ægte, hans nordiskhed lidt tilgjort, og han var anstrengt morsom for at virke engelsk; den ægte engelske skyhed fortrængtes dog stundom hos ham af koketteri eller hysterisk styrke – den grove tone fra Luther, mener Clausen (s. 420, 436). Det blev hverken den latinske eller den nordiske tone, der sejrede i vore politikeres talekunst, men netop det engelske »understatement«. Det moderne præg (s. 438) træder frem hos Hørup, der vendte sig fra Kierkegaards langelige patos til Goldschmidts nedstemte, koncise, ikke verbalbundne stil (i »Nord og Syd«). Der er farligt bid i Hørups polemiske ironi, og den blide spot er dansk.

Clausen tegner herefter en række glimrende talerportrætter – uden forsøg på at systematisere, kun med parvis modstilling nu og da for kontrastens skyld. Klaus Berntsens smilende farlige, fynske lune, hans balance som udtryk for overskud, modstilles J. K. Lauridsens skærende,

jyske vid, avlet af mangel. I samme forbindelse (s. 447–51) skildres den jyske alvor: J. C. Christensens tale imod forliget var helt båret af fremførelsen; den var et uordnet udbrud af bitterhed, hån og trussel, »den skinbarlige stammende, jyske vrede, som kanter sig ind på modstanderen«. – Lavmålet nåedes med Albertis forsvarsmetoder, hans vulgære skænden, kry benægtelser, kontra-insinuationer og Biedermeyer-attitude (i censurspørgsmålet). Herimod stilles den urbane tone hos en angliceret storkøbmand som Peschcke Køedt, en berejst, dannet liberalist, socialt indstillet og tolerant. Og i samme gruppe (s. 451–66) stilles Pinstrups bevidste barskhed, hentet fra Jakob Knudsen (Clausen vejrer Luthers plumphed for anden gang). Det var den truede husbondautoritet, der talte mod tyendet og storbyen – »den sunde bondekultur formodedes at inkludere en brysk røst som modsætning til den dekadente moderne kultur«. – Over Ove Rodes lidt fremmede kølighed, Lauritz Bircks selv-sikre skødesløshed og Axel Dams doktrinarisme (»den lærde bøffeltone«) når Clausen frem til sit sidste kontrasterende par: industrifyrste og arbejderhøvding. Industrifyrsten er en krydsning af håndværker og akademiker; Alexander Foss tilhørte det første hold af matematisk-naturvidenskabelige studenter. Kundskab er dem kun et middel til fremsyn og handling; det er virkelighedens mænd, på vagt over for Hostrup-tidens æstetik og drømme. De taler gerne om katastrofe eller fallit, »hvis chefen ikke får sin vilje«, og drages fra partierne mod det korporative. – Arbejderhøvdingen er naturligvis Stauning. Hans taler virkede ved bunden kraft; de var ret venlige og imødekommende, men farlige. Han begyndte (1906) med et let knirkende vinkelskriversprog (erholde, henligge, bemærke os). Danskerne har et dårligt sprogøre, skriver Clausen; er de usikre, hjælper de sig med halvtysk cand. jur.-prosa. Det fortog sig dog hos Stauning. Dybest og varmest blev hans taler ved Gustav Bangs bære (6.2.1915) og ved indvielsen af arbejderhøjskolen i Roskilde (9.6.30). På tinge var han mut, med bid i forbigående som hos hans yndlingsforfatter Pontoppidan.

Efter talerskitserne gør Clausen kort status (s. 483–92). Højstilen er forsvundet, normalprosa fremhersker, oplivet stedvis af humor, sjældent af fynd. Debatten er stort set illitterær; få bliver dog politikere eller talere uden at have et gran af poeten i sig (Clausen minder om Grundtvig, Ploug, Schack, Hørup, J. C. Christensen, Rode, Stauning og A. C. Meyer). Mnemotekniken er opgivet; der tales efter manuskript i strid med forretningsordenen. Om talernes opbygning og egentlige fremførelse har

bogen kun et par løse bemærkninger (s. 490 ff.). Hvad Clausen kalder »tone« i sine stilskitser, fører dog ofte frem til det næsten hørlige. Og han slutter selv med et par linier om foredraget: I hans bog (jeg refererer) er de taler rost mest, der læses med størst glæde. Det bør dog huskes, at taleren er i slægt med skuespilleren; fremførelsen kan have ændret meget og betydet meget, selv om den er umulig at forestille sig efter det skrevne referat. (Se som supplement Svend Thorsen: Den politiske talekunsts forfald, »Samrådet« sept. 1965.)

Endelig må jeg i tilknytning til min afhandlings sidste område, *oplæsningen* (5. afsn., s. 17-26), gøre rede for endnu to værker, et som jeg har fejlplaceret, og et som jeg ikke har fået med.

Det første er det lille skrift: Om Oplæsning. Kortfattet Vejledning til Undervisningsbrug og Selvstudium (92 s.), som Gyldendals forlag udsendte 1888, anonymt »med et Forord af Prof. P. Hansen.« Bogen er koncis og myndig og synes skrevet af en erfaren, reflekterende kunstner med overblik over alle fremførelsens former og situationer. Ud fra dette indtryk og flere indre kriterier, ud fra P. Hansens forblommede fortale og et lige så forblommet brev fra ham samme år, og ud fra en ytring af Vilhelm Andersen til mig (mundtlig i 1940-erne) mente jeg at kunne sand-synliggøre, at fru Heiberg måtte være forfatterinden (jf. afh. s. 22 f.)

Fra forskellige sider har man gjort mig opmærksom på, at dette ikke kan være tilfældet. Fru Elisabeth Hude anfører (i brev af 2.8.65) både ydre og indre kriterier, som taler imod sandsynligheden af forfatterskabet: fru Heibergs alder (75 år), manglen på omtale af bogen i brevene til Krieger, hendes manglende kundskaber i fransk og fonetik, hendes stil og hendes forhold til digtere og digterværker, der ikke stemmer med en del udtalelser i bogen. - Dr. R. Paulli gør (i brev af 25.7.65) bl. a. opmærksom på to læse- eller trykfejl i P. Hansens brev (Just Rahbek: Breve fra og til Johanne Luise Heiberg, 1955, nr. 693). »I originalen (Rigsarkivet) staar der ikke noget om *Indtægter*, fru Heiberg faar sendt, men om *Indlagte*«, nemlig adgangskortene til P. Hansens Faust-oplæsninger. Den anden fejl angår brevets mærkelige begyndelse: »... Jeg har opsat at takke Dem for Deres Venskab i det svundne Aar og det lille Monument for *Dem*«. Her har brevudgaven, som jeg har fulgt, stiltiende rettet det sidste ord; originalen har »*den*«. »Der skulde maaske snarere staa *det* (nl. Deres *Venskab*)«, foreslår dr. Paulli. Sammenhængen forekommer mig dog stadig ikke helt klar. »Monumentet« for fru Heibergs venlige

impuls skulde så være billetterne, og dem skulde Hansen jo ikke takke for, men sende. Imidlertid, slutter dr. Paulli, »hans pens hast er noksom bekendt.« – I to breve (af 19/7 og 4/8) har dr. Robert Neiiendam foreslået P. Hansen selv som bogens forfatter; han havde den sproglige myndighed og oplæringsrutine bl. a. fra samarbejde med Emil Poulsen. Iøvrigt henviser dr. Neiiendam til en undersøgelse af Gyldendals arkiv. – Dette havde jeg allerede forsøgt, før min afhandling tryktes, men fået til svar, at alle regnskaber fra 1888 var bortkommet. Som meddelt af dr. Paulli er de imidlertid deponeret på Det kgl. Bibliotek, og her er bogen opført under Elna Jacobsons navn. I H. Ehrencron-Müllers Anonym- og Pseudonym-Lexicon 1940 (baseret på Det kgl. Biblioteks alfabetiske forfatterregister) angives imidlertid hendes søster Helene Howitz, f. Jacobson, som forfatterinde, og da forfatterskabet i begge tilfælde må vække undren, vil en nærmere redegørelse være rimelig.

De var døtre af skuespillerinden Louise Jacobson, f. Larcher (1834–1922). Prof. P. Hansens udtalelse i forordet, »at Navnet fremkalder Erindringen om en Kunstnerinde, i hvis Mund det danske Sprog klang fra vor Scene med en sjelden sonor Fylde og Udtalens Tydelighed og Renhed«, skulde således ikke hentyde til den anonyme forfatterinde selv, men til hendes mor. Skønheden i Louise Jacobsons stemme og sprog bevidnes overalt. P. Hansen nævner (i Den danske Skueplads, 1889–96, III, 133) »hendes aldeles usædvanlig smukke Talestemme, blød, fyldig og med et særegent trofast, paalideligt Udtryk i Klang. Organets naturlige Fortrin vare tilmed udviklede med stor Omhu, den klare Diktion gav hvert Bogstav, hver Stavelse den Ret, der tilkom dem, og flød dog som en naturligt sprudlende Kilde.« Edgar Collin taler (i Biogr. Lexikon v. C. F. Bricka 1894) om hendes »Organ, der i Velklang og Egalitet maaske staar uovertruffet paa den danske Scene« og om hendes »mesterlige Versfremsigelse.« Og Robert Neiiendam skriver (Dansk Biogr. Leksikon 1937): »Talestemmen var smuk og Diktionen overmaade tydelig.«

Louise Jacobson, gift 1858 med kommandør, senere kontreadmiral Georges Jacobson, nævner (i Minder fra mit Barndomshjem og mit Teaterliv, Tilskuere 1921, s. 50 ff. og 188 ff., jf. III. Tidende 24.11.1912 og 13.4.1913) »vore tre Smaapiger – Lili, Elna og Helene«, men om ingen af dem giver hun videre oplysninger.

Den yngste, Helene (1864–1958), gift med gynækologen prof. Frantz Howitz, udgav en italiensk parlør og oversatte en række bøger fra italiensk og fransk. Hendes datter har på fru Hudes forespørgsel oplyst,

at moderen ofte talte til hende om disse bøger, men at hun aldrig havde sagt noget om, at hun skulde have skrevet »Om Oplæsning«.

Den mellemste af Louise Jacobsons døtre, frk. Elna Jacobson (1862–1914) blev uddannet på Det kgl. Teaters skuespilskole og optrådte på teatret fra 1895–97. Hun havde dog, efter sin nieces udsagn, ikke ydre for scenen, efter dr. Neiiendams mening heller ikke talent. Allerede fra 1892 havde hun virket som lærerinde i dansk, specielt oplæsning, ved Zahles Skole, fra 1895 tillige ved Privatseminariet for Kvinder. I skoleprogrammet fra 1893 henvises (s. 27) til et særligt følgeblad (s. 43), der omtaler (citater forkortet) »en videregaaende Undervisning i Dansk (fra Nov. 1892–Maj 1893) ved Ida Falbe-Hansen, Ingeb. Simesen, P. Jerndorff (korrekt Versbehandling, fri, naturlig og udtryksfuld Versfremsigelse) og Elna Jacobson (Sprogbehandling, Stemme- og Taleøvelser, Oplæsning af danske Forfatteres Værker . . . m. H. paa Udtale, Tempo, Frasering, Aandedræt)«. Og i programmet for 1894 (s. 44) hedder det: »Til Efteraaret inddrager Skolen under sig den 'frie' Vejledning i *dansk* Sprog, Tale, Oplæsning af Prosa og Poesi . . . som er blevet ledet af Frk. Elna Jacobson (m. førnævnte medarbejdere).« I de følgende programmer, både for skolen og seminariet, forekommer hun sædvanlig, dog undertiden (tidligst 1897) erstattet af eller samarbejdende med »Dr. Vilhelm Andersen« eller andre. Endelig bringer begge programmer for 1914 korte nekrologer. De er velmente, men forekommer mig påfaldende knappe i fh. t. hendes inspirerende virke, som det er blevet mig beskrevet af flere af hendes elever, bl. a. frk. Dora Sandal.

I 1898 udsendte Høsts forlag: Poesi og Prosa af danske Forfattere, samlet til Oplæsningsbrug af Elna Jacobson (316 s.). I forordet takker hun Ida Falbe-Hansen og Otto Jespersen for gennemlæsning af manuskriptet og frk. Zahle og prof. Hans Olrik for indførelsen af faget henholdsvis ved skolen og seminariet og ved Statens Lærerkursus. Hun bemærker, at oplæsning »som Skolefag ikke er mere end ti Aar gammelt«, men nævner i den forbindelse hverken P. Hansens, P. Jerndorffs eller Vilh. Andersens navn. Kun ét sted (s. 9) henviser hun til bogen »Om Oplæsning« fra 1888; det sker uden forfatterangivelse og i anledning af vokaludtalen; bogens kyndige råd om selve fremførelsen benyttes ikke. Dette er så meget mere påfaldende, som hendes bog fra 1898 ikke er på højde med det 10 år ældre skrift. Den begynder med 32 s. teori. I en indledning om sproget kommer hun ind på forskellen mellem det ældre tale- og foredragssprog og den smukkere helhedsbehandling, man fandt

dengang. »Jeg tvivler ikke derom,« skriver hun, »da jeg sjælden har hørt Dansk lyde smukkere end i min Moders Mund, men, og det er for mig det vigtigste, det lige saa fuldt i den daglige Tale som i Oplæsning.« – Derefter følger et afsnit øvelser efter tysk mønster: Artikulationssætninger med indholdsminimum, og så det stykke, som skulde være bogens væsentligste: Om Oplæsning. Det falder lidt for almindeligt ud (om at læse langsomt, trække vejret let og naturligt o. desl.). Det er en hjemmegjort skønpædagogik, velment, men uden den ti år ældre bogs horisont og myndighed. – Herefter kommer (s. 35–56) fem mønsterstykker, kommenteret med indskudte bemærkninger som stemningsregie (ligesom 1888-bogens); og så følger den egentlige antologi (s. 59–178: Prosa; s. 181–316: Poesi), et fortrinligt, alsidigt udvalg med mange, nu mindre kendte ting. Et løfte om et 2. bind med dramaprøver blev aldrig indfriet (det lykkedes kun K. L. Rahbek: Dansk Læsebog II, 1804).

Jeg har givet Elna Jacobson den foranstående fyldige behandling, først fordi hun har sin egen betydning i fremførelsens historie; hun er nok skaberen af det særlige milieu på Zahles Skole, hvori oplæsningen har kunnet trives gennem årtier. Men dernæst har hun sin særlige problematik som forfatterinde af de to oplæsningsbøger. Bogen fra 1888 blev til, da hun var 25 år og hendes mor var 53. At den »er bedre end antologien 1898«, skriver dr. Paulli, »kan nemt forklares ved at hun til den første har haft moderens støtte – saadan opfatter jeg P. Hansens udtryk (fra forordet) 'Egne og andres Iagttagelser ere da blevne samlede' – hvilket atter motiverer at hun ikke har villet staa som forfatter paa en bog hun ikke var ene om, men paa den anden side at hun, som P. Hansen skriver (smst.), ikke har tilstræbt 'en strengt bevaret Anonymitet'«. – Til antologien 10 år efter kunde hendes mor, for alderens skyld, jo nok have støttet hende igen, og hun selv skulde være blevet rigere på erfaring. Men det omvendte synes at være tilfældet. Vel er der ligheder mellem de to bøger i pædagogisk anlæg og typografisk opsætning. Men forskellene er større. Antologien er moderniseret i ortografi, fonetik og smag. Men den er, sine gode sider ufortalt, navnlig et værk af en mindre ånd, lidt almindelig, lidt svævende – uden 1888-bogens knaphed og slagkraft. Hendes mor må vel så have haft en meget væsentlig andel i den første og, trods det udtalt hjertelige forhold imellem dem (jf. både indl. og slutn. af hendes »Minder«, Tilskueren 1921), af ukendte grunde have været uden andel i den anden.

Til sidst: Jeg skylder Danske Studiers redaktion og de her nævnte

fagfæller tak samt docent Vagn Rehling, der tidligst gjorde mig opmærksom på min fejltagelse. Men jeg skylder især min beundrede lærer Vilhelm Andersen, at jeg gengiver vort replikskifte om sagen, så vidt jeg husker det, således at fejltagelsen ikke lægges ham til last. Vilh. Andersen havde engang i 1940-erne optrådt på Lyngby Statsskole, og i en samtale bagefter fortalte jeg ham, at jeg havde fået oplæsningsundervisningen på universitetet. Han så polisk på mig: »Det har jeg aldrig turdet!« Det var det første stød, men der kom et til: »For tænk, hvis jeg var kommet til at udklække lutter små Vilhelm'er!« Jeg sundede mig. Så spurgte han: »Nå, bruger De så fru Heibergs bog om oplæsning?« Jeg, yderligere nedgjort: »Har fru Heiberg skrevet en oplæsningsbog? Hvad hedder den?« Vilh. Andersen, lidt fraværende: »Ja, det husker jeg ikke, men det kan De nok finde.« Så mange var ordene, og jeg fik dem desværre aldrig suppleret. Jeg har siden troet, at det var 1888-bogen, han dunkelt mindedes fra sit samarbejde med kredsen på Zahles Skole; men fejltagelsen er sikkert min alene. Der bliver altså et spørgsmål tilbage: Kan han have tænkt på noget andet skrift af fru Heiberg eller blot på de teoretiske dele af Erindringerne?

Mindre bidrag

GOLDSCHMIDTIANA

I.

Goldschmidt, skildret af hans fætter

Enhver postembedsmand i Danmark kender navnet Joseph Michaelsen. Det var ham, der som fuldmægtig i generalpostdirektoratet i 1859 udgav brochuren »Om Transitportoens og den internationale Portos Afskaffelse og Afløsning«. Som alt nyt – også det indlysende rigtige – havde hans forslag vanskelighed ved at trænge igennem, men i 1874 gennemførte endelig den nystiftede Verdenspostforening det, der for os er noget selvfølgeligt: at vi ved i afsenderlandet at sætte frimærke på et brev til udlandet får det uden yderligere omkostninger direkte befordret til bestemmelsesstedet. Tyskerne var tilbøjelige til at tilrane sig æren for ideen, men Michaelsens fædreland fastslog hans prioritet ved i 1906 at tildele ham fortjenstmedaillen i guld.

Hvor mange ved derimod, at han var Meir Goldschmidts kødelige fætter, eller har læst hans interessante memoirer »Fra min Samtid«, der udkom i to bind 1890–93? Naturligvis har Goldschmidts biograf Hans Kyrre kendt dette værk, men iøvrigt er det mest historikere, der har udnyttet det på grund af alle dets mange oplysninger om dansk politik i midten af det forrige århundrede. Joseph Michaelsen stod især godsejerpolitikerne nær, fremfor alt baron Carl Frederik Blixen Finecke, som Goldschmidt også trådte i forbindelse med, og var 1865 ivrigt optaget af at skabe basis for dannelsen af ministeriet Frijs. Hans erindringer har imidlertid værdi udover de historiske oplysninger, de bringer; som skribent er han i besiddelse af skarp portrætteringssevne og meget vid – alene derfor er det en fornøjelse at læse bogen. På et af dens første blade karakteriserer han sig selv, dog ikke med sine egne ord, men ved at citere det testimonium, hvormed hans skole afskibede ham til universitetet: »Han har et hæftigt, næsten voldsomt Sind, uden dog at overskride Maadeholdets Grænser. Med en levende Retfærdighedsfølelse og Sandhedskjærlighed hverken taaler eller tilføier han Uret. Han hader Forstillelse og Dølgemaal og er derfor ogsaa rede til at tilstaa, hvor han har forsét sig«. Adskilligt heraf kunde nok også lade sig sige om hans fætter Goldschmidt. Gennem levnedsbogen lærer man en højt begavet, men stejl og kantet personlighed at kende og forstår derigennem, hvorfor han i ydre henseende ikke drev det videre end til at blive postmester i Slagelse, en stilling, han endda blev afskediget fra, fordi han måtte tage ansvaret for en underordnetes tjenesteforseelse. Ved hans død i 1908 skrev Ove Rode hans nekrolog i »Politiken« og gav ham det vidnesbyrd: »Hans Kundskaber og Talent syntes langt over den Stilling i Livet, han indtog, selv om noget i hans Fremtræden og Sympatier kunde forklare, at han ikke var naaet frem i Forgrunden«.

Her har vi kun at gøre med ham som Goldschmidts slægtning. Deres mødre var søstre. Rebekka Levin (eller Rothschild, efter byen Roskilde) fødte i sit ægteskab med købmand I. Michaelsen i Næstved 1826 sønnen Joseph, der altså var 7 år yngre

end Lea Goldschmidts søn Mejr. Begge drenge voksede op i sydsjællandske provinsbyer, Goldschmidt i Vordingborg, Michaelsen i Næstved; da Joseph var halvstor, flyttede han ovenikøbet til samme by, som Mejr boede i, for at komme i en bedre skole, og senere byttede de gårde på den måde, at Goldschmidts for en tid tog ophold i Næstved. Til digterens poetiske barndomsskildringer får vi derfor et mere prosaisk korrektiv i den yngre slægtnings selvbiografi.

Goldschmidts fader karakteriseres i »Fra min Samtid« som »en Mand, hvis Evner var blevet knust under en snæver Orthodoxis Tryk, en noget fantastisk Natur, der havde havt frit Spillerum til at skyde sine vilde Skud, en flersidig Begavelse, som blev hæmmet i Væksten, og en Fordomsfrihed, der af bornært Formynderskab blev betragtet som Afsindighed. At en københavnsk Jøde i hin Tid har kunnet give sig til at pløje sin Mark blandt de Valby Bønder, er et Vidnesbyrd blandt mange om denne Mands Særhed og Særstilling. Noget af hans Væsen er gaaet over paa Sønnen« (I 75). I »Livserindringer og Resultater« hører vi om mosteren og hendes mand, købmand Isac Meyer med deres »femten livlige Børn, smukke Piger og kraftige Drenge«. Det var en af disse kusiner, med hvem Goldschmidt oplevede den scene med æblet, som han har gjort digterisk brug af i »Hjemløs« (Jul. Salomons udg. II 10 f.), og som formodentlig er den pige, han 1849 fortæller om i et brev til Andreas Munch og hans hustru »Breve fra og til Mejr Goldschmidt« I 191). Om denne onkel fortæller Michaelsen, at han »gaar igen i Goldschmidts 'En Jøde'« (I 12), og om de mange børn: »Sønnerne var alle smukke, velbyggede Mennesker. Hvergang en af dem havde naaet Skolealderen, havde Faderen haabet, at der skulde blive en Student ud af Drengen, og stadig var Haabet glippet. Livet trak dem til sig, til Bogen havde ingen af dem Hu. Flerheden af Døtrene var sande Skønheder. De færreste af Børnene var ved min Optagelse i Huset tilbage i Hjemmet. Fire af Døtrene var gifte, – En blev Moder til Skuespiller Wulff [Carl W., 1840–88], en Anden til Marinemaler Locher, – Halvdelen af Sønnerne spredt over Landene. Underligt nok var det sidste Spor af Jødedom forsvundet af dette Hus, der var saa kærnedansk eller sællandsk som noget i By eller Land. Det danske Sprog blev talt saa rént som i mit eget Hjem og dog med en afdæmpet Genlyd af det prægtige, troskyldige sydsjællandske Maal, som jeg talte til mit tredivte, og som endnu efter mere end en Menneskealder, saa ofte jeg hører det, ved en ejendommelig Sansehukommelse fylder mit Sind med Leens Klang og Høstakkens Duft, og for mit Øje maler det frodige Stengærdes brogede Mylder af al Sommerens blomstrende Tusindfryd. Det er dette Maal, der danner Kammertonen i Digteren Goldschmidts Dansk« (I 10 f.).

Ogsaa en anden onkel, morbroderen Elias Roskilde i Kalundborg, har de begge skildret, digteren som bekendt – med digterisk frihed – i »Erindringer fra min Onkels Hus«, Michaelsen ved at berette om ham som handelsmand – hvorledes han var begyndt som købmand, vistnok med bare hænder, men dels ved medfødt energi, dels ved at indgå et fordelagtigt parti arbejdede sin forretning op til at blive den største i byen og døde som kgl. agent. »Morbroder – 'Manden', som han kaldtes af sin Hustru som af sine Underordnede – var en stærktbygget, undersætsig Skikkelse med et skarpt Blik bag de halvt tillukkede Øjne og faamælt i højeste Grad. To Gange daglig foretog han sin Ronde, paa hvilken han eftersaa enhver Krog, og hvor Intet kunde undgaa hans Opmærksomhed. Men det var kun et 'Hm' eller et Skuldertræk eller en Brummen uden Ord, som noterede Resultatet af hans Iagt-

tagelser. I sine Handelsforetagender var han dristig til Forvovenhed og dog klog og forsigtig i Udførelsen, naar Planen var fattet. Derved stoledes han ganske paa sig selv, og ingen turde tillade sig selv en nok saa beskedene Bemærkning overfor 'Manden'. Det skulde da være den gamle Bogholder, den eneste, der foruden ham selv kendte Status og de uundgaelige Forviklinger, som dengang hørte med til et stort Købmandshus i Provinserne, og som vel af og til var tilstede i en saadan Grad, at der hørte al den Kløgt og Energi, hvormed Morbroder var udrustet, til at gaa sejrrig ud af Kampen« (I 21 f.). Den, der er fortrolig med den klassiske fortælling »Tømmerpladsen«, vil genkende »onkelen« og hans »hus« til de mindste enkeltheder, selvom dens forfatter aldrig så meget i et brev af 21/6 1862 til hjemmet (»Meir Goldschmidts Breve til hans Familie« II 20) erklærer, at han har omformet hovedpersonen efter sit poetiske behov; ganske svarende til Michaelsens skildring er hos Goldschmidt bogholderen den eneste af husets folk, der tør tage ordet i onkelens nærværelse. Et andet pudsigt lille træk hos Elias Roskilde er Michaelsen derimod ene om at have fået med: »I hans Kontor stod omkring paa Gulvet langs med Væggen i lange Rækker Flasker, mere eller mindre fyldte med de bedste Rødvine. Naar nu noget i særlig Grad satte hans Aandsevner i Bevægelse og stillede større Krav til hans Kombinationsevne, kunde han kredse rundt i Stuen og af og til bukke sig for at tage en lille Slurk. En Dag, da jeg var sluppet ind i Kontoret, fandt jeg paa at efterligne ham, fulgte ham lydløs i hans Kredsgang, bukkede mig, naar han bukkede sig, og tog en Slurk, naar han satte Flasken til Munden. Om han var saa optaget af sine Spekulationer, at han ikke bemærkede mig, eller om han var vidende om min ulovlige Idræt, véd jeg ikke, men han lod som han ikke saa' det, og jeg bukkede mig saa tidt, at jeg – bukkede under« (I 22). Om tanten, Caroline, f. Davidsen, der har en absolut statistrolle i »Erindringer fra min Onkels Hus«, oplyser fætterten, at hun var en stilfærdig lille person, som hendes ægtefælle altid behandlede med agtelse, men ikke med hjertelighed. Da ægteskabet var barnløst, havde de adopteret Goldschmidts broder, »en ligesaa elskværdig Personlighed som solid Karakter« (I 22). Hans navn nævnes ikke; Goldschmidt havde to brødre: Moritz (den bekendte stifter af firmaet Crome og Goldschmidt) og Julius – det var imidlertid if. oplysning af digterens sønnedatter frk. Edith Goldschmidt, bekræftet af folketællingslisten fra Kalundborg, Julius (senere direktør for Købstædernes alm. Brandforsikring), der 1843 blev ansat på godskontoret på Lerchenborg, som jo ligger nær ved Kalundborg. Det var ham, der bedst kendte tømmerpladsen, og en familietradition vil vide, at det ikke var frit for, at han ærgrede sig over, at hans ældre broder havde slået sig op på at skildre den. Også købmandsgården, der spiller så stor en rolle i Goldschmidts »Fortællinger«, crindres i Michaelsens memoirer: »Jeg sér endnu den store Gaard med de fire Længer. I Forhuset Butik og Beboelse, i den ene Sidebygning Køkken og de til Husholdningen hørende Lokaler, i den anden Beboelse for de mange Medhjælpere, Lærlinge, Pakrum, i den bageste Længe Brænderi og Stalde. Den rummelige Gaard var opfyldt af Bøndernes Vogne. Bagved denne Firkant strakte Tømmerpladsen sig flere hundrede Alen ned til Stranden, hvor Morbroders Fartøjer laa, naar de havde bragt Tømmer ned fra Norge og nu atter fyldtes med dansk Korn til en ny Omsætning – hin rige Tømmerplads, 'Min Onkels Tømmerplads' med dens Stabler af Brædder og Planker i uoverskuelige Rækker« (I 21).

Ligesom Michaelsen var flyttet til Goldschmidts fødeby, gik hans videre skolegang også i fætterens fodspor. Som denne blev han sat i v. Westens Institut – dog var Goldschmidt da allerede student. I bedømmelsen af de to skolebestyrere V. A. Borgen og K. C. Nielsen er de kun enige for den førstes vedkommende. Med den dybeste veneration har Goldschmidt skildret ham, først som den forstående rektor i »En Jøde«, senere i 5. kapitel af »Livserindringer og Resultater«, og Michaelsen karakteriserer ham som »en fint dannet, human Mand med megen Humor og almindelig afholdt«; han tillægger ham »sandt Frisind, omfattende grundige Kundskaber og en udpræget Retsindighed« og erklærer, længe efter sin skoletid at have bevaret agtelse og hengivenhed for ham (I 24 ff.). Nielsen derimod, den senere rektor ved Realskolen i Aarhus, som Goldschmidt havde meget tilovers for, opfattedes af hans fætter blot som »den, der udførte Profossens Funktioner, og jeg syntes, at han gjorde det *con amore*« (I 18).

I v. Westens Institut havde begge fætrene som lærer i matematik den Peter Chr. Berg, broder til Frederiksborg-rektoren C. Berg, der af Goldschmidt omtales i hans livserindringer (Salomons udg. VIII 204 ff.) som en af de lærere, der havde vist ham velvillie. I »Corsar«-tiden trak Berg sig ganske vist noget tilbage fra sin fordums elev, fordi han troede, at den unge redaktør var ved at gå i hundene. Udgivelsen af »En Jøde« genoprettede deres gamle forhold og lagde grunden til et venskab, der – siger Goldschmidt (VIII 205) – varede til hans død og var fortroligt og åbent trods politisk meningsforskel (Berg var lige så ivrig ejderdanske som Goldschmidt helstatsmand). Berg skildres af Michaelsen som »Fritænker, uden Fordomme«, han »behandlede de store Disciple som fornuftige Væsner og har sikkert øvet ikke ringe Indflydelse, der styrkedes ved den Omstændighed . . . at han klædte sig med en vis Elegance, der stak af imod de andre Læreres Dragt. Han slog senere om og døde som orthodox Præst i Vester Egede [skal være: Sværdborg], hvor han forgæves søgte at bevæge Goldschmidt til at gaa over til Kristendommen« (I 26). Om dette sidste giver digteren selv udførligere besked: efter koleraåret 1853 blev Berg overbevist om kristendommens sandhed, og en gang i året 1858 [fej for 1855] besøgte hans tidligere elev ham i hans præstegård og var med ham i kirke. »Han prædikede over Nikodemus, der i Hemmelighed kommer til Kristus, og jeg har aldrig hørt nogen inderligere og mere gribende Prædiken. Den simple Skildring af, hvorledes Nikodemus drages til, føler Sjæls Længsel og Trang, men vakler, ikke kan faa helt fat paa sig selv, ikke overvinde Hensyn, men søger en Middelvej, syntes mig rettet lige paa mig – hvad vel enhver god Prædiken skal synes enhver Tilstedeværende –, de blideste Minder fra Rørdamstiden i Skolen [Peter Rørdam var hans religionslærer i v. Westens Institut] rejste sig i Sindet, og jeg gik resolut hjem med Præsten for at faa Sagen klaret. Han stillede Fordringerne, og jeg kunde ikke. Den historiske Kristendom og navnlig Noget i Bekjendelsen stillede sig uovervindelig i Vejen; det var nok den samme Nikodemus, men ikke den samme Kristus, og jeg maatte »sejle min egen Sø« (VIII 205 f.). Goldschmidt fandt omsider hvile i en theistisk nemesistro, som fuldstændig bemægtigede sig hans tankeliv og udfyldte mange år af hans senere tilværelse. Michaelsen bekender under skildringen af sin faders død, at han nu også »begyndte at se Livet fra en anden Side og blev fra religiøs indifferent til en søgende« (I 89). Iøvrigt synes han, der ganske vist også var nogle år yngre, at have befundet sig ganske anderledes veltilpas som jøde i det kristne Danmark end »En

Jøde«s forfatter; han fremhæver M. L. Nathansons store andel i at »kaste Bro over det Svælg, der endnu dengang skilte Jøderne fra deres kristne Medborgere. Der maatte til den Ende tages fat fra begge Sider. Lovgivningen maatte gøre sit og Jøderne deres. Resultatet blev, at der vistnok intetsteds i Europa findes mindre indre og ydre Forskel paa kristne og jødiske Borgere« (I 39).

Ejendommeligt er det, at de to nærbeslægtede begge følte sig draget til at øve en indsats i det politiske liv, Goldschmidt mest som skribent og tidsskriftudgiver, Michaelsen til dels også som aktiv deltager. Af tidens politikere var det C. F. Blixen Finecke, de begge stod i nærmest forbindelse med. Goldschmidt samarbejdede med ham ved dannelsen af »Grundejerforeningen« 1851, men meldte sig snart ud af den igen uden dog derfor for al fremtid at sætte det venskabelige forhold til Blixen over styr. Michaelsen blev i langt inderligere forstand hans medarbejder; dog gennemskuede han meget vel hans menneskelige svagheder og var mere end een gang betænkelig ved den »på-egen-hånd«-politik, han som regel førte. Da Blixen i januar 1861 stiftede »Dannevirkeforeningen« for at mande regeringen op til en kraftigere politik over for Tyskland, var de begge en smule implicerede. Michaelsen var til stede ved det stiftende møde, men ikke medlem af foreningen, Goldschmidt var på en eller anden måde blevet valgt til repræsentantskabet, men forlangte sig kort efter slettet af medlemslisten (»Breve fra og til Meir Goldschmidt« II 69). På anden måde skulde Michaelsen imidlertid snart komme til at arbejde i Blixens tjeneste, og også i dette tilfælde kom hans navn til at tangere fætterens. Efter at denne nemlig i mange år havde udgivet »Nord og Syd«, lod han det i 1861 afløse af ugebladet »Hjemme og ude«, men kørte hurtigt træt og ønskede at blive af med det. Han spurgte da sin fætter, om han ikke kunde hjælpe ham, og her lader vi Michaelsen selv fortsætte: »Jeg kendte ingen andre end mig selv, der kunde eller vilde yde ham denne Haandsrækning, og Resultatet blev, at han i Midsommeren 1861 ... overdrog mig Bladet, 'kvit og frit for Gæld og Forpligtelser til Tredjemand'« (II 54). I denne situation kom Blixen uventet Michaelsen til hjælp, idet han lovede ham sin og sine venners bistand, »og i Løbet af en Ugestid havde der samlet sig en baade interesseret og dygtig Redaktion, med hvilken Samarbejdet gik saa let og behageligt fra Haanden, at de halvandet Aar, i hvilke Bladet udkom som Ugeskrift, staar for Hukommelsen som en forholdsvis lykkelig Tid« (II 54 f.). Hovedmedarbejderne var den svenske publicist Sturzen-Becker, der da opholdt sig i Danmark og havde lært sig at skrive dansk, og Skuespilforfatterinden Athalia Schwartz; desuden hørte til staben landstingsmand Hasle og bibliotekar Emil Elberling. Alt gik godt et stykke tid, formatet kunde udvides, og bladet ændrede navn til »Norden«, men en skønne dag lod Blixen det gå op i dagbladet »Danmark«, som han 1863 havde købt, og Christopher Krabbe blev dets redaktør, efter at P. L. Møller først forgæves var blevet opfordret dertil. Dermed var den goldschmidtske aflæggers skæbne endelig beseglet; allerede efter 4 måneders forløb måtte det gå ind.

Under læsningen af »Fra min Samtid« sidder den litterært interesserede naturligvis med det stille håb, at memoirernes forfatter også skal forsøge at give et helhedsindtryk af fætteren. Dette indfries også. Noget særlig intimt forhold imellem dem har der næppe været, og deres personlige omgang sluttede i ungdommen. Et brev er bevaret fra Michaelsen til Goldschmidt, affattet 15. novbr. 1876 efter læsningen af 1. del af »Livserindringer og Resultater« (»Breve fra og til Meir Goldschmidt«

II 189 f.), men det er vistnok også alt, hvad der findes af skriftlig tankudveksling imellem dem. Om Goldschmidts karakter taler Michaelsen meget åbenhjertigt: »Hans egen Individualitet og en Følelse af, at han i Grunden ikke kunde lide min unge livsglade Person, bevirkede, at han til trods for sin Overlegenhed i Aar og Erfaring og eminente Begavelse ikke kom til at udøve nogen egenlig Indflydelse paa mig« (I 77 f.). Men på den anden side: »Naar hans Omgang med mig havde en længere Varighed end Tilfældet ellers plejede at være, skyldes dette dels Slægtskabet, dels Forskellen i Alder, dels endelig hans Sikkerhed for, at her ikke kunde være Tale om Rivalitet. Og dog kunde han, naar han samtalende med mig gik frem og tilbage i Stuen, pludselig afbryde sig selv med de Ord: 'Hvorfor fortælle Dig alt det; det kan jeg jo skrive om'« (77).

Michaelsen har blik både for Goldschmidts styrke og svaghed, hans overordentlige begavelse og hans vanskelige sind. På det politiske område mener han, at han ikke har fundet den påskønnelse, han fortjente. »Men naar Tiden, der alt har givet ham Ret i meget, er kommet til at fælde en uhildet Dom over alt det, der slører Samtidens Syn for Samtidens Ret og Uret, vil det muligt blive erkendt, at Goldschmidt paa *dette* Felt raadete baade over medfødt Evne og meget betydelige Kundskaber. Det vil da muligt blive indrømmet, at han med stor Viljestyrke har forberedt sig til politisk Virksomhed ogsaa ved Selvsyn i de europæiske politiske Værksteder, og trods alle Anfægtelser, og tilsidst imod alt Haab, har stillet det friere og hyppigt overlegne Syn, han saaledes havde erhvervet, i sit Lands Tjeneste« (I 73 f.). Men der lægges ikke skjul på, hvad mange andre kilder også taler om, at han var vanskelig i omgang: »Goldschmidt hørte til Digterfolkets irritabile genus og var en despotisk Natur. Han følte sig ensom og trak sig tilbage i sig selv; saa gennemreflekteret, at han berøvede sig selv de faa Glæder, Livet tilbyder; med en saa stærk Individualitetsbevidsthed, at den skød andre Individualiteter tilside. Uden nogensinde at give sig hen, saa' det ud, som stod han *en garde* imod Verden i Almindelighed og den, han talte med, i Særdeleshed. En kvindelig Natur med Kvindens Finfølelse, men ogsaa med hendes Nervøsitet. Men han var ingen *poseur*, dertil var han for selvbevidst. Han vilde imponere og vinde og brugte indtil Koketteri iflæng sit smukke Organ, sit Ry og sit Digterøje som en Feltherre alle tre Vaabenarter. Han vandt ogsaa, imponerede ofte, men kun for træt og lunefuld at trække sig tilbage ligesom for at forekomme de andre. Saaledes stod han i Virkeligheden ene i det klosterlige Hjemms Virak. Men det var ingen daadløs Ensomhed eller klosterlig Lediggang. Med Spiren til sin senere Nemesislære i sig tog han Ensomheden som et Fatum og kæmpede sin Kamp med en Sejghed og Udholdenhed, der er lige saa enestaaende som han selv. Thi i denne sin Ensomhed, jeg mener saagodt-som ene, har han blandt andet redigeret og udgivet hint udtømmelige og aandrige Repertorium for Samtidens Historie – er det 36 Bind? – som han kaldte *Nord og Syd*, netop for at betegne, at hans Syn rakte ud over Eideren. Han, der havde brugt sit Vid indtil Hensynsløshed mod Modstandere, led haardt under Riposten og tog sig uretfærdige Angreb mere nær, end de fortjente. Istedetfor at lade uændset Beskyldninger for 'Rodløshed' eller Mangel paa Fædrelandskærlighed, 'fordi der var et sch i hans Navn', og som Scipio at nøjes med at pege paa sin Daad, kunde han pine sig og vride sig for at bevise hvad der ikke lader sig bevise. Overfor Folk med lyst tyndt Haar, vandblaa Øjne og lange Bæn, der i al Enfoldighed mente heri at

bære et uomtvisteligt Vidnesbyrd om Patriotisme omkring med sig og ikke have andre Beviser behov, vilde han dog med fuld Føje have kunnet sige: Christian Winther og Meir Aron Goldschmidt taler det samme Sprog, Henriks og Elses Sprog, og det er Danmark selv, som i Moderens Skikkelse sang sine blide Melodier for Jødebarnet, medens dets Øje fulgte de flagrende Kaaer om Valdemars Ruin. Men han havde rigtignok intet Parti at krybe bagved, maatte ene være sig selv nok« (I 74 f.).

I overensstemmelse med Goldschmidts egen fremstilling tillægger han hans uheld ved studentereksamen, hvor han ikke opnåede at blive »indkaldt«, en afgørende betydning: »I det stakkels *hand* der havde kæntrret hans Baad i Havnen, saa' han en personlig Forurettelse, en aabenbar Uret, og den Mistanke – eller var det mere – at Clausen havde hørt om den unge Jødes stolte Forventninger og med beraad Hu villet stække hans Vinger, groede fast i hans Sind og affødte et uudslukkeligt Had til Clausen og et Nag og en Bitterhed overfor det raadende i Samfundet, der gav sig saa mangesidigt Udslag. Jeg fik det selv at føle. Efter Examen opholdt han sig nogen Tid i Næstved, hvor Forældrene havde taget Bo, og her forledte en lille Kusine mig, dengang en halv Snés Aar, til at drille den forméntlig opblæste Student med hin Examensfatalitet. Han tilgav mig aldrig« (I 77). Under sin flerårige omgang med Goldschmidt fik Michaelsen det indtryk, at det var Disraëli, som var hans forbillede: »Fælles for de to Forfattere er den stærke Racebevidsthed og romantiske Mystik, men Engelskmanden har et modigere, ikke ærligere, Hjerte. Og Grundtrækkene i deres politiske Færd er i den Grad kongruent, at det kunde sé ud, som om Goldschmidt havde laant sit politiske Program hos d'Israëli, noget som dette Hoved, der selv var rigt nok til at gøre Udlaan, ikke trængte til« (I 78). Med denne betragtning, der viser Goldschmidt fuld retfærdighed ved at fremhæve parallellen til, men ikke afhængigheden af et stort udenlandsk forbillede, afslutter Michaelsen sin karakteristik af fættøren. Den har en indre sandhed, der gør den fuldt værdig til at drages frem og stilles ved siden af de Goldschmidt-portrætter, vi har fra andre og mere »litterære« personer, der har kendt ham: Nic. Bøgh, Rud. Schmidt, Ludv. Schrøder, Otto Borchsenius og Fr. Hendriksen, for blot at nævne enkelte.

II.

En ukendt ungdomsnovelle af Goldschmidt

I sine »Livserindringer« taler Goldschmidt om, hvorledes han i tiden mellem studentereksamen (1836) og Anden Eksamen (1839) kom ind på at forfatte noveller. Den gang han udfangede dem, var han selv meget indtaget i dem, men da han forsøgte at få litteraten A. P. Liunge til at optage en af dem i sit »Novellebibliothek«, lød dommen: »Saadant noget Pøjt byder man ikke ordenlige Folk«. I memoirerne, der er skrevet 40 år senere, er han ingenlunde utilbøjelig til at give den strenge kritiker ret: ved at gennemlæse disse ungdommelige produkter er han kommet til at indse, at novellerne betænkeligt røbede deres afstamning fra Johannes Wildt og Lafontaine, selvom han dog vil hævde, at alt eftersom han opøvede sin pen, »gik det Vilde og Ubændige af, og der fremkom en i visse Maader korrekt Komposition«. En af fortællingerne fik han imidlertid alligevel trykt, nemlig i det »Næstved Ugeblad«, som han i oktbr. 1837 blev redaktør af. Hvor meget det var ham om at gøre

at debutere som novelleforfatter, kan ses af, at allerede bladets første nummer indeholder en »Original Novelle« af ham med titelen »Friheden og Kvinden«. Den foregår i revolutionsåret 1789 i København og skildrer en frihedsbegejstret ung mand, der går i krig – et ikke ukendt goldschmidtisk tema. Det er dog ikke den, der her skal omtales; Kyrre har i sin Goldschmidt-biografi (I 48 f.) refereret indholdet og givet en vurdering af den.

I P. L. Møllers artikel om Goldschmidt i hans tidsskrift »Arena« juni 1843, der er skrevet for at stive den nys domfældte »Corsar«-redaktørs position af, omtales det, at Goldschmidt har fået en novelle trykt i Gotlieb Siesbys »Salonen«. Med en vis nysgerrighed griber man derfor efter dette »belletristiske Maanedsskrift«, som det kalder sig, og konstaterer straks, at det må være under et pseudonym, den unge vordende forfatter skjuler sig, eftersom hans navn ingensteder forekommer. Mistanken samler sig hurtigt om fortællingen »Carl Brandt« (I. bind 1840 s. 181–267), fordi den offentliggøres under forfatternavnet Martin Gerhard, som jo må siges at være et passende mærke for den, der i det virkelige liv hed Meir Goldschmidt. Og anelsen bliver til en høj grad af sandsynlighed, når man har læst den 90 sider lange novelle igennem. Mere end eet træk tyder på, at vi her står over for et ungdomsarbejde af Goldschmidt, og selvom det i de fleste henseender er højst ufuldkomment, kan det have sin interesse at trække det frem i dagens lys.

Formen er til at begynde med dagbogens. Man bider straks mærke i, at den skrivende, et ungt menneske ved navn Carl Brandt, bliver student med udmærkelse, som bekendt en omstændighed, som Goldschmidt tillagde en urimelig stor betydning. Dog er dette naturligvis i sig selv intet sikkert indicium for hans paternitet. Men dernæst fortæller dagbogsforfatteren om sin ven Carstens, der som sin livs-anskuelse docerer: »Jeg troer, at den bedste Leveregel for et Menneske er: Vær retfærdig! thi Verden selv er grundet paa Retfærdigheds- eller, som det under visse Omstændigheder maa kaldes, Ligeligheds-Princippet. Jeg kunde vise Dig, hvorledes Verdens Skabelse ikke er Andet end en Fuldbyrkelse af Ligelighedsprincippet, idet de forskellige Kræfter virkede hver efter sin Evne og frembragte et Resultat, der nøjagtigt svarede til disse Evner, og jeg kunde vise Dig, hvorledes hele Naturen hver Dag, hvert Øieblik viser det Samme, hvorledes hver enkelt Kraft uhindret virker efter sin Evne og ikke mere, og hvorledes enhver Uligevægt imellem Kræfterne strax følges af en Gjenoprettelse af Ligevægten. Men dette Princip, som virker i og styrer det *Legemlige* i Verden og der viser sig som Ligelighedsprincippet, virker ogsaa i det *Aandelige* i Verden og er der Retfærdighedsprincippet. Der er f. Ex. givet Menneskene visse Evner, hvorved de kunne stræbe efter timelig og evig Lyksalighed; men hvert Menneske maa ikke virke med sine Evners absolute Kraft, men kun med den Kraft, som det har i Forhold til andre Menneskers Evner. Saasnart nu et Menneske gaar *aabenbart* ud over denne Regel, som Retfærdigheds- og Ligelighedsprincippet har opstillet, bliver han aabenbart straffet af den mellem Menneskene indbyrdes etablerede Ret; og naar han hemmeligt forseer sig derimod, da bliver han hemmelig straffet af Retfærdighedsprincipets Talsmand hos ham: hans Samvittighed« (189 f.). Selvom Goldschmidt først senere udformede sine ideer om tilværelsen som det store ordensrige – og netop ud fra den senere udformning erklærede sig utilfreds med »En Jøde«, fordi den er »præget af en Uordenstro« (»Livserindringer og Resultater« udg. 1965 I 196) – ligger dog hans nemesisisidé in nuce i disse

betrægtninger. Også politiske emner diskuterer Brandt med sin ven, er selv liberal og tilhænger af »at stige ned til Folket og lade dette stige op af sig selv, dreven af den mægtige Aand, der jo er vaagnet i Nationerne« (192), en tankegang, der påfaldende ligner Goldschmidts aristokratiske demokratisme. For novellens hovedperson tager det sig ud, som om nutiden blot parodierer forfædrene: »Er her Noget, som kan sammenlignes med den Kraft og glødende Begeistring, som brød frem 1789 og 1830? ... vil Du være begejstret, saa læs Beretningen om Polakkernes Kamp ved Grochow eller om Saragossas Kamp imod Overmagten« (192 f.). Som bekendt lader Goldschmidt Jacob Bendixen i »En Jøde« deltage i den polske befrielseskrig 1830, som Heinrich Laube i sin store roman »Das neue Europa« (1833–37) havde skildret så indgående og med så varm sympati.

Dagbogsformen opgives på det punkt af fortællingen, hvor Carl Brandt bliver engageret som huslærer hos en købmand; denne hans principal viser sig at være en bedrager, bl. a. driver han smugleri – noget, som Goldschmidt havde set en del til i sin vordingborgske barndom – og slår med koldt blod en toldbetjent til jorden; en svoger har han ruineret og fået ham og hans familie bragt på fattighuset (jf. Wulf Mendel og købmand Jensen i »En Jøde«). Carl forlader derfor denne kondition og lever i to år som et rorløst skib, der kastes om for vinden, i nydelser og bekymringer, nedbrudt på sundheden og med gæld. I en knejpescene bliver man vidne til, hvorledes han bliver drillet og i bersærkerangang slår de tilstedeværende i gulvet. Han arver en rig slægtning, men bliver derved »med sit afgjorte Egenkjerligheds-Princip ... i visse Henseender et farligt Menneske for Samfundet« (215). Pengene tillader ham dog at tage en juridisk embedseksamen. Som sig hør og bør kædes på et vist tidspunkt en kærlighedshandling ind i historien. Carl Brandt er til at begynde med uklar over, hvem af de to kusiner Marie eller Regine, han skal udkåre sig; han vælger uoverlagt den – som det viser sig – skinsyge Marie, fortryder det og forlover sig i stedet for med Regine. Vennen Carstens bliver gift med Carls søster, ligesom Valdemar i »Arvingen« med Aksels søster. Og her dukker nemesismotivet op: »Tilfældet vilde, at den By, hvori han boede, skulde være den samme, hvori Maries Forældre vare. Jeg siger: Tilfældet, skjøndt jeg veed, at Intet i Verden er Tilfælde, men at Alt skeer efter den store Verdensaands Love« (248). I et brev til vennen Carstens skriver Carl Brandt, at han heller ikke kan elske Regine: »Den Frygt jeg følte for at miste hende, antog jeg for at være Kjerlighed til hende; ak! det var kun min Egenkjerlighed, der frygtede for at blive krænkert« (258). Og nu udvikler handlingen sig dramatisk: dette brev opsnappes af Marie, der giver det videre til sin kusine Regine; det når hende netop, medens Carl er på besøg hos hende, og hun dør af sindsbevægelse (»Nerveslag«). For sent indser Carl, at nemesis har ramt ham: »nu har jeg bødet, som det var retfærdigt« (266) – han må sone sin brøde med sin død, som hidføres på den måde, at en søofficer, som har elsket Regine, kalder ham en skurk, hvorpå Carl udfordrer ham til duel og falder. »Min Fortælling er til Ende; thi hvorfor skal jeg omstændelig udmale Carls Død og vise Dig hvorledes han faldt for det dræbende Bly. Derfor tager jeg nu Afsked med Dig, idet jeg overlader til Dig selv at tænke Dig de øvrige Personers Levnet og Endeligt, som jeg har fremført for Dig« (267) – på denne nemme måde trækker forfatteren sig ud af spillet. Senere skulde han blive omhyggeligere med udarbejdelsen af slutningspartiet af sine bøger,

hvorimod han aldrig gav afkald på de romanagtige effekter, som vi allerede her ser ham operere i så rigt mål med.

Hvis man ikke nu og da øjnede løvens klo, vilde der ikke være grund til at henlede opmærksomheden på denne penneprove. Men der er hist og her i skildringen af figurerne ejendommeligheder, der peger hen på den kommende digter, som vi kender ham fra hans modne værker. Således beskrivelsen af en af bipersonerne, en hr. v. Meyer, der har ret til at smykke sig med den prangende titel »krigskancellisekretær«, og om hvem det hedder, at af denne titel og af sine penge var han blevet »saa indbildsk, at han ansaae Alt hvad der hørte til hans Person for at være et Indbegreb af al den Fuldkommenhed, som Menneskene kunne opnaae. Det forekom ham derfor, at hans røde Kinder, røde Haar og røde Bakkenbarter viste den ægte Nordboes Physiognomi: Sundhed, Aabenhjertighed og Kjækhed; at hans smaae graae Øine med de hvide Øienhaar og de røde Øienlaag antydede godmodig Satire, tilligemed Skjemt og Skjelmeri; at hans temmelig lange Næse med dens brede Rygning, som hans Skolekammerater havde pleiet at kalde Landeveien, imedens de til hans store Misfornøielse lode deres Fingre spadserere op og ned af den – at denne Næse, sigte vi, betegnede Fasthed og Udholdenhed samt Kløgt, og endelig, at det fuldstændige Hele, hans Ansigt dannede, vilde være et sandt Adonis-Ansigt, hvis Adonis blot havde levet i Danmark og været blond, istedetfor at han havde levet i Østerland og været bruun. Det eneste virkelig Smukke, som Krigscancelli-secretairen havde at opvise, var hans Hænder; men han glemte sikkert heller ikke, naar han talte med Damer, at bringe Samtalen paa Handsker og da fortælle dem, at han fik meget billige Handsker, fordi han var saa heldig at kunne passe Damehandsker« (216).

Et andet sted skildres en dampskibssejlad, der udvikler sig dramatisk derved, at man oplever på nært hold at se en fiskerbåd kæntré; passagererne reddes, og Carl kan ikke lade være at bemærke, hvorledes en ung moder »midt i sin Jammer huskede paa at bedække sin Barm, som var bleven blottet« (225) – midt i sin moderfølelse glemmer hun ikke koketteriet. Allerede så tidligt viser Goldschmidt sin medfødte evne til at gøre virkelighedsiaagttagelser, til at skildre det indre gennem det ydre og sin satiriske opfattelse af sine medmennesker. Man fæster sig også ved en smuk lille naturbeskrivelse som denne: »Det var en deilig, klar Sommerdag. Luften viftede saa luun og mild, Træerne ude ved Toldboden stode saa yppige grønne, og alle de Ansigter, de saae, vare muntre og glade som Fuglene, der frydede sig i Solen. – Snart skjød Dampskibet frem gennem Bølgerne, der ligesom svulmede af Livslyst, kyssede af de venlige Vinde. Kysten, der bugnede af den grønne Sæd, Fiskerleiet, hvor Konerne sad og strikkede paa Nættene og Børnene legede i Havskummet, Skovens ranke Bøge, de Spadserende paa Strandveien, Alt foer dem forbi som Livets glade Øieblikke glide forbi Erindringer. Hist kom et Skib med de hvide, svulmende Seil, styrende ind til Havnen; her øinede de Baade, der stræbte at komme afsted ligesaa hurtigt som Dampskibet« (223). Novellens forfatter er også fortrolig med provinsbylivet: »I Kjøbstæderne holde . . . Familierne indbyrdes ikke Omgang, saaledes som de selv have Lyst, men saaledes som det kan bestaae med den i Byen herskende Tone, der sædvanligviis er yderst stiv og formel. Naar en Kone vil gaae hen og besøge sin Nabokone, saa tænker hun først paa, om der ikke

er en anden af hendes Bekjendte, som hun skylder denne Visit, og som kunde blive vred over Tilsidesættelsen; thi en halv Time efter at hun er gaaet over Gaden, veed hele Byen, at Madam Nielsen er gaaet hen at besøge Madam Petersen. Dernæst tænker hun paa, hvilken Kjole hun skal tage paa; thi det gaaer naturligviis ikke an, hver Gang at have den samme Kjole paa, for saa vilde jo Folk sige: Den Stakkel! Manden under hende ikke en ordentlig Kjole; eller: Hendes Mand har vel ogsaa sit Læs med at skaffe Føde og Klæder« (248).

Der synes altså at være grunde nok til at udlægge Goldschmidt som ophavsmanden til denne lille skitse, som han ikke senere har villet vedkende sig, forsåvidt som han aldrig har omtalt den. Når man lægger alt sammen, må man vistnok komme til det resultat, at ingen andre af samtidens forfattere kunde have skrevet den undtagen netop Goldschmidt.

III.

Ingemann og »Corsar«-ånden

Der er jo ikke noget forunderligt i, at Goldschmidt, den store satyrikus, også selv måtte stå for skud. Karikaturportrætter af ham har Carl Ploug givet i sin studenterkomedie »Et Besøg« (1851), hvor han skildres som »den rejsende skønånd« Moses Meyer, redaktør af bladet »Øst og Vest« (refereret i H. C. A. Lund: »Studenterforeningens Historie« II 313 ff.), og Erik Bøgh i sit syngestykke »Kalifen paa Eventyr« (1857), hvor han optræder som den jødiske feuilletonist Raphael. Men allerede i 1850 havde Ingemann i sin roman »Den stumme Frøken« (her citeret efter »Samlede Eventyr og Fortællinger« VIII 1850) indført en biperson, der ikke er et portræt af Goldschmidt, men alligevel er lagt så nær op ad »Corsaren«s frygtede redaktør, at ingen af samtidens læsere kunde være i tvivl om adressen.

Treårskrigen og »ånden fra 48« havde som bekendt haft den indvirkning på Ingemanns forfatterskab, at han sagde farvel til middelalder og eventyrdigtning og vendte sig til sin egen tid. Han gav sig nu til at skrive »nyttidsromaner«, begyndende med »De sidste Herrer af Gervansborg« (1850), et opgør med Augustenborgerne, den muntre provinsbyfortælling »Christen Bloks Ungdomstreger« (1850), »Den stumme Frøken« (1850) og kulminerende med »Landsbybørnene« (1852). Lidet læst i vore dage er vistnok »Den stumme Frøken« – den fortjener det heller ikke for sine kunstneriske kvaliteters skyld, men derimod nok som dokument om tiden og Ingemann selv. I denne roman, der er skrevet midt under krigen, har digteren givet udtryk for de stemninger og følelser, der fyldte ham under de store begivenheder herhjemme, og med ærlig vilje, omend ikke med dertil svarende evne, søgt at gøre ret og skel mellem de stridende standpunkter, at skille fårene fra bukkene. Personkarakteristikken er vel ikke slet så naiv som i »kongebøgerne«, men rigtig levende mennesker er det kun lykkedes ham at tegne et par stykker af, i »Landsbybørnene«; den byronianske jægermester i »Den stumme Frøken« er en fæl teaterfigur.

I denne sidstnævnte roman får vi på jægermesterens gård et glimt at se af en ung skribent, Finkenbok, der har gjort et dybt indtryk på præstens søn Gustav ved sin spot over alle de politiske partier og alt, hvad der rører sig i folket, hvad enten det er godt eller slet. »Den ubekjendte Forfatter var den eneste af alle Nutidens Skribenter, som han kunde have Lyst til at kjende personlig. Naar han besøgte Carl

[o: sin plejebroder], havde han gjerne et nyt Nummer i Lommen af det Blad, hvori denne Lethedens og Verdensironiens Ordfører skrev« (101). Vi får at vide, at han har udgivet »Den unge Momus« og nu skriver »Tidens Forløber« (190). Gustav får også sit ønske opfyldt: at lære »Vittighedsfuglen« at kende, men udbyttet bliver ikke, som han havde ventet. Goldschmidt havde på dette tidspunkt forlængst ladet »Corsaren« (- »Den unge Momus«) sejle sin egen sø, var på sin store udenlandsrejse i Syden blevet klar over æsteticismens utilstrækkelighed og påbegyndte decbr. 1847 sit seriøse og meget lødige tidsskrift »Nord og Syd« (- »Tidens Forløber«). Derfor lader digteren ham arrogant afvise alle Gustavs komplimenter for at have indført en »Latterens Periode« og derved berede »et sundt Forryngelsesbad for det hele Folk« (196) ved »i beskeden Tone, men med en Mine af Selvfølelse« at svare: »De taler om et temmelig lavt Udviklingsstadium i mit Forfatterliv, som jeg haaber at være aldeles ude over . . . jeg seer nu tilbage dertil som til en lykkelig overstaet Crisis. . . . Det Samme mener jeg er Tilfældet med Folket, som De har været saa artig at troe, jeg har paavirket. Det var igrunden en høist farlig Selvopløsningens Tid. Dog den er forbi. Ethvert Menneske og ethvert Folk har sin Lapsetid. Indtræffer den, hvor et nyt betydende Liv trænger til Ild og Begeistring, kan Lapseriet let blive til et aandeligt Selvmord. Det er altid fristende for det unge Talent, der vil prøve sine Vinger, at lade sig bære af Stemningens store Luftstrøm. Den samme Hob, der bærer en begyndende Virtuoso, som kun fløiter i dens Pibe, kan let hilse ham, som en Høvding og en Magt. Det er dog kun en Skuffelse, der kan smigre Den, der aldrig faaer Stort at betyde. I gamle Dage« - vedblev han - »holdt Fyrsterne Narre, for at hjælpe dem til at lee, naar de selv vare i Begreb med at fortvivle; - i den nyere Tid holde Folkene slige Narre i deres lystige Bladskrivere. - En saadan Folkenar har jeg været . . . De vil nu ikke være saa galant at modsige mig. De finder ikke den Beskedenhed for overdreven, jeg paa min Side kom for Skade at hykle. Derpaa kjender jeg, at De er en sand Frihedens Mand. Galanterier og tomme Beskedenheds-Floskler vil vi nu gjensidig lade fare. *Bevidsthed*, veed De, er Løsnet i vor Tid« - tilføiede han med et gjentaget Smil. - »Det umiddelbare Geni sætter ingen Mand af Hoved meer Priis paa. Jeg er mig meget vel bevidst baade hvad jeg vil og hvad jeg kan og hvad jeg har præsteret. - Jeg føler ikke mindste Trang til noget Rygstød i den Henseende af Andres smigrende Meninger om mig. Jeg er Dem ellers meget forbunden« (197 f.).

I Galsters bog »Fra Ahasverus til Landsbybørnene« (1927) finder man flg. »Aphorisme« af Ingemann gengivet: »Man har sammenlignet Tidsskriftet 'Corsaren' med Fyrsternes Hofnarre i Middelalderen, hvis Embede det var at gjøre Løier med Alting, selv med deres Herrer, paa en humoristisk og vittig Maade. Der er dog den Forskjel at i gamle Dage var det Fyrsterne, der holdt Narre, nu holder Folket dem. Corsaren er en *Folkenar*, Folket holder ham for ved hans Spas at lee af Alting og af sig selv med. Som Hofnarrene er Folkenarrene ringe agtet; han ansees ikke for at besidde saa megen Ære, at han kan alvorlig fornærme. Man kan ligesaaalidet udfordre ham og fordre Æreserstatning af ham, som en Ridder eller Hofmand kunde fegte med en Hofnar for et Slag af hans Brix eller en onskabsfuld Vittighed af hans Tunge. Af Folkenarrene som af Hofnarrene kan man ligesaaalidt fordre Sandhed, Retfærdighed og ædelt Sind som Agtelse for noget Agtværdigt eller Følelse af Ære. Hans Ære bestaaer netop i at trodse saavel Begrebet om Sandhed

og Ret som af Ære. Vor Folkenar har valgt sig selv et Navn, som betegner denne Trods og Foragt for al Hæderlighed – og det er ganske i sin Orden, at han har kaldet sig en Corsar –. Han lever af Rov, som en hedensk nordisk Viking og sætter sin Ære med fræk Stolthed i Røvernavnet. Alt, hvad han kan faa fat paa eller gribe ved den endelige Side og drage over i det latterlige, er hans Bytte, uden Hensyn paa, om det er Sandhed eller Løgn, Ondt eller Godt, Agtværdigt eller Foragteligt, Helligt eller Profant, uden Hensyn paa, om det er en stor Idee eller dens jammerlige Karrikatur, om det er sand og ædel Begeistring eller tom Affectation, om det er Folkets Palladier eller Snurrepiberier, om det er Fædrelandskjærlighed, Ærbødighed for Folkeliv, Folkeaaand og Nationalhistorie, eller det er Landsforræderie, lav Egoisme og aandløs Philisterie« (220 f.). Galster drager ikke den konklusion, at det er Goldschmidt selv, der sigtes til med »Flyvebladshelten« Finkenbok, men applicerer figuren på P. L. Møller, der til brug for sin feuilleton »Et Besøg i Sorø« i »Gæa« 1845 havde gæstet Ingemann og andre soranske notabiliteter i deres hjem, hvorimod Vilhelm Andersen i sin litteraturhistorie taler om ham som »en goldschmidtisk Flyvebladshelt«, men rigtignok fejlagtigt tillægger ham opfattelsen af »den Latterens Periode« som »et sundt Foryngelsesbad« (196) for det nyvågnede folkeliv, mens det i virkeligheden er Gustavs tankegang (196).

I »Den stumme Frøken« er præsten den person, der er Ingemanns talerør og repræsenterer hans egne standpunkter. Også han har fulgt Finkenboks skriverier og er villig til at indrømme ham »et ganske overordenligt Talent« (190), men hans syn på ham er aldeles negativt: »Han erkjender igunden ingen positiv Religion, skjøndt han kan sige de sindrigste Ting om den religiøse Trang i Menneskenaturen, som han kalder en smuk, men uhelbredelig Sygdom. Hvad jeg kalder Dybde i Følelsen indrømmer han kun en ringe Grad af æsthetisk Interesse; men det er ham igunden en Blødagtighed, som han kun har Medlidenhed med. Hele Perioder i vor Litteratur og netop den, jeg skylder min hele Retning, bryder han Staven over. Hin romantiske Længsels- og Forventningstid her i Landet, da Nøden lærte os at vende Blikket indad til Aandens dybe Verden, den staaer for ham som en ussel kraftløs Hængehovedtid; – dens Følelse kalder han Føleri, og Alt, hvad der hænger sammen hermed, er ham forkasteligt. Den naive Friskhed og Kraft i vor hedenske Oldtid har han Øie for; hin Tids classiske Skikkelser i vor Konstpoesie lader han vederfares Ret; men vor hele poetiske Middelalder med dens rige Indhold er ham en tom, sygelig Skyggetid, en taaget Drømmelund med en eneste fattig Sangfugl. Alt hvad der udspringer herfra og har grebet ind i vort Liv og Sind ignorerer eller fordømmer han. Nutidens Liv og Bevægelser er han derimod heelt og fortræffeligt inde i; men hans Verden er dog en stor Fremtid, hvor en ny, rigtignok politisk Messias skal fremtræde, som den fuldendte Socialismes Begrunder. Denne Messias vilde han maaske helst være selv; men han har ædel Resignation nok, til at nøies med at være hans Forgænger« (190 f.). Af denne karakteristik ses det, hvor lidt kendskab Ingemann i grunden havde til Goldschmidt. Med disse ræsonnementer er figuren ført helt bort fra virkelighedens verden: flyvebladshelten er blevet en type for noget, som Ingemann ikke kunde lide, og al lighed med »Corsar«-redaktøren er forsvundet. Således også med den fremtid, han bereder Finkenbok; han bliver ikke minister, som præstens husbestyrerinde har spået, men diplomat.

Morten Borup.

OM BRORSON'S »OP! ALL DEN TING SOM GUD HAR GIORT«

At det centrale i Brorson's *Om Skabelsen* (fra *Troens rare Klenodie* 1739) nok er at digteren til overbevisning af eventuelle fritænkere her forsøger at opstille et gudsbeviis udfra de skabte tings mangfoldighed, er næppe blevet tilstrækkelig påagtet.

Der indledes og avsluttes rigtignok med en lovprisning af guden, men det er kun ligesom rammen om digtets egentlige tema. Bortset fra digtets to første linjer og tre sidste strofer er det vi har i dets hovedstol, stroferne 1,3-12,4, at opfatte som forsøg på et nærmest physico-teleologisk gudsbeviis.

Mærkeligt tung, næsten didaktisk, virker straks i 1. strofe af dette digt, der ellers besidder en livsalig enkelhed og simplicitet i udtrykket, den vægtige matematisk-rationalistiske gløse »bevise«: »Det mindste han har skabt, er stort, / og kand hans magt bevise?«

Her poneres problemet: Kan gudens magt, og dermed hans existens, bevises af skaberværket? Stillet som det er af den troende digter, er det naturligvis påforhånd løst, men en smuk opremsning af tilværelsens mangfoldighed gør det for digteren ud for en argumentation.

I denne række retoriske spørgsmål – rettet til en tænkt ateist, der ikke får lov til at fremkomme med en eneste indvending udfra det ondes dominans i den lovpriste naturs herlighed – menes gudens storhed og magt beviist udfra den blotte tilstedeværelse af alle disse fænomener. Q.e.d.

Undervejs betages Brorson selv af opgavens vælde. Det stadig gentagne »*hvad skal jeg sige?*«, som Vilhelm Andersen (Dansk Litt. hist. II, 235) jævnstiller med Cicero's *Quod dicam?*, er snarere udtryk for digterens betagethed af sin opgaves omfang end for en der forstummer af lykke. Men ytringen »*hvad skal jeg sige?*« mener jeg bør sammenholdes med den gentagne anvendelse af samme vending i den 3. sang af Arrebo's *Hexaëmeron* (udg. 1661) der også nævner nælden. At Brorson's *Om Skabelsen* har berøring med Arrebo's skabelses-epos er kun naturligt. Og i sin skildring af *Verdens første Uges tredie Dag om Vandenes Rømning og Jordens Kledning* med vegetation overgår Arrebo, efter at have beskrevet de enkelte planter, til at benytte denne materie til en påvisning af den guddommelige almagt, også emnet for Brorson's digt:

Hvad skal jeg sige meer? i hvort jeg mig henvender,
o allerklogste Gud, jeg finder dine hænder,
paa lidet stykke Land hvert sted, i alle kanter,
staa sætt' alt med din haand vel mange tusend planter . . .
O Gud jeg gaaer i eng, paa bierget rank jeg kryber,
alt dine fodspor der oc fied af fedme dryber,
der er paa ager ej, der er ej sted i Enge,
der er i vilden Skof, i vongen eller venge
ej nogen liden Urt, ej græs, ej straa, ej *nelde*,
der dig jo peger paa, dig alle Skaber melde . . .
Hvad skal jeg sige meer? Hvo kand i Verden mindis
den ofverflødighed, af Jordens gafver findis? . . .

(Citeret eft. Holger F. Rørdam's *Mester Anders Christensen Arrebos Levnet og Skrifter* 1857, II. del s. 224 f. Fremhævelserne mine).

Brorson's digt virker naturligt nok som et lille koncentrat af Arrebo's omstændelige beskrivelse af alt fra stjerner til fisk; begge er ved at give op for opgavens storhed; i 5. sang, om torsdagen, klager Arrebo:

O var min efne saa, jeg kunde det kundgiøre

paa artig danske riim, oc Skaldre-viis udføre . . .

at dig i pennen min hver Fisk i Hafvet priiser,

hver Fugl, i Luften far, tilbørlig lof beviiser. (Op. cit. s. 238 f).

Den berømte nælde var, som nævnt af Vilh. Andersen (II, 235), allerede af Arrebo anvendt på lignende måde: den bryder ej frem af jorden trods befaling af »alt det som Herre-Navn kan bær'«. Tankegangen var på Brorson's tid dog almindelig. Pascal fremhævede det beundringsværdige i selv en midde. Netop at lade det være »konger« der det ej formår, er ikke unaturlig under enevælden.

I La Bruyère's berømte *Les Caractères ou les Mœurs de ce siècle* fra 1688 findes i afsnittet *Des Esprits Forts*, en lille samling næsten pascal'ske *pensées* til overbevisning af fritænkere, også anvendt et ligeartet gudsbeviis.

Man jævnføre Brorson's 1.-2. strofe med nr. 46 af denne brudstykke-agtige omvendelsespræken:

Tout est grand et admirable dans la nature; il ne s'y voit rien qui ne soit marqué au coin de l'ouvrier; – Homme vain et présomptueux! faites un vermisseau que vous foulez aux pieds, que vous méprisez; vous avez horreur du crapaud, faites un crapaud, s'il est possible. Quel excellent maître que celui qui fait des ouvrages, je ne dis pas que les hommes admirent, mais qu'ils craignent! Je ne vous demande pas de vous mettre à votre atelier pour faire un homme d'esprit, un homme bien fait, une belle femme: l'entreprise est forte et au-dessus de vous. . . –

Rois, Monarques, Potentats, sacrées Majestés! vous ai-je nommés par tous vos superbes noms? Grands de la terre, très-hauts, très puissants, et peut-être bientôt *tout-puissants Seigneurs!* – faites de la rosée, envoyez sur la terre une goutte d'eau. –

(Cit. eft. La Bruyère: *Les Caractères*, texte établi par R. Garapon, Paris 1962, p. 483 f.).

Her har vi ikke bare den tanke at menneskene ikke selv kan skabe en orm eller en skruptudse, men det fremhæves netop at denne Verdens mægtigste, konger, monarker, majestæter, trods deres enevoldsmagt ikke ejer magtfuldkommenhed til bare at skabe noget dugg: »Gik alle konger frem i rad, i deres magt og vælde . . .« Da La Bruyère's eksempel var mindre godt, eftersom netop en vanddråbe nemt lader sig kemisk fremstille, er det heldigt at Brorson, måske efter Arrebo's eksempel, valgte en nælde i stedet til at vise selv de største potentaters manglende evne til at skabe bare en lille ting i naturen. Hvorfra han derimod har sin viden om engles kompetence i str. 3, er dunkelt.

Efter tilsyneladende at have godtgjort gudens existens med samt hans attributters manifestation i skaberværket, mener han at have skabt begrundelse for den apostrofe til guden der avsluttes med, ligesom der indledtes med en sådan. Den kan, som Billeskov Jansen har gjort det (i Danmarks Digtekunst II, 105 f) jævnføres med den 148. salme, hvilken ligesom de følgende numre i Salmernes Bog former sig som et *Halleluja* til Jahves pris.

Digteren glemmer dog at det kun er gudens magt han har prøvet at bevise, ikke

hans godhed, hvorfor det forblir noget tvivlsomt, om *les esprits forts* ville have kunnet istemme hans halleluja.

Digtet ligner nok *Den yndigste rose* ved også som dennes strofe 7-8 at være en omvendelsespræken, sat på vers, til overbeviisning af fritænkere o. a. »forhærdede tidsel-gemytter« der til den frelstes irritation holder sig så ranke i stoltheds »forhærdede tanke«; men *Op all den ting* er modsat hin aldeles ikke i pietismens sødlige tone; den nævner karakteristisk nok slet ikke Jesu navn. Egentlig bundet den i den kristelig-rationalistiske optimismes betragtningsmåde ved sit forsøg på at gennemføre en art fysico-teleologisk gudsbevis.

Typisk nok er det alene gudens almagt-attribut der søges demonstreret; hans godheds-attribut lod sig da heller ikke godt gøre uafra det skabtes natur. Der er sørget for at haren skal leve i evig angst for ræven, og det er altid lidt tvivlsomt om nogen mætter de mange munde, og om fisken »slap fra Frost og Fange-Garn«, eller om det flittige redebyggeri ikke lønnes med skadens besøg. Der er virkelig dem der gør en sangfugl fortræd. Derfor er det lidt svært at eftervise, som Stub forsøger det i sin *Aria*, at »Guds Forsyn spores ved en hver især«.

Brorson har da også klogeligen primært nøjedes med at ville påvise gudens *magt*, ikke godheden. For den der apriorisk er overbevist om at intet i naturen kan være udviklet af sig selv, kunne Verdens mangfoldighed nok siges at vidne om en guddommelig almagt.

Men i 12. strofe, hvor beviset ligesom bider sig selv i halen, sluttes der alligevel med den konklusion, at dermed er gudens *viisdom*, *godhed* og kraft beviist. Hvilket turde være en tilsnigelse. Godheden i naturens skånselsløse tilværelseskamp er af gode grunde ligeså lidt som den viselige indretning blevet demonstreret, ja slet ikke nævnt.

Brorson, der siden som andre blev rystet ved *Lissabons ynkelige Undergang* (1756), har kun ved at springe theodicé-problemet over, kunnet bekræfte sig selv og andre i gudstroen. Hans samtidige, Holberg og Eilschov, var derimod klare over at menneskers og dyrs lidelser gjorde det vanlige gudsbevis noget problematisk; se herom min *Bayle's og Leibniz' Drøftelse af Theodicé-Problemet* (1966), der giver træk af denne debats avspejling i dansk litteratur.

Leif Nedergaard-Hansen.

ET OEHLENSCHLÄGER-FUND

Studiet af guldalderen er langt fra stagneret. Tvært imod synes den nyeste tid med forkærlighed at have viet det sine kræfter. Under disse bestræbelser er det opmuntrende, når der dukker ganske ukendte manuskripter frem. Således fandtes for nogle år siden en stor pakke breve, korrespondance mellem datidens digtere og Det kgl. Teater, gemt og glemt i en afsides krog. Hos byens bogantikvarer kommer med mellemrum ukendte aktstykker for lyset, og det tjener disse videnskabens trofaste støtter, deres kyndighed og hjælpsonhed, til ære, at sådanne ting havner i hænder, der er parate til at påskønne dem i kulturens interesse.

Hvad Oehlenschläger angår, skal vi nok helt tilbage til 1916 for at træffe på et »hidtil ukendt« hyldestdigt, skrevet til »Prinds Christian Frederiks og Prindsesse Caroline Amalias Bryllupsdag d. 22de Mai 1836.« Det udsendtes i 226 nummererede eksemplarer af Det akademiske Antikvariat (Th. Johansen), trykt hos Kr. Kongstad

i Hillerød. Det afveg ikke betydeligt fra digterens øvrige hyldestdigte til kongehuset, hvoraf han i tidens løb skrev langt over hundrede. Men da han som regel optog dem i sine trykte værker, var det alligevel bemærkelsesværdigt, at det kunne have unddraget sig hans opmærksomhed.

Godt halvtres år efter fremkomsten, d.v.s. i 1965, er det næste ukendte hædersdigt dukket op, denne gang af dybere interesse. Det drejer sig om intet mindre end Oehlenschlägers digterhilsen til hans gamle, et par år ældre, ven H. C. Ørsted på dennes 70 års fødselsdag lørdag d. 14. august 1847. Man vil straks bemærke, at det så at sige på dag og time er skrevet i 50året for digterens første møde med Ørsted-brødrene hos farverenken mad. Engelke Cathrine Møller, deres faster, boende i farvergården Vestergade 26, hos hvem »det aange Menneske« tog ophold, da han begyndte sin skuespillergerning ved Det kgl. Teater. Han havde således i 1847 dobbelt anledning til at påkalde sin Muse.

Venskabet med H. C. Ørsted blev langt og fasttømret. Ikke blot blev Oehlenschlägers søster Sophie gift med Ørsteds broder Anders Sandøe, men der var en åndelig konformitet mellem dem, som vel måtte bestå hårde prøver i ungdomsårene, men klarede alle livets senere skær. Ørsted var den unge digters kommissionær herhjemme under hans store udenlandsrejse og røgtede sit hverv med største pligt-troskab, som mentor, som »sagfører«, som fortaler o.s.v. Årene igennem glemte Oehlenschläger ikke at sige vennen tak i mangfoldige breve, men af digte til hans pris er der egentlig kun et til hans 60 års dag, mens svogeren langt oftere blev besunget.

Oehlenschläger var ved august måneds begyndelse 1847 vendt hjem fra sin triumfale rejse til Sverige, hvor konge, universitet og parnas havde hyldet ham, og blev i Goldschmidts »Corsaren« modtaget i hjemlandet med den krasse karikatur af hans møde med de svenske damer. Han gik straks i gang med sit store digt »Livet en Reise«, den rektortale han skulle holde på kongens fødselsdag d. 18. september. Dernæst fik han tid til besøg hos konferensråd Koch i Hillerød og et andet på Bregentved, hvor grev Moltkes fødselsdag skulle fejres med et større poem. Men allerede forinden var vennen Ørsteds prominente 70 års fødselsdag oprundet, og naturligvis måtte den gamle, travle digter her mindre end noget sted svigte. Et livs-langt, aldrig falmet venskab blev da beseglet i følgende bekendelse:

End vandre vi paa Livets Vei,
Vi gamle Venner, ei saa tunge,
At vi forlades af den Unge,
Fordi vi mægte Gangen ei!
Og mangel Blomst paa grønne Sti
End plukke vi,
Og sætte den med Fryd i Barmen,
Der ikke tabte Ungdomsvarmen.
Og Blomsten er os dyrebar!
I Dandsen vi ei længer træde;
Men Faderen ei Sønnens Glæde
Misunder; han sin egen har!

Vel i det lystige Kompagnie,
Hvor overgiven Ungdom støier,
Ei Alderstegen sig fornøier,
I slig en Kreds ei passe vi.
Og Venskab, som i Ungdomsvaar
Let Rødder slaaer,
Strax, overalt, hvor Træet sattes, –
I Alderen kan ei erstattes.
Hvor Træet ikke længer staaer,
Blier ledigt Rum! En Yngling skaber
Sig let en Fryd, for den han taber; –
Og deri han os overgaaer!

Men, Venner! med fornøjet Behag
At elske meer det gamle Kiære,
Det Yngling kan af Ældre lære,
Det lærer han af os idag!
Vor Christian fylder syvti Aar –
Lidt graat hans Haar,
Forresten leed han ei Forandring
Paa denne skønne Verdensvandring.
Og hvo blandt os blev hiertekold?
Vi gamle Venner sidde glade
Paa Tante Møllers Vestergade,
Ved Torvet nu, som før ved Vold!

Hvad Christian er, det Verden veed,
Fra sydligt Hav til Nordens Skove!
Her vil ei Skiald, men Ven ham love
For ægte Broderkiærlighed.
Saa tag da hver Jert Glas i Haand
Med trofast Aand
Og med hverandre lystigt klinker
Mens venligt Christians Øie blinker.
Og under muntre Glædeslyd
Vor Bøn skal Vei til Himlen finde:
Med elskte Børn, med hulde Qvinde
Velsign ham, Gud! og løn hans Dyd!

Håndskriften er forbilledlig skøn til trods for, at digteren nærmede sig de 68. Ingen skælven er mærkbar.

Efter alt at dømme må denne fødselsdag, under hvilken digtet er blevet oplæst, være forløbet i stilhed i familiens skød. I den sparsomme Ørsted-litteratur omtales festen ikke. Den har for biografer stået i skygge af hans 50 års universitetsjubileum d. 7. nov. 1850. Heller ikke ses det, at nogen anden fremtrædende dansk digter har

celebreret festen. I »Berlingske politiske og Avertissements Tidende for Løverdagen d. 14. August 1847« fejres hædersmanden Hans Christian Ørsted med et anonymt digt, der ikke røber større skjaldeevne. »Fædrelandet«, »Kjøbenhavnsposten« og »Flyveposten« nævner slet ikke begivenheden.

At udfinde, i hvilken lejlighed i Vestergade nær Gl. Torv festen blev holdt, må overlades den mere topografisk kyndige. H. C. Ørsted boede på dette tidspunkt i Studiestræde 6, Anders Sandøe Gl. Torv 18, Oehlenschläger Ny Kongensgade 1. Men da den oehlenschlägerske familie tidligere i et halvt decennium havde haft tilhuse i Garvergaarden, Vestergade 10, kan den mulighed ikke helt afvises, at man havde lejet lokale her.

Hvorledes går det nu til, at et sådant digt af en berømt digter til hans berømte ven forbliver ukendt i 118 år? Digteren havde netop i affattelsesåret sluttet udgivelsen af sine samlede digte i 4 bind. Næste udgivelse fandt først sted efter hans død. Naturligvis havde han efter sædvane kunnet lade et enkelttryk fremstille, men han har, som han selv antyder, fundet indholdet for privat. Måske har han afleveret sin eneste renskrift, mens kladden er forkommet. Renskriften har da henligget i familien Ørsteds gemmer, hvorfra den først nu efter gentagen arv er sluppet løs og havnet i min besiddelse.

At digtet skulle kaste nyt lys over de to venners forhold, var ikke at vente. Alligevel må dets fremkomst hilses med glæde, da det udfylder en tom plads, der længe forekom gådefuld.

Povl Ingerslev-Jensen.

PUBLIKATIONER FRA UDVALGET FOR UDGIVELSE AF KILDER TIL LANDBEFOLKNINGENS HISTORIE

Ved et møde den 12. august 1952 nedsattes et udvalg, som fik det lange og noget besværlige navn: Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie. Det fik som overbygning et præsidium af repræsentanter for de videnskabelige institutioner, de politiske partier og landbrugets organisationer, mens selve udvalget blev karakteriseret som et arbejdsfællesskab, der kun skulle bestå af aktive medlemmer. Disse aktive var og er en kreds af overvejende yngre forskere: historikere, etnologer, filologer og retshistorikere. Udvalgets første formand og drivende kraft i starten var her – som i så mange andre store fællesforetagender – den dynamiske Johan Hvidtfeldt.

Som det fremgår af udvalgets navn har det til opgave at virke for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie. Fra første færd koncentrerede man sig om at få udgivet nogle udvalgte rækker af tingbøger fra 1600-årene, men mange andre ting stod på den tidligste ønskeseddel: indberetninger om landbrugets tilstand og bøndernes kår før, under og efter reformatiden i 1700-årene, Sjællands stifts landebog fra 1567, jordebøger fra 1600-årene, udvalgte eksempler på markbøger fra Christian V.s matrikel, landstingenes skøde- og pantebøger og de ældste landstingsdombøger. Hertil er gennem årene føjet endnu en lang række ønsker, hvoraf mange, som det vil fremgå af det følgende, allerede er blevet helt eller delvis opfyldt.

I statutterne fra 1952 var indføjet en »begravelsesparagraf«, som gik ud på, at

udvalget skulle opløses, hvis det ikke inden 1. sept. 1955 var kommet igang med udgivelsesarbejdet. Denne paragraf kom dog heldigvis ikke til anvendelse. I løbet af 1954 forelå de første hefter af tingbøgerne, og udvalgets medlemmer kan nu med stolthed betragte den imponerende række publikationer, som er resultatet af de første 12 års virke:

Ældre danske tingbøger

Herlufsholm birks tingbog 1616-19, 1630-33 (Udgiver: Karen Marie Olsen, tilsyn: C. Rise Hansen) 2 bd. 1954-59.

Aasum herreds tingbog 1640-48 (Udgivere: Aksel E. Christensen og Troels Dahlerup, tilsyn: Chr. Lisse) 3 bd. + register. 1956-62.

Skast herreds tingbog 1636-40 (Udgiver: Poul Rasmussen, tilsyn: C. Rise Hansen og Johan Hvidtfeldt). Heraf udkommet 1636, 1637, 1638 og 1639; 1640 under udsendelse i hefter.

Sokkelund herreds tingbog 1621-22, 1625-37 (Udgivere: Ole Karup Pedersen og Karen Marie Olsen, tilsyn: C. Rise Hansen). Heraf udkommet 1621-22, 1625-28 samt 1628-30; 1630-32 under udsendelse i hefter.

Kilder til kirke- og præstegodsets historie

Sjællands stifts landebog 1567 (Udgiver: Svend Gissel, tilsyn: Kr. Hald) 1956.

Århusgård og Åkær lens jordebog 1544 (Udgiver: Poul Rasmussen, tilsyn: Troels Dahlerup) 1960.

Lensregnskaber og lensjordebøger

Silkeborg lens jordebog 1586 (Udgiver: Poul Rasmussen, tilsyn: Knud Prange) 1964.

Adelige jordebøger

Jacob Ulfelds jordebog 1588 (Udgiver: Svend Gissel, tilsyn: Aksel E. Christensen) 1964.

Ældre danske kirkebøger

Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerup kirkebøger 1646-1731 (Udgiver: Ole Højrup, tilsyn: Sigurd Jensen) I. 1963.

Præsteindberetninger

Præsteindberetninger om fæstegodset m.v. i Vendelbo stift 1568 og 1599 (Udgiver: C. Rise Hansen, tilsyn: Karen Marie Olsen) 1964.

Landbohistoriske skrifter

1. Gunnar Olsen: Hovedgård og bondegård. Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525-1774. 1957.

Bol og by. Meddelelser fra Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie. (Redaktør: Jens Holmgaard)

1. Gunnar Olsen: Præsteindberetninger om sognekaldenes og kirkernes økonomiske vilkår. 1956.

2. Poul Rasmussen: De regelbundne landskifter, deres beskrivelse og deres bestemmelse. 1962.

3. Jens Holmgaard: Indberetninger om kornavlén i Danmark 1778 og forslag til dens forbedring. 1962.
4. Tingbogsstudier (med bidrag af Troels Dahlerup, C. Rise Hansen, Poul Meyer, Holger Rasmussen og John Kousgård Sørensen) 1963.
5. Landbohistoriske afhandlinger (med bidrag af Svend Gissel, Knud Prange, Holger Rasmussen og Ole Widding) 1964.

Som nævnt var udgivelsen af nogle af de ældre danske tingbøger placeret som det nye udgiverselskabs primære opgave, og det er da også tingbøgerne, der fylder mest i den lange publikationsrække. I foråret 1965 havde tingbogsudgaverne passeret de første halvferde tusinde sider, og flere bind er stadig under løbende udsendelse i hefter. Man startede med tre af de mest givtige og bedst bevarede tingbøger, udvalgt således at man fik en jysk, en fynsk og en sjællandsk repræsentant. Hertil kom imidlertid på et tidligt tidspunkt endnu en sjællandsk tingbog, den fra Sokkelund herred. Dette herred består nu for størstedelen af Københavns hastigt voksende forstadskommuner, og der var her mulighed for en finansiering af udgaven på lokal basis. Dette særlige forhold er dog ikke Sokkelund-tingbogens eneste adkomst til at blive udgivet. Der er bevaret en lang, fyldig række tingbøger fra det meste af 1600-årene, og de giver bl. a. et spændende billede af vekselvirkningen mellem hovedstaden og oplandet.

Udgivelsen af tingbøgerne – såvelsom af de øvrige landbohistoriske kilder – er organiseret således, at der til hver udgiver er knyttet en tilsynsførende, hvis navn står på titelbladet som medgarant for kvaliteten. Teksten gengives bogstavret med enkelte klart definerede modifikationer, og der anvendes moderne tegnsætning. I de hidtil udgivne bind er teksten gengivet in extenso, men det var oprindeligt planen, at man ved de følgende udgaver skulle søge frem til en acceptabel form for forkortelse af teksten. Ønsket herom er meget forståeligt, for det er klart, at man efter de hidtil praktiserede principper blot vil kunne overkomme at udgive en forsvindende lille brøkdel af de bevarede ældre tingbøger inden for en overskuelig fremtid. Den lange række bind, som indtil nu er fremlagt, omfatter jo blot fire retskredse med indførsler fra 4–9 år. En beskæring af teksten lader sig dog næppe løse på tilfredsstillende måde, hvis man skal tage hensyn til alle interesserede parter. Måske kunne landbrugs- og kulturhistorikere nå til enighed om at stryge visse stående formler, men det er næppe sandsynligt, at retshistorikere og filologer, som søger helt andre oplysninger i tingbøgerne, vil kunne godkende denne fremgangsmåde.

Den bedste løsning vil da nok være at lade arbejdet fortsætte efter de allerede afstukne linjer og affinde sig med, at det udgivne materiale kun bliver som en dråbe i havet. I den forbindelse må man også betænke, at udgavernes formål har været et dobbelt. Man har dels villet gøre en del af tingbogsstoffet – så meget som man nu kunne overkomme – tilgængeligt, men samtidig har man på den måde villet henlede opmærksomheden på eksistensen af dette materiale, som hidtil er blevet udnyttet i meget ringe grad af historieforskningen og de beslægtede discipliner. Har man selv prøvet at kæmpe sig gennem en tingbogsække, forstår man udmærket, hvorfor dette stof har været stedbarn. Skriften er ofte sjusket og vanskelig at læse, og indførslerne løber monotont side op og side ned, den ene tingdag efter den anden.

Benytteren er tvunget til at løbe hele teksten igennem; der gives ingen genvej til at finde frem til de specielle ting, han søger.

Vi har nu altså opnået det, at vi har fået nogle få tingbøger, som kan læses uden vanskelighed, og hertil er der blevet knyttet visse hjælpemidler i form af noter og registre. Registrerne tilgodeser dog desværre kun et mindretal af udgavens brugere, nemlig sådanne som ud fra et eller andet sigte arbejder med det lokale område, som den pågældende tingbog dækker. Der er nemlig hidtil kun udarbejdet person- og stednavneregistre, mens de lovede sageregistre og ordfortegnelser er udskudt i en uvis fremtid. Som årsag til udskyldelsen angives økonomiske grunde, og det må man selvfølgelig bøje sig for. Det er nu tanken at lave et ord- og sageregister, som skal være fælles for alle de udgivne tingbøger, hvorved opgaven svulmer op, og problemet bliver endnu større. Man må imidlertid meget håbe, at det sagregister kommer, for først da kan man vente, at tingbøgernes materiale bliver udnyttet i større omfang. Indtil da må hver enkelt fremlæde sit stof ved gennemlæsning af de flere tusinde sider – og slipper da egentlig kun for skrifttydningens besvær.

Tingbøgerne og deres anvendelsesmuligheder skal vi vende tilbage til, men først et par ord om udvalgets øvrige publikationer. Om de fleste af dem gælder, at de er udgaver af kilder, som mere belyser landbohistorien i snævrere forstand end landbefolkningens historie i bred almindelighed. Det drejer sig om jordebøger af forskellig art, som i første række er vigtige kilder til selve jordegodsets historie. Som udgivere står to personer, som gennem deres forskning har placeret sig i første række på dette særlige felt: Poul Rasmussen og Svend Gissel. Poul Rasmussens udgangspunkt er studier over kirkegodsets historie i Århus stift, og det er naturligt, at han står som udgiver af to af denne undersøgelses vigtigste kilder: Århusgård og Åkær lens jordebog 1544 og Silkeborg lens jordebog 1586. Svend Gissel har taget sig af Sjællands stifts landebog 1567 og Jacob Ulfelds jordebog 1588, og også i dette tilfælde er udgiverarbejdet gået hånd i hånd med landbohistorisk forskning af stor interesse. Til disse kilder slutter sig naturligt Rise Hansens udgave af præsteindberetninger om fæstegods m.v. i Vendelbo stift 1568 og 1599. Hovedformålet med disse indberetninger, som kancelliet indkaldte gennem superintendenterne, var at tilvejebringe en oversigt sogn for sogn over herregårdene og deres ejere samt over bondegårdenes og gadehusenes antal og tilhørsforhold. Indberetningerne bliver derved ikke blot en vigtig kilde til belysning af ejendomsforholdene i tiden efter reformationen, men også af landbefolkningens sociale sammensætning.

Giver disse kilder kun tørre statistiske oplysninger, så kommer man til gengæld helt ind på livet af en svunden tids almue gennem Ole Højrupps udgave af Sørbymagle og Kirkerup kirkebøger 1646–1731. Det var Gustav Bang, der i sine Kirkebogsstudier 1906 først gjorde forsøg på at anvende de ældste kirkebøger til historisk-statistiske undersøgelser over befolkningsforholdene, og det var også ham, der først henledte opmærksomheden på kirkebøgerne fra Vonsild og Sørbymagle, som navnlig udmærker sig derved, at præsterne har skrevet udførlige biografier over alle sognets døde. Begge disse kirkebøger blev på et tidligt tidspunkt sat på udvalgets ønskeseddel, og nu foreligger altså en udgave af de levnedsløb, som præsterne har indført i Sørbymagle kirkebog og i kirkebogen fra annekssognet Kirkerup. De enkelte biografier er af meget varierende længde, og de synes i vid udstrækning at

bygge på de oplysninger, som præsten har fået ved dødslejet til brug for testamenterne. Troligt opregnes de vigtigste hændelser i sognebørnernes mere eller mindre omskiftelige tilværelse: deres fødsel, opvækst og giftermål, deres arbejde for udkommet og deres prøvelser under sygdom, krig og anden elendighed. Man får ofte at vide, hvor i landet den afdøde har opholdt sig på forskellige tidspunkter af sit liv, og ikke mindst det indtryk, som man herigennem får af landbefolkningens mobilitet, åbner interessante perspektiver.

For det energiske udgivervelskab har det ikke været nok at fremlægge den fine række kildeudgaver, som her er omtalt. Man har også ønsket at gå i spidsen og vise vej med hensyn til udnyttelsen af de publicerede kildegrupper. Til den ende har man parallelt med kildepublikationerne startet to skriftrækker. Den ene, som har fået serietitlen *Landbohistoriske skrifter*, skal omfatte større afhandlinger; dens første og hidtil eneste bind er Gunnar Olsens disputats om stordriftens udvikling i Danmark 1525–1774, som ikke skal gøres til genstand for nærmere omtale her. Den anden serie har man kaldt *Bol og by*, med undertitlen *Meddelelser fra udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie*; den skal bringe mindre afhandlinger og kildepublikationer samt oversigter over kildemateriale. Det første hefte indeholder en sådan kildeoversigt: Gunnar Olsens over præsteindberetninger om sognekaldenes og kirkenes økonomiske vilkår. I det andet hefte gør Poul Rasmussen rede for det system, som han har udarbejdet til beskrivelse og bestemmelse af de regelbundne landskifter, et arbejde, som peger frem mod den udgave af nogle af markbøgerne fra Christian V.s matrikel, som udvalget har på programmet for de kommende år. I det tredje hefte har Jens Holmgaard meddelt fyldige uddrag af indberetningerne til rentekammeret om kornavlén i Danmark 1778. De giver et interessant billede af korndyrkningens almindelige stadi i 1778 og af amtmændenes og godsejernes vurdering af situationen. Den, som venter at kunne finde oplysninger af saglig eller sproglig art om ældre dyrkningsmetoder i dette materiale, vil imidlertid blive skuffet. Indberetningerne er et første bidrag til det omfattende punkt på udvalgets program, som hedder »indberetninger om landbrugets tilstand og bøndernes kår før, under og efter reformtiden i 1700-årene«.

De to sidst udsendte hefter består af mindre afhandlinger, samlet under fælles-titlerne: *Tingbogsstudier* (nr. 4) og *Landbohistoriske afhandlinger* (nr. 5). Til dette sidste hefte har Svend Gissel leveret to vægtige bidrag, som direkte er udsprunget af hans tidligere nævnte virksomhed som udgiver, og desuden er der afhandlinger af Knud Prange, Holger Rasmussen og Ole Widding. Med 4. hefte er vi tilbage ved udvalgets første hovedopgave, tingbogsudgivelsen, og ved spørgsmålet om anvendelsen af det publicerede materiale. Heftet omfatter fem afhandlinger, som alle har hentet deres stof fra tingbøger. Rise Hansen (*Et mislykket egaliseringsforsøg*) og Holger Rasmussen (*Grisespil i Nibe 1697*) bygger på materiale fra henholdsvis Hammer herreds og Nibe birks tingbøger. Af større interesse i denne forbindelse er dog de tre andre bidrag, som alle i væsentlig grad bygger på det tingbogsmateriale, som hidtil er udgivet af udvalget. De viser, at det er muligt på tre vidt forskellige områder at foretage en saglig undersøgelse på grundlag af det relativt beskedne materiale, som var fremlagt i 1963. Troels Dahlerups emne er socialhistorisk, et bidrag til tryllebrevsinstitutionens historie i det 17. årh., mens Poul Meyer analyserer

rettergangen og den retslige terminologi ved underretterne på Christian IV.s tid, navnlig på grundlag af eksempler hentet fra Sokkelund herreds tingbog.

Endelig viser John Kousgård Sørensen, hvorledes tingbøgerne kan anvendes af dialektforskerne. Afgørende for tingbøgernes værdi som dialektkilde er spørgsmålet om skrivers herkomst og placering. De fleste af dem synes at være udgået fra bondestanden og opvokset på den egn, hvor de havde deres virke. Sproget i tingbøgerne har da også en tydelig dialektal farvning, og navnlig hentes gloserne fra det lokale sprog, såsnart det drejer sig om arbejdslivet eller andre dagligdags foreteelser. Det gælder således i udpræget grad om den ordgruppe, som Kousgård Sørensen har behandlet: husdyrenes farvebetegnelser. Formålet med undersøgelsen er dels at belyse ordforrådets størrelse, dels at påvise eventuelle dialektgeografiske forskelle. Der registreres ialt 110 forskellige farvebetegnelser i de udgivne bind af de fire tingbogsrækker, altså et ganske betydeligt ordforråd på dette meget specielle område. En del af gloserne er fælles for den jyske, den fynske og de to sjællandske tingbøger; andre forekommer derimod kun i ét eller to af retsområderne. Dahlerup, Meyer og Kousgård Sørensen har leveret et vægtigt defensorat for tingbogsudgaverne; de har vist, at materialet med held lader sig anvende allerede nu, at man ikke behøver at afvente en mere landsdækkende publikation af tingbøger. På baggrund af Kousgård Sørensens afhandling kan man iøvrigt rejse spørgsmålet om udvælgelsen af de kommende tingbogsrækker. Det er klart, at etnologer og filologer må være interesseret i, at man ved udvælgelsen ikke blot tager den administrative inddeling af landet i betragtning, men at man også tager hensyn til forløbet af de vigtigste kultur- og dialektgrænser.

Tingbøgerne er kilder til landbefolkningens historie i videste forstand, og man må håbe, at denne linje vil blive fulgt op i de kommende års udgiverarbejde. Udvalgets alsidige sammensætning må vel tages som et udtryk for, at man ønsker at tilgodese alle de forskere, som arbejder med problemer omkring landbefolkningens historie og kultur. Det er forståeligt, at jordegodsets historie og andre traditionelle landbohistoriske studieobjekter stadig får en central placering, således som det også er tilfældet med det hidtil mest omfattende arbejde, som udvalget har sat igang: registrering af samtlige adkomstdokumenter til dansk jordegods for tidsrummet 1513-59. Fra kulturhistorisk side må man imidlertid med tilfredshed konstatere, at der på langtidsplanen også findes et punkt, der hedder: udgivelse af udvalgte bondeskifter. For studiet af den materielle side af folkekulturen er skifterne måske det vigtigste kildemateriale, som imidlertid er blevet benyttet i alt for ringe grad. Ved udgivelsen af denne kildeggruppe vil udvælgelsen blive et hovedproblem. Den mest nærliggende mulighed er at vælge en eller flere skifteprotokolrækker og udgive dem in extenso, som det er gjort med tingbøgerne. Et eller flere sådanne længdesnit ville selvfølgelig være overordentlig nyttige, men man kan dog også overveje at gå en anden vej: at vælge bestemte år med visse intervaller og udgive et landsdækkende udvalg af skifter fra disse år. Derved ville man i stedet for længdesnittene få en række tværsnit, hvorefter man direkte ville kunne aflæse og kortlægge de forskellige kulturelementers udbredelse på de valgte tidspunkter. Metoden har med godt resultat været anvendt af N.-A. Bringuéus ved studiet af forskellige kulturelementers udbredelse i de skånske landsdele.

For studiet af festsikke og andre folketraditioner er en af de vigtigste kilder reformationstidens synodalakter, men det er en ret vanskeligt tilgængelig kildegruppe, som næsten ikke er blevet udnyttet. Mon ikke udgivelsen af disse kilder med nogen rimelighed kunne siges at falde ind under udvalgets naturlige arbejdsområde? Og mens vi er ved forslag til udvalget – som ellers mindst af alt synes at savne arbejdsopgaver – vil jeg benytte lejligheden til at nævne det ønskelige i at få udgivet Konrad Heresbachs *Om Bondeværk* i Morten Andersen Horsens utrykte danske version fra 1601. Vel har vi ikke her at gøre med et værk, der primært beskriver dansk landbrug omkring 1600, men i den landbrugstekniske terminologi ligger en vigtig nøgle til forståelse af det spredte materiale, som iøvrigt kan belyse driftsystem og arbejdsmetoder i det ældre danske landbrug.

Bjarne Stoklund.

Anmeldelser

Rolf Wilh. Brednich: Volkserzählungen und Volksglaube von den Schicksalsfrauen. (FF Communications No. 193). Helsinki 1964. 244 s.

Denne Mainz-dissertation, som har fundet optagelse i den fornemme finske folkloristserie, deler sig, som titlen angiver, mellem studiet af folkedigtning og folketro. Førstnævnte er dog primærområdet, bogen kalder sig en »Untersuchung zur vergleichenden Volkserzählungsforschung«, og dens første og største del er en materialsamling af en bestemt type folkelige fortællinger, nemlig sådanne hvis pointe består i at en forudbestemt skæbne trods alle forhindringsforsøg fuldbyrdes. Samlingens tyngdepunkt og hovedværldi udgøres af den rige mundtlige og tildels hidtil upublicerede overlevering, navnlig fra Sydøsteuropa, som gennemgående lader forudbestemmelsen ske ved skæbneforkyndende kvinder (de tre mirer, efterkommere af de oldgræske Moirer); som baggrund og delvis forudsætning er sat et noget tilfældigt udvalg af den litterære overlevering fra antikken og orienten (en del forbigåede typer er registreret i min oversigt i »Digtning og skæbne« 1958 71 ff). Den kortere anden del samler sig især om folketroens vidnesbyrd vedrørende sådanne skæbneforkyndersker i en række europæiske lande; et kerneområde udgør atter Grækenland, hvis ubrudte folkelige fastholden ved Moiratroen fra oldtid til nutid kaldes et i religionshistorien enestående fænomen (efter H. J. Rose). Man savner imidlertid en nøjere drøftelse af forholdet mellem »Volksglaube« og »Volkserzählung«; umiddelbart skulle de mange fortællinger om »Schicksalsfrauen« synes at bunde i troen på sådanne (dog antages for Balticums vedkommende det omvendte forhold: at fortællingerne har bevirket fremvæksten af en tro på skæbnegudinden Laima); på den anden side ligger det i eventyrets fantasiprægede karakter, at det ikke fordrer bogstavelig tro. Mon ikke der i de områder, hvor folketroen er svagere dokumenteret, bør skelnes mellem en basal skæbnetro og en mindre håndfast symbolsk forklædning af skæbnemagten i de feagtige kvinder. Også spørgsmålet om afgrænsningen af begrebet eventyr (»Märchen« med lykkelig slutning og/eller andre kendetegn) og

sagn (»Sage«) afgøres forholdsvis flygtigt; Brednich er tilbøjelig til at sammenføre genrerne i det neutrale »Erzählung«, og foreslår at alle skæbnehistorier under ét samles i Stith Thompsons reviderede typeregister (FFC 184, 1961) afd. 930-949, idet han specielt indordner sit eget materiale som en udvidelse af no. 934.

Den kyndige og sympatiske forfatter, som foruden det centraleuropæiske felt behersker både det slaviske og det skandinaviske, har således sin styrke i den praktiske stofbehandling mere end i de teoretiske overvejelser; han ender med at henskyde til sine »nabodiscipliner« religionsvidenskaben og folkepsykologien (er det også en videnskab?) at løse problemet om de egentlige drivkræfter bag de mange fælleseuropæiske kvindepersonifikationer af skæbnemagten. For ikke at forvildes ud i dybdepsykologiske spekulationer kan man vel foreløbig godtage forf.s egen henvisning til, at det rundt om i folkeslagene er kvinder som er aktive omkring det nysfødte barn, som jordemødre, hjælpersker og prognostikere. De bliver da naturligt uddelere af vuggegaver. Formodentlig derfor er også de universelle skæbnemetaforer væven og tentråden hentet fra kvindesyssel.

Mogens Brøndsted.

Jan Ling: Levin Christian Wiedes vissamling. En studie i 1800-talets folkliga vissång. Uppsala 1965. 130 s. - [128 s.] Melodibilag med 510 melodier. (Studia musicologica Upsaliensia VIII). 38 sv. kr.

Levin Chr. Wiedes folkevisesamling har trængt til udgivelse, lige siden den blev samlet og redigeret, og den ville have indtaget en selvfølgelig plads ved siden af Afzelius' pionerværk 1814-17 og Arwidssons lærdere udgave 1834-42. Skønt ganske utilfredsstillende udnyttet har den dog aldrig været glemt, mange forskere har haft hænderne i de små oktavbundter i Vitterhetsakademien i Stockholm, og man vil derfor være mere glad end overrasket over Jan Lings bog.

Knap så glad bliver man over udgavens begrænsning og indretning. For det første er kun melodierne taget i betragtning. Og for det andet er de formindsket med to ubehagelige konsekvenser: noderne og især den underlagte text bliver vanskeligere at læse - og hele melodiudgaven står på den gale led, så man både skal dreje og blade for at komme fra afhandling til bilag. Et eller to oktavbind var den selvskrevede løsning, som kun økonomisk pres kan have tvunget fornuftige mennesker bort fra.

Udgavens c. 500 melodier er ellers præsenteret med priselig omsigt og alle fornødne apparater. Præsten og skolemanden Wiede (1804-82) samlede allerede kort efter at Afzelius var udkommet, men hovedarbejdet udførtes i Östergötland 1842-53, med en efterblomstring i hans sene år. Dele af efterladenskaberne er tilsendt Wiede fra forskellig side. - Et smukt biprodukt af Lings Wiede-studier var iøvrigt opdagelsen af den formentlig tabte »Wallmans samling« af sanglege fra århundredets begyndelse; Wiede havde simpelthen indlemmet dette pionermanuskript i sin samling og skrevet videre bagefter (se Arv 1960).

Jan Lings formål er, som man vil forstå, musikvidenskabeligt: melodiernes form, tonalitet, tonebestand etc. gøres til grundlag for inddeling og - med moderne forsigtighed - for kronologisk lagdeling. Med interesse bemærker man, at Svenskt Visarkivs kommende melodiregistrant vil være baseret på formler for den kvantita-

tive fordeling af skalatrinene i melodien. – I forhold til disse analyser optager kapitlerne om Wiedes kilder og deres milieu anselig plads. Det metodisk interessante er, at disse kapitler alligevel ikke bringes for deres egen skyld, men som bidrag til den kildekritiske forståelse af melodiernes og repertoirenes karakter og pålidelighed. Utilfredsstillende resultater gav derimod omfattende kirkebogslæsning med henblik på at påvise personrelationer og dermed muligheder for visepåvirkning i bredden eller dybden.

Det helt igennem propre og skønsomme arbejde er voxet ud af arbejdsmilieuet i Svenskt Visarkiv og af professor Carl-Allan Mobergs påvirkning. Det vil blandt melodiforskere blive regnet for et centralt værk; og da forfatteren har blikket åbent for textforholdene og sangermilieuet, bør textforskere have det i venlig erindring, selvom de fulde texter må savnes – så meget mere som Jan Lings generelle bedømmelse af Wiedes kvalifikationer er meget gunstig.

Erik Dal.

Claus Fastings – Johanne Luise Heiberg. To rettelser

Stud. mag. Bent Søndergaard har eftersendt fem oversete fejl i sin redegørelse for Claus Fastings »Hermione«, DSt. 1965 s. 98–99. De meddeles her: 98,1 f. o.: (ey længer) læs længer ey. – 98,21 f. n.: Hvis altid lydig læs Hvis altid lydige. – 98,4 f. n.: Styrk hende Himmel læs Styrk hende Himmel / Ah! – 99,23–24 f. o.: (Min Fader! – – / Hvert Ord) læs (Min Fader ak! / Hvert Ord). – 99,10 f. n.: og Stivhed slettes.

Prof. dr. Arthur Arnholtz har i DSt. 1965 fremsat den formodning, at Johanne Luise Heiberg skulle have skrevet den anonyme »Om Oplæsning«, 1888. Antagelsen kan ikke opretholdes, og i nærværende årgang s. 96 drøfter prof. Arnholtz bogen på nyt grundlag.

Red.